



Nada Klaić

**HISTORIJSKA POZADINA ŠENOINE
PRIPOVIJETKE I ROMANA**



A. Uvodna razmatranja

I. Literatura

Premda se o Šeninom historijskom romanu pisalo dosta, ipak se nitko od pisaca, osim A. Barca, nije odvažio na to da s izvornom građom u ruci ispituje vrijednost i vjerodostojnost historijskih zbivanja opisanih u njegovim romanima. U ovom pregledu literature o Šeninom historijskom romanu — koji je izbran — zadržat ćemo se najprije na osvrtima nekih historičara, a zatim i najvažnijim mišljenjima povjesničara književnosti.

Ostavljajući po strani usputne bilješke Vjekoslava Klaića i Tadije Smičiklase zaustavimo se na Ferdi Šišiću, koji je s oduševljenjem prihvatio i Šenoinu *Seljačku bunu* i *Kletvu*. On je 1902. g. pošao u ispitivanje *Istoričkog elementa u Šenoinoj 'Kletvi'*, s namjerom da pruži *Prilog literarnoj istoriji hrvatskoj*.¹ U početku prikaza Šišić će zamjeriti Šenoi što se »i suviše prepustio fantaziji«, ali će mu odmah to i oprostiti jer je, kako misli, sačuvao »ipak glavnu nit zbiljskoga događaja«. ² Nadalje, upisuje mu u dobro i to što zna »mnogo inače obrazovanih ljudi što neke partije istorije hrvatske poznadu samo po Šenoi«, pa je i on kao mladić našao u njegovim djelima »pobudu i ljubav za izučavanje naše stvarne prošlosti«. Govoreći o Šenoinu radu Šišić osobito hvali »veliku vjernost istoričkih događaja« zbog koje je, kako dalje tvrdi, »omilio narodu hrvatskom«. Šenoin tumač *Zlatarovu zlatu* novi je dokaz ozbiljnom njegovom pristupu historijskom romanu. A vjernost je u *Seljačkoj buni* tolika da je Šišić preporuča svakome kao »neku direktivu«. Što se tiče *Kletve*, F. Rački je obavio glavni dio posla tako da se Šišić ograničava na »one momente u kojima se Šenoa naumice udaljio od historičke istine«. To se tiče prije svega Anđelije i njezina zaručnika Berislava, za koga je Rački izričito ustvrdio da je poginuo još 1387. Nadalje, Šišić upozorava da je Šenoa mimo izvora prikazao i smrt kraljice Elizabete, kao i na to da je njegoa kombinacija borba ustanika s banom Ladislavom Lučencem. A sasvim »slobodne kombinacije kojim u vrelima nema nikakve potvrde« jesu »buna razbana Ahacija Prodanića« i »nevjera bana Lučenca«; ne odgovara »ni prikaz izbora Stjepana Dabiše ni uloga Hrvoja Vukčića«. ³ Prema Šišićevu uvjerenju Šenoa je sve to činio zato što historijska istina nije bila »u skladu sa zakonima estetike«. Ali Šišić, koji ne poznaje gradečki izvorni materijal iz XIV. st., tvrdi da je »zagrebački kompleks« romana također zasnovan na izvorima te poziva na kraju »izvjesne naše literarne krugove« da se »dadu na svestrano izučavanje našega prvoga pisca istoričkih romana«, jer ćemo se time »bar nekako odužiti Šenoinoj ogromnoj zaslugi, što je naučio i obikao široku publiku našu da čita hrvatskih beletrističkih knjiga«. ⁴

F. Šišić će 1923. s još većim oduševljenjem preporučati *Seljačku bunu*. On je tada napisao da je taj roman »u tolikoj mjeri istorijski, da bismo ga mogli nazvati istorijskom monografijom u formi romana«. ⁵ Misli da ne samo »glavne ličnosti i krupniji događaji, nego i sporedne ličnosti i omanje epizode odgovaraju

¹ »Vienac« XXXIV, 1902, str. 93—94, 105—106 i 120—122.

² *Nav. dj.*, str. 93.

³ *Nav. dj.*, str. 106.

⁴ *Nav. dj.*, str. 122.

⁵ »Jugoslavenska knjiva«, god. VII, knj. 14, br. 3, 1923, str. 89.

zbilji«. Hvali, nadalje, Šenou što je pristupio svome poslu vrlo ozbiljno, što je upotrijebio svu štampanu i dijelom izvornu građu. Pomagalo mu je pri radu naravno i to što je »poznavao u dušu hrvatskoga seljaka iz Zagorja i zagrebačke okoliice i mentalitet hrvatskoga plemstva«. Valja, prema Šišiću, dodati i Šenoino »ispravno istorijsko shvaćanje« koje mu je pomoglo »potpuno uživjeti se u ono vrijeme o kojem je pisao«. Važnost je *Seljačke bune* to veća što je Šenoa prvi nakon M. Bogovića i I. Kukuljevića gledao sa »simpatijom za bijedno hrvatsko seljaštvo XVI vijeka i s punim razumijevanjem bezbožne stoljetne nepravde koja mu se — tobože! — nanosila od strane inače toliko slavljениh junaka i rodoljuba«. Šenoa je dakle najviše pridonio da je Matija Gubec shvaćen »kao narodni čovjek, kao *krupno* istorijsko lice i kao *simbol* otpora protiv nepravde«.⁶

Tri godine nakon gornjega Šišićeva priloga izlazi dosad najopširnija analiza Šenoina rada u cijelosti i historijskog romana posebno iz pera Antuna Barca.⁷ Pošto je dao pregled Šenoina književnog rada s »razvojnim fazama«, Barac prelazi najzad u XII. poglavlju na *Izvore Šenoinih historijskih romana*⁸ koje počinje s prikazom *Zlatarova zlata*.⁹ Ne ispitujući zapravo stvarnu historijsku pozadinu, Barac je naziva vjernom, štoviše, prema njemu je istinito prikazana i parnica između Stjepka Gregorijanca i Gradeca; vjerna su, kako misli, i »Gregorijančeva nasilja«, zlostavljanje Krupića kao i »vladanje bana Ungnada« u Zagrebu.¹⁰ Barac ide tako daleko da tvrdi kako »nijedno ime građanina nije izmišljeno, a i najsitnije napomene iz tadanjega života baziraju se — tobože — na spomenicima«. Dakako, takvo je uvjerenje učvrstilo u Barcu mišljenje da su izmišljena samo lica iz Šenoine fabule, ali da je i ona logična, jer je za mnoge tvrdnje, kako misli, nalazio potvrde u izvorima (tobože dokaze o Stjepanu Gregorijancu kao ženskaru itd.).

Barac zatim tumači koji su izvori za Šenoinu pripovijest *Čuvaj se senjske ruke*. Konstatira da je Šenoa upotrijebio »sve domaće radnje o toj zgodi, a po prilici svoj i Minutijevu knjigu, jer se neki detalji samo u njoj nalaze«.¹¹ Opis Rabatina karaktera i smrti vjerni su, dok je, priznaje Barac, biskupa Dominisa prikazao kao izdajnika, što nije odgovaralo izvornom materijalu koji je vrijedni pisac našao kod Ljubića. Barac nadalje konsta-

⁶ *Nav. dj.*

⁷ *August Senoa*, Zagreb 1926.

⁸ *Nav. dj.*, str. 55—75.

⁹ *Nav. dj.*, str. 56—57.

¹⁰ *Nav. dj.*, str. 56.

¹¹ *Nav. dj.*, str. 58.

tira koje je ličnosti Šenoa prikazao u ljepšem svjetlu (npr. Jurja Daničića) i kako je i na čemu izgradio fabulu.¹²

Pošto je izložio koji je materijal stajao Šenoi na raspolaganju pri izradi *Seljačke bune*, Barac je morao priznati da se rađeći na tom djelu Šenoa morao služiti i »fantaziranjem«, ali ipak, kako misli, za Tahova nasilja »naprosto prepričava izvore« i tobože »ništa ne izmišlja«. ¹³ Hvali ga da je iz suhih izvora svojom »kreativnom snagom« znao stvoriti »plastične slike«. Ličnost Babića je »iskonstruirana«, a za Drmačića uzima iz izvora samo ime. Dakle, svjesno je »iz toga pisara napravio najogavnije lice u romanu«. ¹⁴ Uskok Nožina naprotiv prikazan je »u ljepšem svjetlu negoli ga prikazuju izvori«. Prema Barčevu uvjerenju Šenoa je vjerno prikazao početak i razvitak bune i, prije svega, bitku kod Stubice, što nije točno. Ipak, »epizode vezane uz ime Gupčevo, plod su Šenoine mašte«. To vrijedi osobito za odnos Gupca prema Mogaiću. ¹⁵ Šenoa je, slaže se Barac, »ponešto idealizirao seljake, ali je ublažio i neke crte kod plemića«. Namjerno je, na primjer, prešutio da su seljaci i pljačkali! No, »općenito govoreći, realnost je ublažena ipak više na korist feudalaca negoli na korist seljaka«. Barac smatra da Draškovićeva izjava o Tahu (kako ga je »već sit«) potvrđuje njegovo mišljenje. Slaže se s mišljenjem da je Šenoa s pravom gledao u razmirici između Heniniga i Taha »neposredan povod za bunu« (što je ranije tvrdio i Kukuljević). Uostalom, Barac priznaje da je od Kukuljevića posudio i neke druge ideje.

Za *Diogenesa* nije Barcu bilo teško utvrđivati građu jer je o tome sam pisac dosta napisao. Ipak upozorava da se u prikazu Jankovića Šenoa udaljio od svoga uzora u prvom redu zato što je iz njega htio učiniti i učinio svoga glavnoga junaka. Barac konstatira i to da se za tekstove o zagrebačkim građanima Šenoa ne služi Krčelićem, nego nekim drugim izvorima. U vrijeme kad Barac piše o Šenoi zagrebački su dokumenti tiskani samo do 1521, pa on zato »ne može odrediti kako je Šenoa u ovome djelu postupao (s arhivskom građom)«. ¹⁶ Barac na kraju upozorava da je rasprava o Jankovićevu postojanju bila u literaturi suvišna s obzirom na to da je sam Šenoa za svoga života napisao da je njegov junak historijsko lice.

U analizi *Kletve* Barac polazi od ranijih šišićevih konstatacija, koje se po njegovu mišljenju »ne mogu mnogo mijenjati«. ¹⁷ I on misli da je Šenoa »u svome romanu upotrijebio gotovo sve

¹² *Nav. dj.*, str. 61.

¹³ *Nav. dj.*, str. 63.

¹⁴ *Nav. dj.*, str. 64.

¹⁵ *Nav. dj.*, str. 65.

¹⁶ *Nav. dj.*, str. 69.

¹⁷ *Nav. dj.*, str. 70.

što Rački u svojoj raspravi iznosi«, samo s tom razlikom što je on »nacionalni i patriotski momenat jače naglasio«, a ispustio »one momente koji bi na bunu i njezine reprezentante mogli da bace ružno svijetlo«. ¹⁸ Barac nadalje pokazuje kako Šenoa zbog tendencije mijenja tekst Račkoga, koji ličnosti izmišlja, a kojima mijenja historijsku ulogu. Njemu je već upalo u oči kako Šenoa napušta jugoslavenstvo Račkoga, a drugačije od svoga uzora, tj. neslogom, tumači i propast pokreta. Zagrebački dio *Kletve* zasniva se, kako Barac misli, na stvarnim sukobima između Kaptola i Gradeca, ali je ipak pun fabula. Ponovno griješi kad tvrdi da je Šenoin Živan Benković historijsko lice, što mu se moglo dogoditi samo zato što nije poznavao gradečki izvorni materijal. Iz istoga je razloga Barac bio uvjeren da je Šenoa iscrpio sve pristupačne dokumente o borbi između susjednih općina u opisano vrijeme. ¹⁹ Ipak prigovara Šenoj da je uljepšao građane i njihovu ulogu, prikazujući ih kao »miroljubive legitimiste«, ²⁰ a u taj dio *Kletve* Šenoa unosi vrlo mnogo fabule, što u ranijim radovima nije činio. Zbog toga, kaže Barac, »i one stvari koje imaju veliku kulturno-historijsku vrijednost, nekako gube na dojmu«. Sažimajući kasnije svoje dojmove o Šenoinom radu na historijskom romanu, Barac je ustvrdio da je Šenoa u svojim djelima dao uzorne primjerke, jer je bio »zajamčen historijski roman riznica znanja u interesantnoj i uspjeljoj umjetničkoj obradbi«. U Šenoinom romanu su, prema Barcu, »vjerno prikazani i ljudi i događaji«, štoviše, on je »i za fabulu tražio poticaja u vrelima«. ²¹ Navodeći imena pisaca koji su se nakon Šenoe ogleдали na istom polju, Barac naziva Šenou »ne samo prvim nego i jedinim hrvatskim piscem, čiji romani zaslužuju ime historijskih romana«. ²²

A. Barac će se 1950. g. vratiti na Šenoinu *Seljačku bunu*. ²³ Ponovno se oduševljava ne samo Šenoinim nazorima, nego i točnošću njegovog prikaza. Zajedno s piscem smatra da se u buni točno prikazuje »kako se iz borbe između dva feudalca, koji su se zakvačili zbog ličnih interesa, pomalo razvija borba između feudalaca i seljaštva«. ²⁴ Šenoa je u tom djelu, kako misli, novim svjetlom osvijetlio seljačku politiku i seljačka shvaćanja. Svrha je djela »protest protiv prilika u kojima se seljaštvo još uvijek nalazi — protest protiv eksploatacije bilo s koje strane«. ²⁵ »Mo-

¹⁸ *Nav. dj.*, str. 71.

¹⁹ *Nav. dj.*, str. 74.

²⁰ *Nav. dj.*, str. 75.

²¹ *Nav. dj.*, str. 83.

²² *Nav. dj.*, str. 84.

²³ *Socijalistički preobražaj našega sela*, »Savremeni problemi«, Zagreb 1950, str. 284—298.

²⁴ *Nav. dj.*, str. 297.

²⁵ *Nav. dj.*, str. 298.

dernizirajući« svoju ocjenu Barac će ustvrditi da je *Seljačka buna* »protest protiv ekonomskih i društvenih odnosa, u kojima manje vrijedna manjina tlači radinu većinu«. Premda Barac zaista nije bio u stanju ocijeniti pravu vrijednost *Seljačke bune*, pogotovu ne njezinu stvarnu društvenu pozadinu, na kraju je pohvalio Šenoa da je dao »djelo, u kome su gotovo naučnom metodom prikazani društveni odnosi u klasnom društvu uopće«. Očito je ova »marksizirana« Barčeva ocjena svima trebala pokazati kako je i on u međuvremenu od običnog literarnog historičara dorastao do pravog ocjenjivača, koji tek sada može u pravom svjetlu spoznati Šenoinu veliku vrijednost. No, kako Barac 1950. god. ne piše pod pritiskom znanstvene svijesti, nego neznanstvene javnosti, ove nove ocjene ostaju samo trajno svjedočanstvo novoga vremena, koje je mnoge natjeralo da u uzburkanim vodama plivaju onako kako najbolje znaju i umiju. Barac je to, vidjeli smo, činio na svoj način.

Kao i većina ocjenjivača prije njega, tako i Dubravko Jelčić nije u stanju procijeniti stvarnu vrijednost Šenoina rada na hrvatskoj povijesti ili prošlosti uopće. Zato ga i naziva »pjesnikom hrvatske povijesti« i hvali ga »kao modernog učenjaka« koji znanstvenom ozbiljnošću pristupa radu na »historijskim temama«. ²⁶ Jelčiću je dovoljno da se pozove na Šišića pa da i on dođe do uvjerenja kako je Šenoa u historijskom romanu postigao »visok stupanj naučne tačnosti«. ²⁷ Premda Jelčić, kao i Šenoini kritičari prije i poslije njega, uopće ne ispituje koliko je historijska pozadina Šenoina romana vjerodostojna, ipak ga hvali tvrdeći da je izmišljao samo za »efektniji romansijerski zaplet«, koji tobože nije umanjivao historijsku istinu. ²⁸ A kakva je ta historijska istina, o tome Jelčić ni ostali naravno nemaju pojma. Prema istom autoru, u Šenoinom najboljem romanu, tj. u *Seljačkoj buni*, historijska je vjerodostojnost tobože najveća, »gotovo maksimalna«, što je daleko od istine. Jelčić isto tako pretjeruje kad tvrdi da su Šenoini junaci i historijski prava, vjerna i vjerodostojna lica. Pri takvim se i sličnim tvrdnjama Jelčić poziva na predgovore Šenoinih djela, koji su se samo nevjesta i neupućenu poznavaoocu hrvatske prošlosti mogli činiti kao svjedočanstvo piševe vjerodostojnosti. ²⁹ I Jelčić se divi Šenoinom učenjačkom odnosu prema izvornoj građi, premda zaista nema pojma kakav je odnos velikoga pisca prema njoj. Zato na kraju i njegove ocjene Šenoina romana ostaju prazne fraze i odveć uljudne pohvale zbog pohvala!

²⁶ *August Šenoa njim samim*, Beograd 1966, str. 165.

²⁷ *Nav. dj.*, str. 166.

²⁸ *Nav. dj.*, str. 171.

²⁹ *Nav. dj.*, str. 177.

Ivo Frangeš hvali *Zlatarovo zlato* kao najbolji Šenoin roman, dok je *Seljačka buna* prema njemu »najbolje pripovjedačko djelo«. ³⁰ U njemu Šenoa daje »svoje najplemenitije, najzanosnije stranice« s »izvanrednim smislom za masovne scene«, tako da je, na primjer, »stubička bitka najveća masovna kompozicija hrvatskoga XIX. stoljeća«. ³¹ *Diogenes* je »svakako najsuvremeniji... najbliži i suvremenom (francuskom!) salonskom ambijentu i rafiniranoj političkoj spletki...«. Govoreći najzad o *Kletvi* Frangeš misli da je u njoj »historijska vjernost bila jedna od glavnih briga Šenoinih«. ³² Stvarajući takve zaključke Frangeš se, na žalost, ne povodi za vlastitim analizama već se poziva na historičare, koji su ga baš zbog toga djela — kako misli — osobito cijenili. Djelo nije, kako je općenito poznato, završeno; zato ga je teško uspoređivati s ostalim Šenoinim historijskim romanima. No, »u pojedinim scenama, kad bi nadahnuće nadjačalo i fizičku bol i klonulost, Šenoa je govorio glasom najdublje umjetnosti«. Frangešu se čini da treba posebno isticati »ideju kletve kao kobi hrvatske«, zatim »ideju besmislene, a okrutne raspre između Gričana i Kaptolaca i lik đaka Miroslava, tužnog pjesnika bespomoćnosti«. Frangeš ima pravo kad naglašava da je u *Kletvi* »sve zastrto dugim, crnim, svilenim draperijama za izmučeno tijelo Šenoino koje ne može više podržati duh«. Dakako, »tako integralnu sliku tuge, crnine i poraženosti mogao je izraziti samo onaj tko se dijeli sa sobom, sa svojim sanjama, sa svijetom«. ³³ Uostalom, završava Frangeš svoj prikaz, »tajna neugasive Šenoine privlačnosti« i leži »u plemenitoj kontradikciji između utilitaristički shvaćene književnosti i posve idealističkog vjerovanja u nju«, ³⁴ što neće biti netočno.

II. Sam Šenoa o načinu rada na historijskoj pripovijesti i romanu

Premda se i dosad u literaturi rado isticao sadržaj Šenoina »manifesta« iz 1865, kao i programatski predgovori nekih njegovih romana, neće biti na odmet ponovno ući u tu problematiku, ako nizašto drugo, a ono zato da ispitamo je li Šenoa sam slijedio teoriju koju je pripovijedao.

³⁰ *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, Zagreb 1975, str. 350.

³¹ *Nav. dj.*, str. 351.

³² *Nav. dj.*, str. 352.

³³ *Nav. dj.*, str. 353.

³⁴ *Nav. dj.*, str. 355.

Kao što je dobro poznato, Šenoa prvi put prihvaća pero 1865. da u »Glasonoši« izloži svoje misli u članku *Naša književnost*.³⁵ Već u prvoj rečenici svoga članka iznenaduje oštrinom stava prema hrvatskoj književnosti koja, kako misli, »čami u mlitavilu i mrtvilu«, jer sve što se piše osim rijetkih izuzetaka, »nije od velike cijene za duševnu emancipaciju našega naroda«. ³⁶ Tražeći uzroke toj pojavi tumači je zaista neobično! U povijesti se našega naroda pojavljuje — tobože — »vječita nestašnost«, tj. sjajni su se časovi tobože smjenjivali s crnima i mutnima, i ta »mijena« vrijedi tobože »u politici, u društnom životu, to valja za naše narodne zavode, a najpače za našu knjigu«. I da bi pokazao kako je njegova misao točna, zaustavlja se na ilirizmu (sjajno doba), na Bachovom razdoblju (tuđinsko haraćenje), na 1860. godini kad knjiga počinje ponovno listati, a ovo njegovo vrijeme je opet »jalovo«!³⁷ Šenoi koji, istini za volju valja priznati, vrlo slabo poznaje hrvatsku prošlost, čini se da je »narodni život« kao »zvijezda bludica, koja tek katkad se sjajna oku javlja«. Uostalom, knjiga i nije svojina naroda, nego »preživljanje samih pisaca«.

Razumije se da je Šenoa ipak morao dopustiti da i u njegovu »jalovo doba« ima izuzetaka. Kako nije u stanju niti nakon gorkih iskustava s praškom stipendijom izvući se iz sprege Strossmayer—Rački, pozdravlja prvi broj »Književnika« koji je izašao 1864, a kojemu je jedan od urednika bio upravo Rački. Premda »Književnik« zaista nema nikakve veze s odgojem naroda u onom smislu kako ga je zamišljao sam Šenoa, on će napisati da je taj časopis i »učitelj naroda« (!) i »ljuti stražar proti nametništvu diletantizma«, što je, razumije se, nemoguće! Jer »Književnik« je, kako ćemo kasnije pokazati, bio i ostao časopis »visokog društva« oko Račkoga i ne samo narod, nego i hrvatsku inteligenciju, skupljenu tada oko »zagrebačkog kruga«, ostavio je prilično hladnom. No, kad Šenoa u svom članku propovijeda potrebu da »seljak bude obraženiji« i da se »duh narodni uvriježi u svakom gradu, u svakom uredu i u svakoj školi, već upravo i u obitelji«, nije samo odviše nejasan, nego i prilično naivan. Naime, što znači taj »složni narodni život« koji će tobože stvoriti »tendenciozna književnost«, dakle ona književnost koja se trudi da bude »popularna, poučna i zabavna«? Budući književni rad zamišlja ovako: prvo, popularnim bi spisima trebalo privući što šire općinstvo ili puk, jer u njemu je prava snaga naroda. Treba pisati »izvorne stvari, što se tiču života, mana ili predrasuda našega naroda«, jer to će puk prihvatiti s obzirom na to

³⁵ Vidi M. Sicel, *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Zagreb 1972, str. 93—98.

³⁶ *Nav. dj.*, str. 93.

³⁷ *Nav. dj.*, str. 94.

da je to »zrcalo njegova života«. ³⁸ Čini nam se da je takav program mogao postaviti samo čovjek koji nije počeo ozbiljno razmišljati što je to uopće povijest i kako je treba prikazivati. Treba vjerovati da je Šenoa propovijedajući takvu »tendencioznu književnost« imao najbolje namjere, ali i više nego naivnu vjeru da je upravo njegova slika hrvatske prošlosti toliko *prava* da će i puku(!) odmah izgledati kao »zrcalo njegova života«! Šenoj ni tada ni kasnije uopće ne pada na pamet da bi čitalac kojemu nudi svoje historijske pripovijesti i romane mogao — i smio! — imati drugačije poglede na hrvatsku prošlost od onih koje mu on daje u svojim djelima.

»Drugi put — nastavlja Šenoa u istom članku — da naša knjiga narodu u život segne jest beletristika, tj. novelistika i pjesništvo.« Ali ono što sada na tom polju postoji, uzvikuje nepravedno Šenoa, ništa ne vrijedi, i to u prvom redu zato što pisci »ne umiju ili neće birati zgodna gradiva«. ³⁹ Premda se u ovom članku, kao ni kasnije, neće izjasniti o tome kakva je razlika između *pripovijetke* i *romana* — ne valja smetnuti s uma da će sam u predgovoru *Zlatarova zlata* taj roman nazvati pripovijetkom! — ipak odbacuje Kraljevićeva *Požeškog đaka*, jer to tobože nije roman, nego »pripovjetka za mladež«! Očito ni njemu samome još 1865. nisu sasvim jasni pojmovi o spomenutim književnim vrstama, iako bez ustručavanja *Požeškog đaka* svrstava među pripovijetke. Na prvi se pogled čini kao da će Šenoa romanom zvati samo takvu pripovijest koja se bavi »domaćim temama«, no i to neće biti točno jer Šenoa bira samo »domaće teme«, a ipak čini razliku u terminologiji. Valja dodati da i u njoj nije dosljedan. Sve u svemu, ostaje dojam da on 1865. g. nije zadovoljan s pripovjedačima, i u svemu im prigovara. Oni nemaju smisla »za našu povijest, za čud i historički razvitak naroda« i zato uzimaju »tuđe šablone«, a za gradivo izabiru »mjesto novelističkog obično epički čin«. Šenoa zatim prigovara novelistima što se neće prihvatiti mučnog učenja i »drugih dijelova naše povijesti«, i zato »mjesto oštra crtanja lica opisuju sto puta sunce, mjesec, zvijezde i sve kreposti nebeske frazama hrvatskomu uhu groznima, riječju, sva pripovijest nema ništa tipičkoga, te se mogla zbiti prije i u Tartariji i Tunguziji nego u Hrvatskoj«. Ukratko: dobre novele nema, prijevodni tuđih pripovijesti nisu dobri, a i izbor je loš, a o romanu uopće ne želi govoriti! Zato je krajnje vrijeme da se »našem narodu« stvori »štivo« koje će mu biti »bliže po čudi, što će na nj djelovati, jer romani i pripovjetke ne pišu se

³⁸ *Nav. dj.*, str. 95, 96.

³⁹ *Nav. dj.*, str. 97.

samo za to da se 'Leihbiblioteke' napune, ne čitaju se samo zato da se vrijeme prikrati.⁴⁰

Govoreći u prvom dijelu citiranoga članka o djelovanju knjige, Šenoa se tuži na nju zbog toga što ne djeluje na naš socijalni život kako bi trebalo, iako »je upravo u svem našem razvitku i pokretu socijalni momenat najvažniji.«⁴¹ Što, dakle, predlaže? Polazeći doduše s ispravnog stajališta da »intelektualne razlike među pojedinim krugovima društva neće nikada nestati«, predlaže spajanje tih društvenih krugova u jednu duševnu cjelinu! Čini nam se prilično naivan program! Kao da napredak i razvitak ovise o volji pojedinaca, a ne o čitavom nizu materijalnih i duhovnih vrednota, Šenoa zagovara jednako napredovanje »kaputaša« i »čohaša« do »duševne cjeline«, u koje po svoj prilici nije tada ni sam vjerovao. Ta neminovno nam se postavlja pitanje kako bi Šenoa mogao biti prorokom toga »novoga vala«, kad za desetogodišnjega rada na historijskom romanu nije uspio zatomiti svoj prijezir prema plemstvu i velikašima i preveliko oduševljenje za građanstvo i seljaštvo? Zar je Šenoa zaista u dnu duše, pišući ove retke, vjerovao da će dovesti seljaštvo i plemstvo u istu »duševnu zajednicu« ako prvome gotovo neukusno »hofira«, a drugoga isto tako neukusno napada? Nije li tom velikom piscu, koji je na taj način odgajao »narod«, *nedostajalo prave ljubavi za našega čovjeka?* Šenoa će se naime raznježiti nad neuglednim cvijetom, prekrasno će opjevati Okičku goru i utvrditi, ali će do zla boga ocrniti vlasnike dvorova i kurija po toj prekrasnoj domovini. Ne samo to. On neće za čitava rada na književnosti skrivati svoju mržnju prema svojoj okolini u Zagrebu ako je bila riječ o ljudima na koje je bio osobito osjetljiv, a to su u prvom redu predstavnici crkve, a zatim jedan dio zagrebačke omladine, o čemu ćemo još kasnije govoriti. Obarajući se i na književnike i na historičare — osim dakako rijetkih izuze-taka — Šenoa će zapravo već 1865. biti sam. Iako svojim primjermom još nije pokazao kako i što treba raditi na književnosti da ona bude zaista dobra za »narod«, šiba, vidjeli smo, sve pisce smatrajući njihov rad bezvrijednim. Šenoa će pohvaliti, na primjer, Kurelca i Jurkovića kao jedina »dva čovjeka« koja pišu »stvari za puk«, jer Reljković i Kačić nisu »baš biseri naše književnosti«. No, na kraju ipak mora priznati da spomenuta dva pisca uživaju veliku popularnost i stoga predlaže Matici neka pokrene »popularnu enciklopediju za puk« ili neka bar »raspiše nagradu za pučku hrvatsku kroniku sa slikama i povjesnicu popularnu« u prvom redu zato da njoj, Matici, »krvca opet nešto oživi«. ⁴² Međutim, postavlja se pitanje kako zamišlja tu pučku

⁴⁰ *Nav. dj.*, str. 97, 98.

⁴¹ *Nav. dj.*, str. 94.

⁴² *Nav. dj.*, str. 96.

povjesnicu, ako dodaje da ona mora biti drugačije »pisana nego što je Tkalčićeva kompilacija«! Ovaj »dodatak« o tobožnjoj kompilaciji Tkalčićeve *Povjesnice* vrlo je dragocjen, jer nam odmah pokazuje kojoj »struji« Šenoa pripada u trenutku kad se teoretski priprema za pisanje historijskog romana. Naime, omalovažavanje prve Tkalčićeve sinteze ne može značiti drugo nego da je i Šenoa »Račkijevac« i da jednako kao i njegov »duhovni vođa« odbacuje djela kojih domet uopće nije u stanju ocijeniti. To ćemo pokazati kasnije, u prikazu hrvatske historiografije do dolaska Šenoe u Zagreb.

Ako mu se, dakle, nije svidjela tobožnja Tkalčićeva kompilacija hrvatske povijesti, kako je namjeravao upoznati ono razdoblje hrvatske prošlosti koje će postati predmetom njegova romana? Na to će pitanje djelomični odgovor dati *predgovori* ili *tumači* nekih njegovih historijskih romana, pa pođimo njihovim tragom.

*Predgovor Zlatarovu zlatu*⁴³ prva je i stoga dosta iskrena Šenoina ispovijest o napornim pripremama za rad na djelu, i stoga ostaje kao neki »recept« za budućnost, kojega se, valja priznati, niti sam pisac neće kasnije sasvim točno držati. O postanku je knjige u spomenutom predgovoru rekao sam pisac ovo:

»Premećući u arhivu grada Zagreba stare zaprašene artije, u kojih od sto godina nije bila ruka dirnula, naiđoh i na ljutu i krvavu pruu među silnim podbanom Gregorijancem i građani zagrebačkimi. Starina Krčelić znao je za tu pravdu, al' nije joj znao za razlog. A ja otresi prašinu, i eto pred mojim očima crno na bijelom, zašto se podban i Zagreb razvadiše, i zašto da je silni velikaš pao. Eto ti gotove pripovijetke, viknuh radostan i naoštarih pero. Stao sam slagati listine, čitat i čitat do zlovolje. Kupio sam ovdje, kupio ondje, prebirao zapisnike, račune, učio knjige i stare i nove. Kopao sam, da iskopam ruševine staroga Zagreba, kopao, da uskrisim iz groba stare Hrvate, kakvi bijahu u zboru, u domu, na bojištu. I pomože Bog. U duši mojoj oživiše davne slike, ja sam ih skupio, nacrtao, i evo ih pred tobom, štićoče dragi.«⁴⁴

Nema nikakve sumnje da Šenoa najiskrenije misli kad u nastavku teksta priznaje da je »gledao da to bude vjerna prilika onoga vremena, što će čitalac razabrati i iz tumača koji prilaže. Razveseljen da mu je pošlo za rukom tako duboko prodrijeti u

⁴³ U ovom ću se prilogu služiti izdanjem *Zlatarova Zlata* što ga je priredio A. Barac za XI. knjigu Binozina izdanja Šenoinih *Sabranih djela*, a izašla je u Zagrebu 1933.

⁴⁴ *Nav. dj.*, str. 321.

prošlost, ispovijeda da se »sve što evo pripovjeda, s veće strane uistinu zbilo« te da su »skoro sva lica mojega djelca uistinu živila, i za života tako radila ko što ti se tuđe prikazuju«.45

Pogledajmo, dakle, kako se Šenoa pripremio za pisanje svoga prvoga romana. On se u djelu poziva na: 1. gradske protokole od 1636. do 1642; 2. gradske račune od 1577. do 1578;⁴⁶ 3. listine o parnici »radi Medvedgrada i pripadnih sela«;⁴⁷ 4. »fasio-nalne knjige«;⁴⁸ 5. povlasticu iz 1266. (u prijepisu iz 1318);⁴⁹ 6. pismo kralja Ferdinanda iz 1539; 7. Karlovu povlasticu iz 1333; 8. gradečku povlasticu iz 1267; 9. povlasticu kralja Ludovika I. iz 1376;⁵⁰ 10. gradske račune iz 1740; 11. biskupsku ispravu iz 1396—1397; 12. »konkordiju« iz 1469;⁵¹ 13. pismo kralja Ludovika II. iz 1519. g. banu Petru Berislaviću; 14. na istražne spise iz 1472. i 1392; 15. na Žigmundovu potvrđnicu iz 1293. za Hrašće i Petričinu; 15. na listine o sporu Alapi-Gradec iz 1550 — 1560;⁵² 16. Ferdinandove isprave iz 1528. i 1536. o kopanju ruda; 17. na originalnu ispravu istoga vladara pisanu Vidu Haleku;⁵³ 18. na »Kvaderniju plemenitoga varoškoga ceha srebrnarskoga, kovačkoga itd. iz početka XVII. st.«;⁵⁴ 19. gradske račune iz 1740; 20. »Decretum contra meretrices« iz 1641;⁵⁵ 21. saborske spise iz 1577. »izim Draškovićeva govora«;⁵⁶ 22. pismo cara Rudolfa II. Stjepanu Gregorijancu iz 1583; 23. saborski zapisnik iz 1579. iz »ladulae privilegiorum« i pritužbu Gradeca iz iste godine (memoriale Montis Grecensis);⁵⁷ 24. zapisnik sabora iz 1580. g. i 1584; 25. nagodbu Gregorijanca s Gradecom iz 1591.⁵⁸

Od literature služi se Šenoa u prvom redu radovima I. Kukuljevića u Arhivu I i III, zatim radovima B. A. Krčelića na povijesti zagrebačke crkve (to su *Notitiae praeliminaries* i *Historia ecclesiae zagrabiensis*), *Kronikom* Antuna Vramca, Krapčevom *Povijesti samostana remetskoga*,⁵⁹ »Narodnim novinama« iz 1869, te još nekim radovima i izvornim zbirkama I. Kukuljevića.

Dovoljno je da preletimo gornji popis izvorne građe i literature pa da se uvjerimo kako se Šenoa *savjesno pripremao za*

⁴⁵ *Nav. dj.*, str. 322.

⁴⁶ *Nav. dj.*, str. 322, 323, 324.

⁴⁷ *Nav. dj.*, str. 328.

⁴⁸ *Nav. dj.*, str. 330.

⁴⁹ *Nav. dj.*, str. 332.

⁵⁰ *Nav. dj.*, str. 333.

⁵¹ *Nav. dj.*, str. 334.

⁵² *Nav. dj.*, str. 335.

⁵³ *Nav. dj.*, str. 336—337.

⁵⁴ *Nav. dj.*, str. 340.

⁵⁵ *Nav. dj.*, str. 341.

⁵⁶ *Nav. dj.*, str. 342—343.

⁵⁷ *Nav. dj.*, str. 346—347.

⁵⁸ *Nav. dj.*, str. 348.

⁵⁹ *Nav. dj.*, str. 375.

rad na *Zlatarovu zlatu* i kako se trudio da svojim čitaocima pruži vjernu sliku druge polovice XVI. st. ili, točnije, osamdesetih godina spomenutoga stoljeća. O tome ne može biti nikakve sumnje.

Ali, i nakon što smo utvrdili koju je građu Šenoa skupio za svoju pripovijest, ostaje nam odgovoriti na još jedno ne manje važno pitanje, naime, *kako je savjesni pisac upotrebljavao pribilježene izvore?* Drži li se vjerno teksta izvora ili dopušta sebi slobodno tumačenje činjenica, političkih zbivanja i političke djelatnosti pojedinih osoba kojima će u svom djelu podijeliti važne uloge.

Na to ćemo važno pitanje dati odgovor nakon vlastite analize historijske pozadine *Zlatarova Zlata*, a prije toga bismo ipak upozorili na činjenicu koja nam se u tumačenju nastajanja Šenoina historijskog romana čini neobično važnom. Naime, čini nam se neospornim da Šenoa pristupa radu s *naivnom vjerom* da može i smije *sa svega dvadesetak izvora iz nekoliko stoljeća gradečke povijesti* pristupiti prikazu *makar jednog isječka političkog života osamdesetih godina XVI. st.!*

Neću upotrijebiti prejaki izraz ako ustvrdim da je ta Šenoina *naiva naša tragedija!* Šenoino je majstorsko pero, vođeno ljubavlju prema domovini, tako vješto, iskreno i pošteno oblačilo tu njegovu голу i siromašnu historijsku sliku, da se ona i nakon sto godina ne može potamniti. A tragedija je upravo u tome što ta slika — *nije vjerna* i što svaki narod, pa i Hrvati, ima pravo na to da netko osvjetli prošlost onakvim svjetlom kakvim je nekad sjala. Dakako, da se to učini u granicama ljudskih mogućnosti.

Proći će nekoliko godina od štampanja *Zlatarova zlata*, i Šenoa će tek 1874. pripremiti materijal za »izvornu pripovijest« najavljenju pod naslovom *General Rabatta i Uskoci*, koja je kasnije nazvana *Čuvaj se senjske ruke*. Pripremajući je za prvu knjigu *Sabranih spisa* Šenoa priznaje da ga se »ta uskočka epizoda silno dojmila«, i zato ju je izradio »poput novele«. ⁶⁰ On zna da »pripovjetka nije kronika, već umjetna cjelina koju oživljava tvorna sila pjesnikova«, no ne nalazi razloga da »se pjesnik iznevjeri povijesti ako je ona po sebi zgodna i spretna novelističkoj izradbi«. Kako je već za svoj prvi roman »učio što pomnije povijest i karakter one dobe«, tako je isto učinio i kod *Senjske ruke*. Šenoa zatim točno navodi literaturu koju je upotrijebio, a hvali se da je od Ljubića dobio »rukopisne izvore«, naime, »neke policajne izvještaje mletačkih agenata«, od R. Lopašića pisma senjskih kapetana, dok mu je kanonik Sokolić dao »popis senjskih patricija«. Pri radu mu je pomogao major Hreljanović, a o Daničićima je našao posebnu knjigu u senjskom arhivu. Po-

⁶⁰ *Sabrana djela* V, 1932, str. 310.

hodio je Senj, zalazio je u neke kuće, pa su to sve bili, kako kaže, »izvori moje pripovjetke«.

Ipak na kraju mora kazati i to da neka lica u pripovjetci nije karakterizirao »po mnijenju drugih, navlastito biskupa Dominisa«, nego »po činih, po izvorih«, očito zato što je Dominisa smatrao za »prosta agenta i uhodu mletačke republike«.⁶¹

Antunu Barcu je još 1932. upalo u oči da Šenoa nije bio osobito oduševljen ličnošću Markantuna Dominisa i da se pišući o njemu radije držao F. Račkoga, nego S. Ljubića. To drugim riječima znači da je Šenoa dobro znao da o Dominisu postoji i drugačije, pozitivnije mišljenje od njegovog, ali ga nije htio uzeti u obzir. Kako je Ljubić svoju obranu Dominisa temeljio na izvorima, Šenoa ih svjesno i bez ustručavanja *mimoilazi*, i stoga mu je, razumije se, lakše pretvoriti Dominisa u »agenta i uhodu«!

Stoga valja zapamtiti: Šenoi se čini dopuštenim u »historičkoj pripovjetci« zaobići historiju tada kad je riječ o ljudima koji mu nisu simpatični. Upada u oči da je riječ o jednom visokom crkvenom dostojanstveniku, na kojé je, po svoj prilici od najranijeg djetinjstva, bio posebno »alergičan«. Ne valja zaboraviti da je Šenoin otac, s kojim sin nakon povratka u Zagreb ne nalazi zajednički rječnik — biskupov slastičar! Stoga Šenoa nije bio iskren kad je u predgovoru *Senjske ruke* napisao da je građa sama po sebi bila »spretna i zgodna«! za njegovu novelu. Ona takvom postaje tek u njegovoj preradbi, a to će reći da novela nije ni vjerna ni historički istinita. Uostalom, te je činjenice svjestan i sam veliki pisac, i zato u predgovoru ovaj put izostaju velike riječi o »vjernoj slici« uskočke borbe na prijelazu u XVII. st.

I nova »historična pripovijest XVI. vijeka« ili *Matija Gubec* odnosno *Seljačka buna* pruža Šenoi mogućnost da iznese »u spodobu pripovijesti našu davninu, stare grijehove, staru slavu našu«.⁶² Na pisanje ga nuka mladenačka slika »seljaka kralja«, pa je jedva dočekao »obilnu onu građu koju je izdao Rački«, jer »se tu piscu nanuđa obilje potankosti karakterističnih za život onoga doba, jer se po Račkovih spisih može ocijeniti smjer i razmah oijeje bune«. Međutim, Šenoa se nije zadovoljio samo tom građom, on je u arhivu proučio »sve mijene nesretne one dugotrajne parnice za Susjedgrad koja je — kako misli — začetnicom seljačkoj buni«.⁶³ Usput rečeno, već je prije njega I. Kukuljević opširno obradio tu parnicu, i Šenoa se služio u prikazu više Kukuljevićem nego li izvornom građom. I u ovom predgovoru tvrdi

⁶¹ *Nav. dj.*, str. 311.

⁶² Služim se Barčevim izdanjem u *Sabranim djelima*, knj. XII, Zagreb 1933, str. 377.

⁶³ *Nav. dj.*, str. 378.

da se »povijesti nije iznevjerio« u prvom redu zato što »mu toga nije trebalo«. Iako to nije točno, poručuje čitaocu da su »sve osobe — pa i zadnji sluga — historične! Takvi su tobože i »svi užasni prizori, sva zlodjela krvnika«. Nije bila točna ni njegova tvrdnja da podatke o »zlodjelima« nije uzeo iz neke kronike, nego iz sudskih zapisnika, da su dakle zločini tobože »sudom dokazani«. Svakako je bilo simpatično od Šenoa da se u *ono vrijeme* postavio na stranu kmetova, ali upravo to unaprijed stvoreno, znači osobno, a ne historijski uvjetovano i opravdano mišljenje dalo je, na žalost, *lažni ton* čitavu djelu! Osim toga, nije mu dopuštalo da spozna prave uzroke, a još manje povod seljačkoj buni 1573. godine. Bilo je, ponavljam, zaista hrabro pred sto godina tvrditi da »seljačka buna nije prosta gungula usijanih glava, već pravedna borba pučka za pravo i poštenje«. Idealizirajući lik seljaka Šenoa ga brani bez potrebe u svakom njegovom činu, poričući da je učinio bilo kakvo zlodjelo. Šenoa upozorava u predgovoru svoga čitaoca da je vjerno prikazao i »život velikaških porodica, njihove stranke i svađe«. Zato »historički tumač« ispušta samo zbog opsežnosti, jer bi, da ga je donio, također sačinjavao »debelu knjigu«, a ne bi bio uopće potreban. Ta čitalac »vješt povijesti« znat će da se tobože »do najtanje malice držao historije«. Na kraju predgovora dodaje za »ostalo općinstvo« izvore kojima »se služio pišući ovu pripovijest«. ⁶⁴

Međutim, dozovimo u pamet oštre Šenoine riječi kojima je 1865. napao Kraljevićevo djelo smatrajući da nije vrijedno da se nazove romanom. A što on čini samo devet godina kasnije? Da li se u predgovoru koji nije najkraći slučajno služi izrazima »knjižica«, »djelce« i »pripovijest« kad predstavlja općinstvu svoju *Bunu*? U svakom slučaju, terminologija ovoga predgovora je karakteristična, a pisac je očito ne bira nenamjerno. Nameće se naravno zaključak: nije li veliki pisac prerano 1865. lupao po svojim suvremenicima ne misleći tada u svom mladenačkom zanosu da će ga doskora zateći slična sudbina!? Koliko je precijenio svoje snage, svjedoči ne samo terminologija kojom se služi (pripovijest, umjesto roman!) nego i iskreno priznanje o tome *kako je teško radio na »Buni«*. On zna »da nam jošte ne svanu medicjski vijek«, ali ipak »to gorko uvjerenje nije jako u meni ubiti ono živo pregnuće, da bar onoliko radim, koliko mi daju prekratki časovi dokolice ili ure, ugrabljene noćnom pokoju«. Dnevni ga poslovi toliko odvlače od pisanja da mu nije dano »svu dušu, sav život svoj posvetiti tomu radu«, i zato »ne može jasno sunce svijetliti mojemu peru, već je samo u noći dano ruci umornoj od danjega težanja, crtati prošle zgrade mojega na-

⁶⁴ *Nav. dj.*, str. 379.

roda«. Kad bi mogao pisati koliko želi, »mjesto jednog niklo bi sto zrna«. ⁶⁵

Prema tome, iskrena ispovijed čovjeka koji se sve više saginje pod teretom života i krađe sitne noćne ure da bi zadovoljio svoju muzu. Upravo to *mukotrпно noćno pisanje tumači i Šenoin odnos prema izvornoj građi u »Buni«*. Pisac sam u predgovoru priznaje da se odmah čim je Rački izdao gradivo postavilo pitanje tko će ga svladati! Ono je, dakle, za umornoga gradskog oca *preopširno*, i on *nema vremena da ga prouči!* Zato Šenoa vadi iz građe koju objavljuje Rački samo *bilješke*, tek toliko koliko mu je nužno potrebno za osvjetljenje davno u sebi stvorenoga lika »seljačkoga kralja«. I dok se u *Zlatarovu zlatu*, kako smo se mogli uvjeriti, poziva na sve, pa i najmanje izvore, ovdje to ne čini jer bi tada svaki čitalac mogao vidjeti koliko je objavljene građe u svom djelu — *mimoišao!* Sasvim razumljivo da je veliki pisac bio duboko nesretan što je takvom rabotom zapravo razočarao najprije sebe samoga, a onda i čitatelje koji su od autora *Zlatarova zlata* očekivali pravi historijski roman, znajući da Šenoi ne nedostaje — muza. Tako zbog vremenskog tjesnaca nastaje ova »krvava knjiga minulih dana«, koja je krvavija nego što bi smjela biti prvenstveno zato što Šenoa nema vremena za ozbiljnu analizu izvornog materijala. Ipak, i takva kakva jest, poslužiti će, uvjerava Šenoa svoje čitateljstvo, »naukom za buduća vremena«. Naime, »poznata je odavna, al' vazda istinita, ona riječ staroga Rimljanina, 'Historia vitae magistra'«. Zatim nastavlja: »A nam Hrvatom, razdvojenim i rastrojenim, treba i koliko te nauke, da budemo jedamput od glave do pete ljudi i svoji ljudi«. No, sve se čini da ova, kako Šenoa kaže, istinita riječ staroga Rimljanina služi velikom piscu *kao teoretsko načelo*, istaknuto pomalo kao neki *zaštitni štiti* pred javnošću. Ta Šenoi i nije stvarno do toga »da narod sazna, gdje je zgriješio i posrnuo, gdje li se proslavio i prodičio«. Uvjerit ćemo se kasnije kad provedemo analizu *Bune* da Šenoa *sva lica* ove pripovijesti *oblači u odijela koja je skrojio po svojoj modi*, a ne onoj XVI. stoljeća. U takvim slučajevima historija, naravno, nije »magistra vitae«.

Tako je predgovor *Seljačke bune* rječito svjedočanstvo da je Šenoa već u raskoraku sa samim sobom, da se lomi između želja i mogućnosti te da se taj procijep osjeća i na kvaliteti djela. Tako i zato je on, komu od »mladih dana« lebdi pred očima lik te »tajanstvene osobe«, sada, u naponu snage, njemu posvetio samo pripovijest, a ne pravi roman. Šenoa više nema daha za pravi roman, njegov neveliki optimizam gubi tlo, a i zvijezda počinje tam-

⁶⁵ Nav. dj., str. 377.

niti od mučne svakodnevice koja ga uništava. A i ruka je velikoga pisca umorna pomalo od noćnoga pisanja.

Slično će se ponoviti i četiri godine kasnije kad bude izašao *Diogenes*, djelo koje ponovno predstavlja kao »historičku pripovijest XVIII. vijeka«. ⁶⁶

Točno je da se Šenoa za pisanje *Diogenesa* savjesno pripremao, pa bi njegove bilješke, kako priznaje, mogle napuniti još jedan »sveščić«. »A ipak se — priznaje — malo kajem, što nisam štampao barem nekoliko napomena.« Misli da je to trebao učiniti zato što kod nas nije tako kao u drugim literaturama, gdje je »pisцу historičkih pripovijesti posao znatno olakšan mnoštvom naučnih predradnja (monografija, karakteristika, kulturno-historijskih studija), za pojedina razdoblja povijesti imade on pri ruci cijelu seriju štampanih djela«. Zato se kod nas mora novelist »dati na izučavanje vrela« i »pomnjivo mora proučavati štampane izvore, zadupsti se u prašinu neizdanih vrela, mučno sabirati po svim kutovima razasuta zrnca o genealogiji, heraldici, kulturnoj povijesti, da svojoj pripovijesti može dati istinski vjeran reljef«. Hrvatskom je beletristu teško i zato što »mora publici dati cjelovito, umjetnički pravilno djelo«, ne smije biti »u historijskom prikazivanju odviše opširan i prijeći u povijest«, jer će tada »promašiti svoju umjetničku zadaću«. ⁶⁷ A to bi bilo svetogrđe, jer Šenoa svoje pisanje »ne smatra obrtom, nego ozbiljnom, svetom zadaćom moga života u službi domovine«. U nastavku predgovora Šenoa će dati i svoj »credo«: »Obradjujući novelistički historijsku gradju iz prošlosti svoje domovine, ja sam si postavio za princip da ostanem istini toliko vjeran, koliko je moguće i da se u nebitnim crtama od nje udaljim samo ondje, gdje to traže zakoni umjetničkog sklopa; ja sam prizore i lica iz vlastite fantazije dodao samo ondje, gdje nas povijest ponajviše ostavlja na cjedilu, što naročito vrijedi za ljubavne intrige. Ali i ovoj tvorevini vlastite mašte nastojao sam dati nijansu njezina vremena.« Vjeran tom načelu, Šenoa je materijal za *Diogenesa* vadio »iz zaboravljenih i požutjelih listova latinskih memoara, iz saborskih rasprava, oporuka, listova rodoslova«, u nadi da je na taj način čitaocu dao dovoljno jasnu sliku »iščezlog pokoljenja« i »jednog događaja koji se doista dogodio pred 150 godina«. ⁶⁸ Ne prima zato nikakva prigovora protiv svoje »historičarske savjesnosti«, jer on ne bi bio opravdan. Pošto je naveo izvore kojima se služio — glavna su mu osnova Krčelićeva djela — Šenoa priznaje: »Slika, koju sam dao, istinski je vjerna, mene u njezinoj izradi nije zavodila nikakva jednostrana tendencija, nikakvo naprijed stvoreno mišljenje, nikakvo strastveno stran-

⁶⁶ Binozina *Sabrana djela*, knj. XIII, Zagreb 1934, str. 369.

⁶⁷ *Nav. dj.*, str. 370.

⁶⁸ *Nav. dj.*, str. 371.

čarstvo, ja nisam u nju unosio nikakvo mišljenje, koje bi nastalo kasnije; to je bilo i nepotrebno.« Ipak priznanje koje neposredno zatim dodaje postavlja u sumnju istinitost gornje izjave! Šenoa piše: »Da pojedininim licima mećem u usta osjećaje svoga srca za moj narod i moju domovinu, nisam si mogao uskratiti, ali — ispričava se nevješto na ovo kršenje načela — ni u tom pogledu nisam počinio nikakav anahronizam, jer je — tobože — nezadovoljstvo, graničeći s očajem, našlo oduška u tadanjim satirama i paskvilima, koji su dosad naravno bili slabo poznati, i iz kojih prodire mnoga duboko osjećana patriotska tužaljka.« Prema tome, Šenoa nije ponovno mirni promatrač prošlosti nego zaljubljeni domorodac, koji i u XVIII. stoljeću upravo zbog toga vidi sve crno i tmurno te mu se čini da vlada »bezutješna noć«. Ipak se ne trudi da tu crninu pobijeli smatrajući da su »uljepšavanje i uzdizanje samih sebe beskorisna pomagala slabih duša«. Dakako, sve to čini u najboljem uvjerenju da je »jasna spoznaja samih sebe najsigurniji putokaz k boljemu«. Uostalom, on je ipak i među tim »neveselim događajima« našao i »svjetlih, radosnih crta«, našao je karaktere koji su se »ražareni najčistijom domovinskom ljubavi borili protiv sile i spletke bez obzira na vlastite interese«. Ipak propušta upozoriti čitaoca da je njegov glavni junak Janković tek u njegovu djelu planuo tom čistom domovinskom ljubavi! Na kraju, još jednom naglašava da je »istinski vjerna u pripovijesti cijela politička situacija, držanje stranaka, razdor između svećenstva i aristokracije... Gotovo sva lica, pa i cehovski ljudi, historijska su i karakterizirana prema podacima koja sam imao pri ruci, gotovo svi događaji su historijski«. Ideja je pripovijesti ista kao i u ranijim njegovim djelima, naime, »Historia vitae magistra«, koja je vječno istinita.⁶⁹

Ovaj uvod u *Diogenesa* posljednji je »programatski« Šenin uvodni tekst.

Ne čini nam se nimalo slučajnim da posljednji Šenin historijski roman, tj. *Kletva*, ostaje bez piščevih uvodnih napomena. Nema sumnje da se i za taj roman priprema po literaturi, u prvom redu po opsežnoj raspravi Račkoga o *Pokretu na slavonskom jugu potkraj XIV. st.*, ali listao je također i gradske spise, no s njima postupa sasvim drugačije nego u *Zlatarovu zlatu*. U analizi ćemo *Kletve* pokazati da gradečki izvorni materijal prekraja do neprepoznavanja, što nikad dotad nije radio u tolikoj mjeri. Čini se da je svjestan da čini nešto protiv čega se dotad kako tako borio, i zato su izostale bilo kakve bilješke o upotrijebljenoj izvornoj građi.

⁶⁹ Nav. dj., str. 372.

Dakle, sve što je rečeno o Šenoinu načelnom sazrijevanju na polju »historičke pripovijesti« pokazuje da on, ponajviše pod pritiskom vlastitih nazora i javnoga mnijenja, mijenja postupno svoj odnos prema povijesti i radu na hrvatskoj prošlosti: dok se u prvoj pripovijesti kao pravi početnik historičar veseli da može svojim suvremenicima u lijepoj pričici iznijeti neke zgode iz zagrebačke prošlosti, kasnije će skupljene bilješke poslužiti drugoj svrsi. Već u *Čuvaj se senjske ruke* Šenoa nije nezainteresiran historičar nego pristrani odgajatelj puka, koji upozorava na opasnost od bezdušnih stranaca i domaćih izdajica. Ta »deviza«, čuvaj se crnoga tuđina koji je najveći neprijatelj hrvatstva od dolaska Hrvata na Jadran do Marije Terezije, provlači se kao crvena nit svim njegovim djelima. Razumije se da je ovako zamišljen pojam stranaca potpuno stran stvarnom historijskom razvitku i da je zato, kako ćemo kasnije pokazati, Šenoa bio prisiljen prilagođavati nađene i upotrebljene izvore svojoj svrsi.

S druge strane, Šenoa ima, najblaže rečeno, neobičan pogled na društvene i staleške odnose u hrvatskim zemljama u prošlosti. Stav koji je u prvom redu aprioran, jer u njegovim su djelima plemići i velikaši unaprijed osuđeni kao pokvareni i zli ljudi, dok je dobrotu kod njega gotovo isključivo rezervirana za one koje je smatrao potlačenima. Šenoa se neće nikad zamarati dokazivanjem zašto je tako! Druga osnovna pogreška velikoga pisca jest u tome što je izmislio društvene i staleške kategorije nacionalno obojene u doba kad takva nacionalnost uopće nije postojala. Pretvorivši sve dobre građane, plemiće i velikaše u Hrvate, a sve zle ljude u tuđine, Šenoa sasvim nepotrebno briše stvarne društvene i gospodarske jedinice u srednjem vijeku, da bi ih nadomjestio utopijskima. *Posljedica je, dakako, posve iskrivljena slika hrvatske prošlosti!* Neprilična posljedica Šenoine pogreške je to veća, što nikakvo historičarsko pero, niti ne znam kako zanimljivo pisana povijest, ne može čitaocu nadomjestiti ono što mu je dao Šenoa u svega desetogodišnjem radu na historijskoj pripovijetci. Razumije se da kod Šenoe nije uvijek riječ o naglašavanom hrvatstvu, koje je tako idealizirano da je nedostižno i vrlo pogodno za političku parolu. Šenoa ima također prekrasno pero, piše vrlo lijepo, neodoljivo privlači čitaoca svojim štivom i veže ga uz sebe.

Ako unatoč tomu osjećamo potrebu da u trijeznoj analizi kažemo kakva je stvarna historijska pozadina njegove pripovijetke, onda to činimo, kako smo i sprijeda već istakli, u prvom redu zato što smatramo da hrvatski narod ima pravo spoznati kakva mu je bila prošlost.

III. Stanje u hrvatskoj »književnosti« XIX. stoljeća (do Šenoina povratka u Zagreb).

Kad postavljamo pitanje šenoinih uzora, onda smijemo pretpostavljati da je svoje spoznaje o hrvatskoj prošlosti crpio iz domaćih djela ilirske i postilirske historiografije. Ta otkad se među Hrvatima — pogotovu u zagrebačkom Gajevu društvu — pojavila misao na upotrebu »dogodovštine« kao sredstva za prosvjećivanje i odgoj puka, trebalo je posegnuti bilo za izvorima bilo bar za djelima koja su otkrivala hrvatsku prošlost.

Preletimo li okom preko prvih napora Iliraca iz tridesetih godina XIX. st., brzo ćemo zapaziti da se i oni obraćaju prošlosti — zbog sadašnjosti. Ili, kako reče Janko Drašković, upozoravajući poklisare na »dogodovštinu naših narodov«: »Jere znanje prošastog tvorja narodnog nosi upućenje za buduće razsude.«⁷⁰ To naravno nije ništa drugo nego Šenoino toliko puta ponavljano načelo »Historia magistra vitae«.

I doista, Šenoa je mogao naći Mikocijeva ili Mikloušićeva djela, u kojima se već otkriva »početak naroda slovinskoga i njegovih ladavcev«: Draškovićev *Razgovor* najavljuje već vrlo jasno potrebu za historijskim dokazom u političkoj borbi, koja niti u Šenoino doba neće biti manja. Uostalom, i Gajevi naponi na polju »dogodovštine velike Ilirije« imaju istu podlogu. Trebalo je najprije opravdati, a zatim i nametnuti ilirsko ime, a to zaista u onim prilikama nije bilo lako.

Kukuljevićevim historijskim člankom u »Danici«, *Nešto iz Dogodovštine Velike Ilirije*,⁷¹ provlači se ona misao na crnu hrvatsku prošlost, koja će i Šenou mučiti čitava života. Tražeći u prošlosti ono što nije mogao naći, Kukuljević vidi u njoj samo »neslogu i bratimsku omrazu divje boje među bratjom jedne kervi, neznanstvo puka, robstvo, nevjere, crne tmine«. Stoga je uvjeren da tek pojedini muževi »od roda našega... svjetle kao jasne zvijezde u tamnoj noći dogodovštine naše«, ali i s njima se ne možemo ponositi, jer za svoj narod oni »nisu učinili ništa«, »bili su sve samo ne domorodci«. Kukuljević se tada — to je bilo još 1842. — pita kako bi naša »dogodovština« izgledala da smo imali pravedne rodoljube, a ne samo slavne ljude. Valja priznati da je spomenuti Kukuljevićev članak s pravom izazvao gnjev D. Demetra te da je Kukuljević u svom kasnije zaista plodnom radu napustio slične tužaljke, ali prilog ipak ostaje dokazom velikoga razočaranja čovjeka koji se sasvim nepotrebno ljuti na daleke pretke Ilira — riječ je o 43 cara i 2 carice »od ilirskoga pleme-

⁷⁰ T. Smičiklas, *Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790 do 1835 godine*, Rad JAZU, knj. 80, 1885, str. 55.

⁷¹ Br. 2 do 4, 1842.

na« — zato što nisu bili ilirski rodoljubi! Neće li i Šenoa učiniti slično nasilje nad hrvatskom prošlošću tada kad bude — ne našavši, kao ni Kukuljević, na Gradecu u XIV. st. Hrvata — bez ustručavanja pretvorio talijanskog Francuza Gywana Boncarnissu u hrvatskog rodoljuba Živana Benkovića? I dok se Kukuljević okanio jalova posla da s mladenačkim žarom i nepravednošću važe činjenice iz prošlosti, Šenoa će u desetogodišnjem radu na historijskim temama ostati dosljedan u poimanju političke boje koju će jedinu priznavati u hrvatskoj prošlosti. Za njega je to mogla biti samo hrvatska boja.

Pa ipak, Šenoa se, da je htio, mogao povesti za Kukuljevićevim primjerom i osloboditi se onih prvih neugodnih dojmova koji se neminovno javljaju kad u hrvatskoj prošlosti ne možeš naći vladara ili velikaša koji govori tvojim jezikom. Naime, kad je Kukuljević uvidio da mu je nešto stariji Demeter opravdano zamjerio što je nepravednim mjerilom krojiu pravdu starim Ilirima, pošao je drugim putem, koji ga je doveo do tog da se razvio u najboljega historičara što ga je naša historiografija ikad imala. Kukuljević će doduše još u jednom članku iste 1842. godine — *Jeka iz Zagreba*⁷² — dati oduška svome nezadovoljstvu suvremenom modom hrvatskoga plemstva i velikaša, ali otad zaista neumorno radi skupljajući tisuće i tisuće izvornih podataka za hrvatsku prošlost. I Šenoa će u *Zagrebuljama* na sličan način napasti modu zagrebačke omladine, ali će on biti mnogo oštriji od Kukuljevića. Kukuljević se zato ubrzo od mrzovoljnog i nepravednog kritičara hrvatske prošlosti pretvara u najplodnijeg historičara i istaknutoga političara. On je osnivač »Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine« i časopisa »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku«.

Već u prvom broju »Arkiva« najavljuje da će se u časopisu obrađivati »povjestnica kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, ali tako da se »nikad izpred očijuh ne izgubi ukupno jugoslavenstvo«. Zato će štampati i predmete »koji spadaju na povjestnicu srbsku, bosansku i bugarsku«, a bavit će se i »historiom Hrvatah i Slovenacah stanujućih u gornjoj Ilirii«.⁷³ Kakva načela vode tada Ilirce i njihova vođu Kukuljevića odaje § 1. pravila Društva, koji glasi: »Svrha je društva iztraživanje, otkrivanje, sakupljanje i čuvanje starinah i stvari, koje se na život i historiu našega naroda protežu. Zato će društvo iz sve snage nastojati da izvede na vidjelo i da sačuva od propasti sve izvore povjestnice jugoslavenske te da ovako položi temelj kritičkom obradivanju historie našega naroda.«⁷⁴ Kukuljević će zaista na

⁷² »Danica«, br. 6, 1842.

⁷³ »Arkiv« I, str. 2.

⁷⁴ *Nav. dj.*, str. 237.

tom programu raditi do kraja života, potpuno oslobođen neka-
dašnjih crnih misli o tuđinskim vladarima ili o velikašima i na-
šim dinastima, koji su bili crni samo zato što nisu govorili —
hrvatski. U »Arkivu« izdaje sav izvorni materijal što se skupi: tu
je Pop Dukljanin, »povelje otokah Krka, Cresa i Osora«, popis
dragocjenosti i umjetnih stvari grofovah Zrinskih u gradu Ča-
kovcu, Zakoni grada Zagreba (od 1242. do 1429) itd. Kukuljević
godinama priređuje materijal i zatim izdaje *Diplomatički zbornik*,
a 1861. će izići iz štampe i prvi dio *Jura regni Croatiae, Dalmatiae
et Sclavoniae* pod naslovom: *Privilegia et libertates. Privilegia* sa-
drže 265 povlastica (!) (od Trpimirove darovnice do 1790) i 12 do-
kumenata u *Dodatku*. Koliko je ta zbirka vrijedna, neka pokaže
broj povlastica za razdoblje Arpadovića — 55 komada! — među
kojima se nalazi i 7 povlastica za slavonske varoši u XIII. st.⁷⁵
Za XV. st. donosi, na primjer, 58 dokumenata. Tako već u prvom
dijelu *Jura* vrijedni Kukuljević daje izvanredan presjek kroz
čitavu povijest Trojednice. I da je Šenoa samo tu zbirku htio
uzeti u ruke, morao bi vidjeti što su slavonske varoši, i posebno
njegov Gradec, bile u doba nastajanja kao i u kasnijim stolje-
ćima razvijenoga srednjega vijeka. Slične će presjeke kroz sabor-
ski život dati Kukuljević u drugoj i trećoj knjizi *Jura*. Po vrijed-
nosti ne zaostaje za spomenutim djelom ni Kukuljevićev *Codex
diplomaticus* s 248 dokumenata, a posebno mjesto među njego-
vim zbirkama izvora zauzimaju *Acta croatica. Listine hrvatske*,
izdane 1863. U uvodu priznaje da je više od 25 godina skupljao
»sve pismene spomenike koji mogu i malo razjasniti povjestnicu
južnih Slavenah«. *Acta* sadrže 337 listina i natpisa pisanih gla-
goljicom, ćirilicom i latinicom do kraja XVI. st. Valja dodati
i to da Kukuljević uspijeva uz pomoć V. Pacela i A. Mažuranića
izdati 1860. g. *Bibliografiju hrvatsku*; zatim da za prvi svezak
Akademijinih *Starih pisaca* obrađuje 1869. uzorno *Marko Marulić
i njegovo doba*, pošto je već ranije, tj. još 1865, obradio *Pjesnike
hrvatske XV. vieka*. Kasnije će pisati monografije i onih u XVI.
stoljeću.

Već ovaj popis Kukuljevićevih radova, premda nije cjelovit,
jasno svjedoči što je Šenoa, da je htio, mogao 1865, kad je došao
u Zagreb, naći skupljenoga »narodnoga blaga«. Veliki je histo-
ričar doista opskrbio »domoljube« najvažnijom historijskom
građom.

Međutim, od dolaska u Zagreb Franje Račkoga počinje stva-
ranje novoga »tabora«, kojemu će vođe biti on i Strossmayer, i
koji će u prvoj fazi završiti osnivanjem Jugoslavenske akade-
mije 1866. Već sama činjenica da je Šenoa bio Strossmayerov

⁷⁵ Arpadovići su ukupno izdali dvanaest povlastica slobodnim
kraljevskim gradovima u Slavoniji u XIII. st.

stipendist u Pragu bila je dovoljna da mladoga jurista zarobe upravo vođe ovoga »tabora«, da mu zastru pogled na sveukupan književni život u Zagrebu i oduševi za vodstvo buduće Akademije. A kako se nakon Listopadske diplome upravo u tom krugu traži na svoj način »historijski dokaz« za političku agitaciju, ni Šenoa ne može ostati po strani.

Pogledajmo što je Šenoa mogao naučiti od Račkoga, koga dolazeći u Zagreb hvali na sva usta. Da bismo to mogli utvrditi pokušajmo pratiti »napredovanje« Račkoga od svećeničkih pjesmica u kojima hvali »veličanstvo crkve Hristove« do prikupljanja ljudi i radova za Akademiju. Prvi radovi Račkoga, koji je 1855. u Beču promoviran za doktora bogoslovije, posvećeni su »slavenskoj braći« i »crkvenoj povjestnici«, tako da je prije dolaska u Zagreb najmarljiviji suradnik »Katoličkog lista«. Međutim, njegov prvi rad na historiji — to je *Nacrt jugoslovenskih povjestij do IX. stoljetja* — koji šalje Kukuljeviću za IV. svezak »Arkiva«, pun je početnih pogrešaka. To je, među ostalim, i prvi susret Račkoga s Konstantinom VII. Porfirogenetom, carem piscem iz X. st., i Rački ne osjeća uopće zamku koju car postavlja svakom piscu koji nasjeda njegovim — lažima. Zato će Rački upravo neugodno mijenjati svoje mišljenje o vrijednosti carevih vijesti za Hrvate i to će raditi upravo onako i u onim razmjerima u kojima će se od svećenika razvijati u političara koji u hrvatskoj prošlosti traži dokaze za svoju »doktrinu«. Iako u *Nacrtu* skuplja najvažnije izvore, ipak ne vidi razvojnu nit nego samo »borbe i ratove, krv i smrt«. To je tobože put svakoga naroda do »duhovnog života« i do »kršćanstva«, jer to su »dva nebeska dara«. ⁷⁶ Nekritički odnos prema izvorima, prije svega prema splitskom kroničaru XIII. st., arhidakonu Tomi, ne dopušta mu niti to da kao teolog ispravno postavi problem pokrštenja Hrvata, tako da nije u stanju riješiti pitanje hrvatske i dalmatinske crkve u IX. st. Vrlo je karakteristično da u ovom radu »žitelje Zahumlja, Travunje i Konavlja« naziva »južnim Srbima« kojih zemlje, zajedno s Dukljom (!), svrstava među »srbske pokrajine«. Gotovo je nevjerovatno da Rački tada govori o Neretvanima u IX. st. kao o »jugozapadnim Srbima«, ⁷⁷ što 1857, s obzirom na njegove kasnije radove na istoj problematici, i nije tako nedužna zabluda. Služi se, međutim, i Kukuljevićevim »cielim jugoslovenstvom«, ali mu daje drugačiji sadržaj od njega. To su tobože »tri slavjanske države: Bugarska, Srbska i Hrvatska« koje imaju »političko sredotočje« za Bazilija I. u — Carigradu! ⁷⁸ Rački je u ovom djelu začetnik i promašene teorije o hrvatskom glagoljaštvu, teorije koju će kasnije poku-

⁷⁶ *Nav. dj.*, str. 38.

⁷⁷ *Nav. dj.*, str. 279, 281, 282.

⁷⁸ *Nav. dj.*, str. 403.

šati razraditi u *Slovenskom pismu*. Dok se u *Nacrtu*, koji piše u Rimu, nevjesto zalijeće u probleme, od dolaska u Zagreb, pod pritiskom »prvog i najvećeg Jugoslovjena«, tj. J. J. Štrossmayera pokazuje dva lica. Rački se naime neće ustručavati istodobno braniti i jugoslavenstvo i hrvatsstvo, ili, točnije, »hrvatsko državno pravo«, iako je riječ o ideologijama koje se međusobno isključuju. Stoga, razapet između *jugoslavenstva* (zbog svoje Akademije) i *hrvatstva* (zbog stranke), Rački će šezdesetih godina pisati jedno u Beču, a drugo u zagrebačkom »Pozoru«. Pišući niz članaka o *Jugoslovenstvu* Rački mora ponuditi nešto nova u sadržaju toga pojma, jer naziv sam naravno nije bio nov. Dalo se, dakako, nešto nova izmisliti u dalekoj prošlosti — koja nije svakome dostupna — nešto što bi Hrvate moglo uvjeriti da je jugoslavenstvo i u XIX. st. ne samo nužno, nego i historijski opravdano. Zato on jednostavno »Hrvate i Srbe jezikom i knjigom spaja u jedno« i ne ustručava se to *umjetno stvoreno pleme ili narod nazvati »Srbo-Hrvati!* Usput naziva sve one koji ne misle kao on — kratkovidnima! Razumije se, Akademija će biti »čvrstim vezom skopčavajući Srbo-Hrvate sa Slovenici i Bugari, sdužećim Jugoslovene — vjerom i politikom razdružene — u jedan narod«. ⁷⁹ Međutim, kad godinu dana nakon članka o jugoslovenstvu piše o *Jugoslavenskoj akademiji znanostih i umjetnostih*, ⁸⁰ onda nema više Srbo-Hrvata! Jer »mi Slovjeni na jugu razciepani smo po jeziku na tri, po povjesti na četiri grane«. Očito drugačije raspoložen nego pred godinu dana, Rački sada »ethnografične« razlike »medju hrvatskim i srbskim narodom« ocjenjuje kao »traženje dlake u jajetu«.

Napokon, još jednu varijantu hrvatsko-srpskih odnosa naći ćemo u »velikoj i krasnoj studiji« — tako je zove T. Smičiklas — pod naslovom *Misli jednoga Hrvata o istočnom pitanju*. ⁸¹ Kao da i sam nije već pisao o doseljenju Hrvata i Srba, ovdje piše: »Koje pokrajine balkanskoga poluotoka posjeli su nekada Hrvati, koje li Srblji, dokle dopire narod srbski, dokle hrvatski, to su pitanja koja mogu riešiti sine ira et studio povjestnici i jezikoslovci. Ja smatram *Hrvate i Srblje za dva plemena jednoga te istoga naroda razdvojena samom povješću*.« ⁸² Prema tome: miješanje pojmova narod, pleme i država, etnografički i geografski onako kako je trenutno potrebno.

Da ne duljimo: u početku agitacije za Akademiju Rački upravo zbog nje, a ne zbog uvjerenja, utapa Hrvate u umjetno stvorenom »hrvatsko-srpskom narodu«. Za godinu dana to se jugo-

⁷⁹ T. Smičiklas, *nav. dj.*, str. 33, 34.

⁸⁰ »Pozor«, god. II, br. 271—273.

⁸¹ T. Smičiklas, *Nav. dj.*, str. 43.

⁸² *Nav. mj.*, podcrtala N. K.

slavenstvo u njemu toliko ohladilo da zaboravlja na »Srbo-Hrvate«, ali ipak stavlja pred članak u »Pozoru« svoje inicijale — ćirilicom!

Razlog takvu Račkijevu postupku otkrit ćemo odmah čim uzmemo u ruke njegovo »djelce« — *Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dinastije*, koje je 1861. g. štampano u Beču. »Hrvatski pokret je — kaže Rački u *Predgovoru* — sretan što se može osloniti na prirodno i povjesno pravo«. Ovo posljednje mu je prijeko potrebno jer se nakon višestoljetne nesvijesti probudio doživjevši da mu se »ostanci stare stečevine spočitaju kao tuđa milost«. On će mu dakle pokazati kakve je granice imala hrvatska država od VII. do XI. st., pa će »domoljubni štioc« vidjeti kako mu domovina nekad »bijaše mnogo prostranija«. ⁸³ Rački se brani da je svoje »mnijenje nastojao pokriepiti s dokazi crpljenimi iz suvremenih spomenikov«, te ako se ono što piše nekome ne sviđa, »ima znati da pisasmo o dobi vele tamnoj i da mnijenje protivnikov neima ni toliko dokazov koliko ih ima naše!« ⁸⁴ Kako mu nije baš čista savjest, »ograđuje se proti svakom jugoslovenskom domoljubu, koj bi u našoj razpravi vidio povredu svoje posebne domovine ili razdor naše jugoslovenske sloge i budućnosti! Jer Hrvati i Srbi su »po jeziku i krvi jedan narod«, ali »utemeljiše dvie različite države kojima se kašnje pridruži nekada hrvatska Bosna«. Prema tome, od ranijega jugoslavenstva ostaje tek konstatacija o Hrvatima i Srbima kao jednom narodu tobože s dvije države. Ovo poigravanje riječima i pojmovima narod, pleme i država prikriva vrlo nevješto pravi cilj »djelca«, a taj je slika ogromne hrvatske države do Drača! Polazna točka jesu i u ovom radu vijesti cara Konstantina Porfirogeneta, ali u sasvim drugačijoj interpretaciji nego ranije. Kao što je ranije samo na osnovi podataka o tobože srpskom porijeklu Neretvana, Zahumljana i Travunjana stvorio mišljenje o Srbima od Drača do Cetine, tako i sada, brzopleto, bez podloge u izvoru, stvara zaključak i poistovjećuje »Dalmaciju u starijem znamenovanju« (to znači Dalmaciju, Panoniju i Ilirik) s »avarskom zemljom« i »hrvatskom državom!« »Dakle u smislu Konstantinovu novoutemeljena Hrvatska protezala se je od Bara ili Bojane, gdje se oslanjalo o dračkoj vlasti, do Dunava i do *julskih alp* s jedne, a s druge strane od *jadranskoga mora* do rijeke *Drine*«. ⁸⁵ No, kad treba opravdati hrvatsku granicu pri Draču, ne krzma. Carev opis srpske seobe — koji je ranije bez prigovora priznavao — sada zabacuje, jer »očevidno zaudara bajkom«. Naime, »takva seoba dolikuje pastirskoj družbi, a ne onakvom narodu, kô što je srbski! Osim toga, caru »nebijaše jasno po-

⁸³ *Odlomci*, str. IV.

⁸⁴ *Nav. dj.*, str. V.

⁸⁵ *Nav. dj.*, str. 5; podcrtala N. K.

znat geographični odnošaj naroda hrvatskoga naprama srbskom«; bio je »zaveden tiem, što čuvši, da pomenuti južni dio Dalmacije bijaše njekoč, ili za njega odvisan od vrhovne vlasti srbskih velikih županov, pomisli, da je i njegovo pučanstvo srbskoga poretla, naselivši se ondje još pod Heraklijem«. ⁸⁶ I Rački zatim čini ono što je prije propuštao učiniti, naime dokazuje da kraj između Cetine i Bojane nije pripadao nakon doseljenja Srbima. Ali, ne zato što je, tobože, kako Rački piše, i pučanstvo toga kraja osjećalo »da je ono kost od kosti naroda hrvatskoga« i da »je jezik kojim sbori hrvatski«, ⁸⁷ nego zato što Dukljaninova Crvena Hrvatska nije izmišljena i što i sam car nikad nije ustvrdio da su i Dukljani prijelikom Srbi!

Prema tome, u Beču se brani hrvatstvo, a u Zagrebu jugoslaventvo, postupak koji je morao ostaviti neugodan dojam i na Račkijeve suvremenike. Unatoč tome, njegova shvaćanja, pogotovo ona koja je izložio 1870. u *Listovima jednoga antiunioniste* — gdje nastupa kao izraziti političar — djeluju zarazno i na suvremenike i na historiografiju tako da ih se niti danas ne može osloboditi. Zaista je pogubno da je Rački tada izrazito historijskoj temi kao što je »čarobna veza« Hrvata s Ugarskom pristupio kao političar, iskreno priznajući da nije »povjestnik po svojem zanimanju«. ⁸⁸ Koliko su štete učinile sve do danas njegove negativne ocjene najvažnijih prelomnica u političkom životu Hrvata! Na primjer, umjesto da kao kritički historičar pozdravi dolazak Arpadovića početkom XII. st. na hrvatsko-dalmatinsko prijestolje — jer Hrvatska i Dalmacija idu upravo zbog toga otad svojim putem — on to naziva »prvom velikom pogreškom hrvatskoga naroda s koje i mi — tobože — danas patimo«. ⁸⁹ Dakako, Rački je premalo poznavao historijski razvitak hrvatskih zemalja u srednjem vijeku, posebno u početku XII. st., da bi znao kako kruna nije nikakav simbol državne neodvisnosti. I upravo zbog takva pogrešnog zaključka, zasnovanog na neznanju, Rački *pokapa hrvatsku državu!* To je »atentat na biće hrvatske države«, to je tobože »gubitak državne sviesti« ili »hrvatskog ponosa« ⁹⁰ itd. Naša je domovina postala, kaže Rački, »municipijem ugarskim«! ⁹¹ Nestala je tobože slavenska demokracija pred ugarskim aristokratizmom, jer, kaže Rački, koji nema pojma što je feudalizam i kako je nastao, »feudalno plemstvo je tuđa biljka presađena na slovinsko zemljište«. ⁹² Budući da gleda na prošlost samo

⁸⁶ *Nav. dj.*, str. 13—14.

⁸⁷ *Nav. dj.*, str. 16.

⁸⁸ *Nav. dj.*, str. 7.

⁸⁹ *Nav. dj.*, str. 8.

⁹⁰ *Nav. dj.*, str. 11.

⁹¹ *Nav. dj.*, str. 17.

⁹² *Nav. dj.*, str. 21.

očima sadašnjice, patetički i, naravno, potpuno nepotrebno se pita kako bi izgledala naša domovina »da mismo obaštinili iztočni politički grijeh koji su naši pradjedovi početkom XII. vijeka počinili«. ⁹³ Razumije se, Hrvati su izdajice »jugoslavenstva«, budući da su se oni prvi od tri samostalne države koje su se tobože stvorile (hrvatska, srpska i bugarska), povezali s Ugrima i izdali tobožnju »jugoslovensku državnu zajednicu«. ⁹⁴

Takvu sliku hrvatske prošlosti u kojoj je zapravo izbrisan čitav, zaista *prekrasan samostalni razvitak Trojednice u srednjem vijeku* mogao je dati samo čovjek kome nije bilo stalo ni do naroda ni do njegove prošlosti nego samo do — sebe! Sada nam postaje i mnogo jasnije zašto je Rački u tom svom egoističkom putu do slave osamio Kukuljevića, najpoštenijega Hrvata i istinskog rodoljuba, koga, dakaiko, nije htio niti u Akademiju. Ne samo to. Rački se neće ustručavati da nepravedno napadne Kukuljevića, premda mu nije nikad dorastao. On koji, kako smo vidjeli, uopće ne pozna srednji vijek, dijeli poduke i Tkalčiću i Kukuljeviću. Pitamo se, razumije se, s kojim je pravom takav čovjek prisvajao za Akademiju »svaki napredak znanosti, izvojevao se on ma u kojoj zemlji, ma u kojega naroda«, i kakvo je to moglo biti »ognjište književne radnje južnih Slovjena« za »pleme hrvatsko-srbsko, slovensko i bugarsko« ⁹⁵ pod takvim licemjermim vodstvom.

U godini osnutka Akademije uzima Rački u ruke pero da prikaže *Našu književnost*. ⁹⁶ Odjednom se pred nama pojavljuje veselija slika hrvatske prošlosti. Rački i ovdje zove sve »Jugoslovene« na »književnu uzajamnost« osobito »u razvijanju i savršenju našega književnoga jezika« koji — tobože — ima tri narječja: »srbsko-hrvatsko, bugarsko i slovensko«. ⁹⁷ Bez dvojbe razočaran što u svojoj agitaciji za Akademiju nije imao više uspjeha, napast će u ovom članku »braću Srbije i Dalmatince«, koji se nisu odazvali kako treba »vrhovnom načelu« slovenske odnosno jugoslovenske »uzajamnosti«. Budući da Hrvate i Srbe dijeli »dvojaka azbuka«, treba da Hrvati njeguju srpsku, a Srbi hrvatsku književnost. Jer ovako razdvojeni, propovijeda ovdje Rački, »ne možemo se popeti do narodne prosvjetek«. U prikazu časopisa i postojećih društava daje sada, kad je Akademija osnovana, doduše više priznanja Kukuljeviću; štoviše, predlaže da se »iz petnih žil podupire društvo za našu povijest, bez koje ne može-

⁹³ *Nav. dj.*, str. 23.

⁹⁴ *Nav. dj.*, str. 26.

⁹⁵ Rad

⁹⁶ Vidi u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 33, str. 40—57.

⁹⁷ *Nav. dj.*, str. 41—42.

mo pokazati svijetu da smo narod«.98 Ali, odričući vrijednost ilirskim naporima, jadikuje jer da kod nas »nema nikakove kaste književnikov, jer u nas znanost i književnost nije svagdanji hljeb nije trgovina, ni zanat«. To je tobože zato što »naša malena i uboga otadžbina nema tvoriona u kojih se rasploduju i rabotaju književnici«.99 I da bi odgovorio na pitanje ima li »narodna književnost« izgleda u budućnosti, dijeli »narodno čitateljstvo« na četiri razreda: svećenstvo, plemstvo, građanstvo i seljaštvo.100 Ne iznenađuje nas što na prvo mjesto stavlja svećenstvo koje, kako tvrdi, velikodušno prinosi žrtve na oltar domovine, pa podupire »i one struke narodnoga razvitka koje poblize ne zasiječaju u njegovo zvanje«!101 Nakon što je tako na prvo mjesto smjestio svoj svećenički »razred« nije mu bilo osobito teško napisati da je »narodno plemstvo« — cvijet naroda! Zaboravlja namjerno što je pred deset godina napisao, i zbog toga sada ta dva razreda »jesu glavni mjekoč jedini zastupnici narodnoga života u svih njegovih fazah i promjenah« i zbog toga se »u izvanjskom žiću splinuše u jedno tijelo«! Plemstvu dakle treba zahvaliti za lijepu prošlost, »pače kroz sav srednji vijek te sve do XVIII. vijeka sva naša povijest kreće se oko povijesti našega plemstva«! Ipak mu se čini da je pretjerao u toj ocjeni, i zato se ispravlja dodatkom koji je isto tako besmislen kao i ranija tvrdnja, naime, kaže, da je »plemstvo cvijet i desna ruka naroda dok je s njim svagdje i svagda, tj. dok jest narodno; a čim mu se odmetne oslabi narod, a sebe strmoglavu«.102 I kao da se društveni odnosi rješavaju u »deklaracijama«, Rački, koji sudeći po ovom pisanju uopće ne shvaća društveni razvitak u srednjem vijeku, postavlja pitanje: ne bi li bilo dobro da se to »strmoglavljeno« plemstvo očituje kao narodno, hrvatsko plemstvo! Još veće neznanje i nepoznavanje srednjega vijeka pokazuje u nastavku teksta, kad pokušava prikazati građanstvo. Moramo se pitati da li je moguće da predsjednik zavoda koji sebe smatra najučenijom ustanovom čitavoga »Jugoslavenstva« kori Slavene zbog toga što im »do sada ne pođe za rukom utemeljiti, razviti i usavršiti potpuno svjesno narodno građanstvo«!103 Kao da ga Kukuljević, izdajući i varoške povlastice u srednjem vijeku, nije poučio što je to grad i gradsko naselje, Rački s negodovanjem govori o »talijanskom duhu u dalmatinskim gradovima« i o, tobože, »talijanskom građanstvu«. Dakle, veliki je predsjednik toliko zaslijepljen agitacijom za svoju stranku i zavod da mu ostaju i sada tajnom osnovne društvene i

98 *Nav. dj.*, str. 49.

99 *Nav. dj.*, str. 51.

100 *Nav. dj.*, str. 52.

101 *Nav. dj.*, str. 53.

102 *Nav. dj.*, str. 54.

103 *Nav. dj.*, str. 55.

gospodarske kategorije u srednjem vijeku, a što je još gore, on prelazi hladnokrvno mimo sve pravne kategorije, a to će reći staleže sve do svoga vremena. Posve razumljivo da su ga takva shvaćanja morala dovesti do zaključka da su i poveći gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji nesposobni pridonositi neke žrtve za »narodnu stvar«, jer mi i »nemamo strogo narodnoga građanstva kao moralnoga tijela koje znade mimoići svaku zapreku«. ¹⁰⁴ I kao da se naprednost građanstva u XIX. st. smije i može mjeriti njegovom ljubavlju prema narodnom jeziku, nošnji ili običajima, Rački zove »sve pisce koji mogu i znadu« neka obogate »našu književnost« »onimi djeli koja su od potrebe građanom, jeda li ne bi nam pošlo za rukom osnovati narodno građanstvo po kom se obično mjeri obrazovanost čitavoga naroda«. Na kraju Rački ipak upozorava da ne treba »ni na čas zanemariti obrazovanost našega puka«. U posljednje su vrijeme doduše stekli »neumrlu zašlugu« za pučku prosvjetu »pored visoke vlade« i »pojedini otadžbenici« koji su uvodili »narodne učione«, čime je puk pokazao da je pripravan »na svaku žrtvu kad se osvjedoči da mu se radi o sreći i blagostanju«, jer on nije »tako nemaran, glup i surov, kako bi neki htjeli, kojim prostota s divljaštvom, nevinost s nestalnošću jest jedno te isto«. Rački ne otkriva ništa novo konstatacijom da je pučka književnost u kolijevci, ali glavni uzrok nije puk koji tobože »ne osjeća potrebe od knjige«. I bez ikakve želje da se tom puku približi Rački će napisati: »Bila bi naša najveća nesreća da iz puka učinimo kakovu Akademiju seljačku; u tom ne stoji pučka prosvjeta«. Prema tome, nalazeći se na predsjedničkoj stolici, Rački će zaboraviti kako je iz Rima slao svećenstvu u domovinu male pjesmice koje su ga odgajale i bile mu potrebne; sada samo s visoka daje upute da se za puk pišu knjižice »za korist i zabavu«. On i njegov zavod, razumije se, takvim se poslovima neće baviti. Ovakvo stajalište, koje je Akademija zadržala do dana današnjega, dovelo je do toga da je ona ostala zapravo zatvorena sama za sebe ili za uistinu uzak krug znanstvenika koji su se okupljali u njoj ili oko nje. I sva je sreća što se Kukuljević nije dao upregnuti u Račkijeva kola i što je postao doskora glavnim pokretačem Matice Hrvatske, koja je pod njegovim vodstvom procvala u pravoga »narodnog prosvjetitelja«. Premda Rački na kraju članka, napisanoga »s najboljom namjerom«, zaključuje da »naša narodna književnost veoma daleko stoji od onoga stepena do koga nam treba ju dovesti želimo li osnovati narodnu prosvjetu«, ipak nije ni tada ni kasnije bio spreman da se približi tome narodu i da ga pomogne »prosvjetliti«. On doduše predlaže »da se razvijemo prema svojoj potrebi i svojim okolnostima«, jer se »inače nećemo obraniti od inostr-

¹⁰⁴ *Nav. dj.*, str. 56.

ne asimilacije«, ali sve su to kod Račkoga teoretske upute koje su vrijedile za druge, a ne za njega i uski krug znanstvenika okupljenih tada u Akademiji. Oni su bili odveć uzvišeni za narodno prosvjeđivanje!

Neobično je zanimljivo što je Rački u istom članku napisao o tome kako treba raditi na hrvatskoj povijesti. Piše: »Jedino povijest treba da se u nas najprije strogo znanstveno prouči, a zatijem duhom narodnim za drugi i treći razred našega naroda napiše«! Nije li on sam tim riječima osudio svoje pisanje o hrvatskoj prošlosti? Ta on ni onda kad uzima pero u ruke da napiše sprijeda spomenuti članak, *Listove jednoga antiunioniste*, neće imati znanstveno proučenu hrvatsku prošlost, nego će sebi dozvoliti da o hrvatskoj povijesti piše ono što mu je nalagala trenutna politička situacija. A *Listovi* su, ponavljamo, pisani 1870. godine!

Već i ovaj kratki pogled na hrvatsku historiografiju do sedamdesetih godina XIX. st. daje sam od sebe odgovor na pitanje, zašto se mladi Šenoa oduševljava radovima Kukuljevića, a nema traga da stoji pod utjecajem dotadašnjega pisanja F. Račkoga. Rački će doduše Šenou zaraziti svojim poimanjem feudalizma — o čemu će još biti riječi — ali sve se čini da je mladoga pisca toliko odbijala jeftina politička agitacija predsjednika Akademije, da se posve okrenuo od politike kojom se u Pragu počeo baviti. Bilo je to, dakako, u dobar i pravi čas za hrvatsku književnost.

IV. Šenoino sazrijevanje

Premda je bez dvojbe na Šenoino književničko sazrijevanje utjecao čitav niz elemenata još u djetinjstvu, odlučni su bili udarci koji su ga snašli nakon svršene gimnazije. Već ga dolazak Josipa Premrua na gimnaziju 1851. i 1852. tjera u otpor, jer je taj profesor bio »oštri zatočnik apsolutističkog Bachova ministarstva«. ¹⁰⁵ Šenoa je bio uvijek uzoran đak, posljednje godine i najbolji na školi, pa se od njega nekako i očekivalo da bude vođa omladine. Međutim, kako spojiti njegovu, prema riječima sina Milana, »mržnju na Austriju« ¹⁰⁶ s činjenicom da u to isto doba pjeva njemačke pjesmice i da za buduće zvanje izabire diplomatsku službu i školovanje u bečkoj orijentalnoj akademiji? Premda je prema svjedočanstvu sina Milana na prijemnom ispitu za akademiju »pobudio pažnju« odličnim poznavanjem jezika, ne dobiva mjesto na njoj »radi toga što je bio već onda prononsirani pansla-

¹⁰⁵ M. Šenoa, *Moj otac*, str. 28.

¹⁰⁶ *Nav. dj.*, str. 38.

vista«. Milan priča dalje kako se otac zbog toga neuspjeha upisao na zagrebačku Pravoslavnu akademiju, koju ipak već iduće 1858. g. napušta da bi — ponovno u Beču! — pokušao studirati medicinu! Kad je otac bio razgovorljiv, piše Milan, priznao je da je napustio studij medicine zato što nije mogao gledati kako pile živu kost. Najzad odlazi 1859. g. sa Štrossmayerovom stipendijom u Prag na studij prava, ali ubrzo i ondje »zaboravlja Univerzu«, počinje se baviti politikom »tvrdo zastupajući slavenske ideje«. ¹⁰⁷ Posvećuje se također »lijepoj književnosti«, što mu sve odnosi dragocjeno vrijeme, zbog čega Šenoa ne ispunjava nade koje su u njega polagali u Hrvatskoj, u prvom redu otac, a naravno i Štrossmayer. On je zbog toga i kažnjen — uskraćena mu je novčana pomoć. Iskreno pismo koje Šenoa piše Račkome dokazom je da mu je pomoć oduzeta u trenutku kad ju je najviše trebao. Prisiljen da se sam uzdržava, Šenoa više nema izbora, mora se prehranjivati perom te prima uredničku dužnost. U istom poslu, tj. kao urednik lista »Slawische Blätter« i »Glasnoše« našao se i polovicom 1862. u Beču te ondje postaje, iako svršeni pravnik »žurnalist, policiji opasan kao Ultraslave«; Milan tvrdi da je zbog toga do svoga odlaska iz Beča bio pod »pri-smotrom«. ¹⁰⁸

Za šenoine političke nazore vrlo su karakteristični prilozi što ih 1862. g. tiska u »Pozoru«. To su, među ostalim, *Praški listovi*, *Duša kumirova*, *Đurđevdan u Češkoj* ili *Ivanje u Pragu* ¹⁰⁹ To su uglavnom sličice iz života u Pragu, u kojima Šenoa izražava divljenje prema »prostim seljacima« koji gaje ljubav prema domovini; ali mladi Šenoa ništa ne zamjera češkom plemstvu što se odmetnulo i otuđilo. To nije, piše, nikakva nesreća jer je »narod jak, naobražen i samosvijestan« ¹¹⁰ Šenoa će kao usput spomenuti »da su ovuda seljaci imućni i dobro stojeći«, te da je to glavni razlog što je »češki narod daleko dotjerao«, tako da se u njemu »razvila narodna samosvijest«. Zaustavljamo se na ovoj oduševljenoj ocjeni češkoga seljaštva i plemstva zato, što Šenoa kasnije, kad bude u *Zagrebuljama* prikazivao hrvatsko društvo, neće htjeti vidjeti kako je ogromna razlika u materijalnom položaju između češkoga i hrvatskoga seljaka i kako je upravo ta razlika jedan od razloga što je hrvatsko društvo — bez svoje krivice — u najmanju ruku drugačije! Zato će šenoina osuda hrvatskoga društva biti više nego nepravedna. On će napisati: »Oh, lijepa je ta naša zemlja, prelijepa, a i puk taj naš pogaženi, mrcvareni puk, i u njega ima srca, ima vrlina, al' je ono zlato zakopano u blato, a

¹⁰⁷ *Nav. dj.*, str. 40.

¹⁰⁸ *Nav. dj.*, str. 44.

¹⁰⁹ Služim se knj. XIV. Binozinih *Sabranih djela*, Zagreb 1934, u kojoj je A. Barac skupio *Članke i kritike*.

¹¹⁰ *Nav. dj.*, str. 49.

zakopala ga gospodska bahatost«. Zatim nastavlja: »Da, moja gospodo... budite manje gospodski nego što jeste. Vi ne znate kakova je čelik-sila puk, kad kucnete šibikom prosvjete na grob gluposti, u koji je nevolja i samovolja naš puk svalila; vi ne znate one blagodati, kad u zemlji samo jedan narod žive. Šta su vaši cifrasti govori u sabornici, šta su vaše zvonke zdravice za stolom, kad zanemarujete najveću silu svakoga naroda — puk, kad vam on gine i čami. — Al' vi ga smatrate kao zvijer. Dok nas ne bješe postigao germanski blagoslov, dojađivala je seljacima plemićka batina; otkad je blagoslov Bachov na nas nemilice navalio, stizao je mužeke naše birokratički blagoslov, a sad — jedno i drugo.«¹¹¹

Koliko su ove misli, kako ih sam Šenoa naziva, karakteristične za cjelokupni kasniji njegov rad na hrvatskoj prošlosti? Osuda plemstva još i prije nego što je pokušao razmisliti ne samo da li je doista takvo društveno uređenje kakvo ga on zamišlja, nego, ako je već takvo, zašto je takvo! Kao da su doista bahatost ili slične moralne kvalitete plemstva i velikaša glavni uzrok seljačkih svih nevolja! Uostalom, da je to kod Šenoa u velikoj mjeri »poza« pokazuje neprestano cvilenje nad seljakom. Jer njemu nije dobro ni sada, u XIX. st., kad se oslobodio plemićke batine! Stoga se ne možemo oteti dojmu da Šenoa, koji u književnom izrazu treba jakih riječi, već od početka stvara u svojoj mašti upravo takvo društvo koje će moći neprestano šibati. Ta bilo bi od nas najblaže rečeno naivno kad bismo povjerovali da je Šenoa — običan čovjek tako mislio o hrvatskom plemstvu i hrvatskom seljaštvu! On je zaista u književnom stvaranju upotrijebio svoju umjetničku slobodu ne razbijajući vjerojatno mnogo glavu o tome kakve će posljedice njegovo pisanje imati među čitateljstvom kojemu se obraćao. A ono se još ni danas ne može osloboditi nepravednih osuda koje je sasuo u svojim pripovijestima i romanima na povlaštení sloj u Hrvatskoj. Dakako, niti idealizirane slike hrvatskog seljaka!

Međutim, u *Zagrebuljama* će Šenoa izložiti i svoje poglede na *građansko*, dakle *zagrebačko društvo*. Već se u prvim rečenicama zaklinje svojim »pozoraštvom« i najavljuje punu torbu »paprenjaka«. Neće se ustručavati, budući da je »jezičav«, povremeno »zagrepsti« i zagrebački svijet koji je to, kako misli, zaslužio. Boravi pod Okićem i sretan je što je mogao zaboraviti »sav taj jad, jal, bijes, klevetanje i šupljinu zagrebačku.«¹¹² Ako je netko uvjeren da ga okružuju samo ljudi takvih moralnih kvaliteta, onda je jasno da takav čovjek može naići na »iskrenost i hrvatsko srce« samo »u kronikama«. U jednoj od *Zagrebulja* Šenoa

¹¹¹ *Feljtoni* u Binozinoj I knjizi *Izabranih djela*, u redakciji A. Barca, Zagreb 1931, str. 136—137.

¹¹² *Nav. dj.*, str. 144.

će osobito oštro napasti zagrebačku omladinu, koju naziva »mladim gospodičićima«, »cvijetom hrvatske mladeži« ili »jezgrom naše domovine«,¹¹³ naravno takvom koja nije ni za što. Otkad je Trojednica, plače dalje Šenoa, stekla »autonomiju«, u »Zagrebu su odnošaji staroga Egipta, kaste« ili »pravo nasljedstva za sve muško potomstvo«; to su ti »mačići zagrebački« i »gospodski sinčići« koji moraju »gospodski živjeti«, iako za takav život nemaju uvjeta. Ta naša mladež ima, »kao i svi birokrati«, dva odijela i dvije narodnosti. »Parada je hrvatska«, to su »surka, kalpak, mamuze, sablja«, a neparadno »samostalačka surka bez gajtana, vulgo kveker, engleski šešir i fini štapić«. Nastavlja im se rugati tvrdeći da »paradnu narodnost« čuvaju za »sabor, ured, skupštine, ples i gozbe«, a neparadnu za ulicu, promenu i kuću. Posvuda se čuju »zakoni gospe Germanije«, a »naša zagrebačka mlada gospoda« silno su zauzeta za »samostalnost« hrvatsku koja je nalik na — ananas!¹¹⁴ A što se političke boje tiče, oni su »Šekići«, tj. kao stari križevački top šek, koji »nije imao nikakve boje kao ni mi prije narodnoga pokreta«.

Govoreći o srpanjskim žrtvama Šenoi se pruža prilika za usporedbu, i on je ne propušta da pokaže kako je 1845. bilo uzalud posijano »krvavo sjeme budućnosti«. Žrtve su bile »prosti ljudi — al' poštenjaci«,¹¹⁵ a to je bilo doba kad je u Hrvatskoj, kako Šenoa misli, »tisuće srdaca« imalo »jedno čuvstvo«, a tisuće glava tobože »jednu misao — slobodu«. To je bilo tobože »zlatno doba našega preporoda, kad ne bješe kleti orv sebičnosti ogrijavao hrvatskoga naroda«, kad tobože nije bilo »lažnih proroka«. I »krvave sjene nevinih srpanjskih žrtava« bacaju *kletvu* na izdajnike narodne slobode, na »generale, koji sramotno ostaviše svoje zastave«,¹¹⁶ na »proroke slatkih riječi i otrovna srca« koji su »vrgli narod sa zvijezda u tminu«, »pomagali tuđina da posije korov jeda, mržnje i nesloge«. Zato su zaslužili »vječnu kletvu naroda«!¹¹⁷ Ne iznenađuje nas da Šenoa u toj crnoj hrvatskoj sadašnjosti vidi samo jedan hram sa zlatnim krovom koji je, posve razumljivo, podigao »najslavniji sin domovine«.

Međutim, Šenoa je i u *nekim svojim pjesmama* pisanima u Pragu i Beču također davao oduška svome patriotizmu. Ipak u prvom redu treba upozoriti na činjenicu da se patriotska pjesma u to doba Šenoina stvaranja gotovo gubi u ljubavnoj lirici te da je ono nekoliko domoljubnih pjesmica zapravo dosta suzdržano.

¹¹³ *Nav. dj.*, str. 165.

¹¹⁴ *Nav. dj.*, str. 175.

¹¹⁵ *Nav. dj.*, str. 192.

¹¹⁶ *Nav. dj.*, str. 193.

¹¹⁷ *Nav. dj.*, str. 194.

Kao primjer citiram *Trojedini barjak naš* (tiskana 1863)¹¹⁸ u kojoj, rekli bismo, vješto izbjegava da spomene bilo koju nacionalnost! A pisana je u doba kad se Rački, kako smo se mogli uvjeriti, muči s »Hrvato-Srbima« i »Srbo-Hrvatima«! Točno je doduše da je barjak crven-bijeli-plavi, ali Šenoa neće u pjesmi reći da je to — hrvatski barjak!

Iste godine, tj. 1863, obraća se i *Hrvatskom sinu*¹¹⁹ pozivajući ga da ljubi »domovinu, hrvatski mili zavičaj, koji su mu ostavili djedovi krvi natopljen«. U toj je pjesmi pun nade da je zauvijek nestalo ropsko doba »Hrvačadi« i da je došlo doba »da gradimo netom lijep si dom«. Sloboda je, uzvikuje Šenoa, »ona divna sila, po koj tužna zemlja biva raj«. Zato neka sloboda »stere zlatna krila nad hrvatski lijepi zavičaj«. Neka je zato »sinak« brani da bi mogao leći u grob u slobodnoj zemlji itd. Pjesma je dakle puna optimizma jer Šenoa živi tada u tuđini i pun nade u buduću život sanja o slobodnom Hrvatu junaku koji pada za slobodu! Bio je dakle mladenački zanosan, ali i nepravedan, jer je od drugih tražio žrtve na koje on sam nije bio spreman. Ta umjesto da završi studij u Pragu i sjedne na pripremljenu katedru u Zagrebu, on se zabavlja po Pragu i jedva završava studij, tako da se mora prehranjivati pisanjem.

God. 1864. spleo je, kako sam kaže, svoj »filologički grijeh«¹²⁰ (tj. svoje mišljenje o postanku imena Zagreb) u pjesmicu kojoj daje naslov *Zagreb*. To je priča o postanku grada što ju je čuo »od svoje sluškinje« dok je bio »djetetom«.¹²¹ Već u toj pjesmi pokazuje ljubav prema svom rodnom gradu, a ona će ga dovesti i do prvoga romana.

Premda naši dojmovi o Šenoinom književnom radu prije dolaska u Zagreb i prvih godina boravka u njemu ne moraju biti točni, ipak nam se čini da je bio odveć oštar u ocjeni društva oko sebe, drugim riječima, bio je nepravedan. Ponašao se, čini nam se, kao tipični »svjetski čovjek« koji u tuđini vidi sve oko sebe u svijetlim bojama, a kad se vrati kući, onda mu je sve — crno! Šibajući po zagrebačkoj omladini nije htio uzeti u obzir da se s njom ne može složiti u prvom redu zato što se on sasvim promijenio. Posve je smetnuo s uma da se kao osmoško-

¹¹⁸ Služim se *Pjesmama* koje je odabrao A. Barac za X. knjigu Binozinih *Sabranih djela*, Zagreb 1933. Vidi nav. dj., str. 17—18.

¹¹⁹ *Nav. dj.*, str. 32—35.

¹²⁰ *Nav. dj.*, str. 466.

¹²¹ Koliko je stvarno u Šenoi izgubljen historičar pokazuje njegovo mišljenje o imenu Zagreb. »Nek se gospoda — piše tada — korjenodupci ne smute s moga grijeha. Na radost im mogu kazat, da 'Zagreb' po meni ne polazi od 'zagrabit'. Ja mislim da je 'Zagreb — Zahrib', toliko koliko Zabreg; ta čita se u starih listinah 'grad na brdu Griču pokraj Zagreba«.

lac i sam dao slikati u prvom svom fraku, a da na toj slici drži u ruci zeleno ukoričenu knjigu svojih njemačkih pjesama!¹²²

Međutim, dosad je uglavnom bila riječ o Šenoinom radu do sedamdesetih godina na »domaćim temama« koje bez sumnje nisu mnogo zanimale »gromovnike« u Beču i u Pragu. On naime dolazi na »zao glas« svojim političkim člancima koje piše od 1860. nadalje i zbog kojih u krajnjoj liniji upropaštava svoju karijeru. To su, naravno, »austrijske teme«, pisane povodom i nakon Listopadske diplome, kao na primjer članak *Česi i carska diploma od 20 listopada 1860* (»Pozor«, br. 38);¹²³ zatim je u istom časopisu slijedilo iduće godine nekoliko izrazito političkih članaka, među kojima posebno mjesto zauzimaju *Gdje smo sada i Dvadeseti listopad*.¹²⁴ U tim se člancima, koji će mu u Beču kasnije naškoditi jer su izrazito protudržavni, Šenoa vjerojatno mislio pripremiti za političku karijeru, ali to su vrlo oštri pamfleti protiv, kako kaže, »novorođene austrijske blaženosti«, koja »ignorira sasvim onu važnu okolnost da se Austrija sastoji iz raznih i državno opremljenih naroda...« Sabori i nisu, kaže dalje, bili nego »urne za Beč«, a »najveće savršenstvo mlade slobode, sedmo nebo otkle sve spasenje izlazi« jest »Reichsrat«. U posljednjoj rečenici trećega nastavka članka *Gdje smo sada* Šenoa i prijeti: »No sredotežna politika ministarstva rađa sredobježnu politiku naroda«, i zato je »centralizacija putem germanizacije pri tolikoj svijesti narodnoj našega vijeka smiješna, jer nema svoga temelja, tj. pretežnijega broja Nijemaca u Austriji. Evo ovako stojimo kod kuće.«

U istom stilu napisan je i niz članaka pod naslovom *Srbi i Hrvati*,¹²⁵ u kojima piše prema vlastitom priznanju »o vojvodini i za vojvodinu«; zatim članak *Ministarska logika*¹²⁶ i njemu sličan, *Slavenski napredak i germanska bjesnoća*.¹²⁷ Najoštriji je u članku *Dvadeseti listopad* u kojemu, među ostalim, kaže: »MI danas, godinu dana iza diplome, nemamo apsolutizma, al' nemamo ni pravoga ustava, jer nemamo najglavnijih stvari, što ustavnosti treba.« Dakako, »ovo neizvjesno stanje gore je od apsolutizma«. A evo kako opisuje stanje u zemlji. »Vele, pišu, zaklinju nas, da imamo konstituciju. Patenti od čovjeka pojedinca, a ne od volje narodne tekući, zdravo privezani, a usko i kratko ušiveni, ne znadu ništa o odgovornom ministarstvu; po njima se porez smije povisiti, a ne obaliti; no mi imamo ipak konstituciju. Novine se konfisciraju; urednici se zatvaraju; pisma se otvaraju; mladići se

¹²² D. Jelčić, *nav. dj.*, str. 39.

¹²³ *Članci i kritike*, str. 7—14.

¹²⁴ *Nav. dj.*, str. 14—37 i 3—76.

¹²⁵ *Nav. dj.*, str. 42—60.

¹²⁶ *Nav. dj.*, str. 61—65.

¹²⁷ *Nav. dj.*, str. 70—72.

po noći iz očeva doma u tvrđave vode; no mi imamo ipak konstituciju. Županije se raspuštaju, povjerenici se pošiljaju; a mi imamo ipak konstituciju. U državnom vijeću niječe ministar teoriju pravne države, ne pamteći, kako je Austrija postala; narodnostima odriče se proti svečano izrečenomu načelu ravnopravnosti sposobnost samostalnoga obrazovanja, te se po školama sveđer germanizira, a mi imamo ipak konstituciju. Krajina pišti pod vojničkim, Dalmacija pod birokratičkim jarmom, a mi imamo ipak konstituciju. Vojska ide od kolibe do kolibe, da kupi porez; gradskim se zastupnicima grozi, da će morati platiti sami sav porez, ako ga brže bolje ne skupe; patentima se rasporezuje porez, novači se vojska, a mi imamo ipak konstituciju.

To je plod, to je žetva puste prve godine. Bože, ne daj, da sedam takovih godina doživimo!¹²⁸

Međutim, taj mladić, komu su tada 23 godine, ne nastupa samo kao rušitelj, on počinje i graditi. U članku *Djevojačke škole*¹²⁹ postavlja program na nove škole koje treba da postanu »othranilišta za budući naš narodni život« i »vrli zamet vrljijega naraštaja, što svoje ljubi, što svoje uči, što svoje štuje, što za svoje sve žrtvuje«.

Šenoa se također u jednom članku u »Pozoru« 1861. pojavljuje kao vrstan *teoretičar — pravnik*. Ondje piše *Još nešto o zadruzi*.¹³⁰ U tom prilogu izlaže svoje mišljenje o pojmu zadruge i »prvobitnoj njezinoj naravi«. Iznenađuje svojim vrlo jasnim, za ono doba naprednim pogledima na slavensku prošlost. Šenoa definira zadrugu kao »pravni zavod osnivajući se na posjedu nepokretnom više porodica, a izvirući glavno iz zabave i života strogo poljodjelskoga naroda slavenskoga«.¹³¹ Ima li se pred očima rasprave o karakteru zadruge nakon Oslobođenja među našim znanstvenicima, lako se može razabrati što vrijedi ova Šenoa definicija zadruge. Dakako, odgovara duhu tadašnjega vremena njegovo uvjerenje da je zadruga tipično slavenska ustanova, i to prastara, koja mu služi »za dokaz da među slavenskim narodima nije bilo izvorno kmetstva ni nevoljništva, i to tim više, jer gradovi među Slavenima donle bijahu maleni, dok na njih ne nahrupi sila feudalizma«.¹³² Zatim izlaže dalje: »No uređenje ovo ne trajalo dugo u slavenskom svijetu. Narodi koji nisu povijest svoju mirnim plugom, već krvnim mačem i paležima pisali, navališe na slavenski svijet.« Dolaze sa zapada Nijemci, a s istoka Mađari »i tu se narinu Slavenima jaram feudalizma, toli Božjemu, koli naravnomu zakonu protivu«. Kao dobitnici »uži-

¹²⁸ *Nav. dj.*, str. 74—75.

¹²⁹ *Nav. dj.*, str. 76—80.

¹³⁰ *Nav. dj.*, str. 80—86.

¹³¹ *Nav. dj.*, str. 81.

¹³² *Nav. dj.*, str. 83.

vaše u lijenosti svojoj plodove podjarmljenika« tako da i danas »sveudilj vidimo težnju feudalizma u slici supremacije, toli Mađara, koli Nijemaca«. Vrlo karakteristični pogledi na feudalizam, koje će Šenoa zadržati do kraja svoga života i koji u doba kad piše članak nisu, razumije se, samo njegovi. Za Šenoim je kasniji rad također od presudne važnosti kako 1861. zamišlja smjenu epoha u slavenskom svijetu uopće, a u Hrvata posebno. Valja zapamtiti da to piše u isto vrijeme kad u Beču Rački štampa svoj *Nacrt!* Šenoa kaže: »U naše strane prijeđe ovaj feudalizam za vrijeme prvih kod nas vladajućih Arpadovaca.« Žali što je do toga došlo, jer »nema skoro u našoj povjesnici nesretnijega sukoba, barem za materijalno stanje našega naroda, neg' feudalizam i zadruge, regbi, da je to upravo absurdum«. Nastao je feudalizam, koji tebože »poznaje samo gospodara, koji osobito prije vremena terezijanskoga podanike svoje baš samo za stvari smatraše«. Govoreći zatim o situaciji u hrvatskim zemljama nakon 1848, napada »naše mile beamtere« koji »dolazeći iz bogzna koliko strana svijeta, baš su toliko znali o naravi naše zadruge, koliko o kineskom zakonarstvu, a domaći činovnici nastavljali su staru pod feudalizmom vladajuću praksu o diobi«. Zato je zadruga i propadala. Šenoa zatim sasvim trijezno razmišlja što bi »sada, gdje nam je zakonarstvo u rukama« valjalo učiniti sa zadrugom. Točno rasuđuje da »nije korisno, po zemlju, kad je isključivo poljodjelska«, ali s druge strane, »ne valja i država sasma obrtnička jer je ma kakva promjena ili kriza lako upropastiti može«. Stoga zaključuje: »Naša najvruća želja mora biti, da i mi šta obrtniji budemo, no prije svega moramo valjati kao poljodjelci, što još ne valjamo«. Posve logično pretpostavlja da bi se »bezobzirnim razrovanjem zadruge ili po diobi ad infinitum zemljište rascjepkalo u čestice, od kojih seljak zbog pomanjkanja obradnog kapitala ne bi mogao živjeti«; zemljište bi mu »sa silna tereta propalo«. Budući da je »zajednica u združeni nekakav surogat obradnoga kapitala«, zadrugu treba održavati »dok joj okolnosti budu dopuštale dijeliti se«. ¹³³ Ne složivši se sa saborskim zaključkom o zabrani diobe, koja vrijedi samo za urbarijalne oranice, upozorava da će uroditi osiromašenjem »toli plemićkom, koli urbarijalnomu, kao i gornomu zemljištu«. Dioba zadruge »na rozgve« bijaše »velika pogreška«, jer »se tu griješilo proti komunističkoj naravi zavoda, jer je iluzija, da će se tako rastepsti porodice i zemljišta, budući da se tu ne radi, koliko pedanja svaka osoba, već koliko dijelova svaka obitelj dobiti mora«. Ne treba smetnuti s uma, upozorava Šenoa i politički momenat: seljačku će zemlju pokupovati stranci koji će željeznicom doći k nama, pa će »naš seljak proletarac biti njegov rob«, a

¹³³ *Nav. dj.*, str. 84, 85.

ipak »zemlja zbog političkog razloga mora ostati u našim rukama«. Ove »nove misli o zadruzi« piše Šenoa s nadom »da će drugi sabor na tom zakonu koješta prema naravi zadruge promijeniti«. ¹³⁴

Prema tome, Šenoa se uključio u saborsku debatu o zadruzi, čime je pokazao da i na tom polju ima isto tako vješto i oštro pero kakvo će kasnije razviti posvetivši se književnosti. Zato je zaista šteta što nije imao dovoljno strpljivosti i volje da svrši studij u Pragu onako kako se od njega očekivalo.

Preko »Pozora« će se člankom *Starine*¹³⁵ obratiti Šenoa iste godine sisačkim »rodoljubima« zahtijevajući od njih da čuvaju načene starine, jer »svakomu izobraženomu narodu mora da je povjesnica sveta, a nama osobito mora biti stalo do toga, da dokažemo, da je ova zemlja bila prosvijećena prije nego što su 'Kulturträgeri' k nama došli«.

Ovaj izbor članaka iz »Pozora« jasno svjedoči da se Šenoa za studija u Pragu ozbiljno priprema za političku karijeru, koju je bez dvojbe namjeravao započeti nakon povratka u Zagreb. »Nove misli« su napisane u najboljoj namjeri da pridonesu rješavanju teških problema i pitanja koja su nastala nakon ukinuća kmetstva.

Budući da Šenoa neće više imati ni prilike ni potrebe teoretski se zabavljati problemima društvenoga razvitka Slavena ili Hrvata od doseljavanja do XIX. st., ostao je i kasnije pri istim shvaćanjima, što je, ponavljamo, imalo presudan utjecaj na njegovu historijsku pripovijetku i roman. Polazi li netko sa stajališta da je feudalizam *tuda* — a to će reći *negativna* — a ne slavenska ili hrvatska ustanova, onda će mu biti neobično teško opravdati postojanje i djelovanje onih domaćih »feudalaca«, koji bi zbog njegove nevješte i stvarnom životu strane klasifikacije morali biti — *pozitivni!* Vidjet ćemo da je upravo u tom pogledu Šenoa imao teških sumnja, koje u radu jednostavno nije bio u stanju nadvladati.

Međutim, Šenoa nije, kako je već spomenuto, ispunio očekivanja onih kojih su ga poslali na studije u Prag, i mora 1865. napustiti studij te odlazi na poziv Abela Lukšića u Beč da ondje bude urednikom dvaju časopisa. Ipak, u njegovu obranu treba reći i to da se u Pragu borio i s materijalnim poteškoćama, kako to svjedoči njegov pismo F. Račkome početkom 1862: »Mnogi će se možebit čuditi da dosada posla svoga sasvime ne svrših, mnogomu će se pričinjati da je ovo vrijeme predugo, tako dugo ko što meni strašno i mučno. Što da je tomu razlog? Nesposobnost? Je l' razlog otezanju možebit lijenost? Ja sam vazda knjigi prikovan, jer mi je knjiga jedina slast kojoj me ništa na svijetu

¹³⁴ *Nav. dj.*, str. 86.

¹³⁵ *Nav. dj.*, str. 86—88.

oteti ne može.« Zato je razlog otezanju »bijeda, grozovita bijeda! ... Moja bijeda je takova da sam se često ničim neg kruhom hraniti morao, da se motam u vječnoj brizi i muki koja me važnu poslu silom otima, da sam s te brige i nužde obolio bio buduć bez najnužnijih potrijepštinah, da mi duh malakše i tijelo gine. Tu sam među tuđim svijetom bez ogrjeva, bez poštena odijela, gdje se upravo primiče ljuta zima, tu sam pred ispitom gdje taksu položiti moram unaprijed, a neimam, tu sam slab i boležljiv, a pritom sve napasti na me navaljuju što ih muka i najgrozija nužda zadati može, a od dana do dana badava pomoći izgledam.«¹³⁶ Komentirajući ovo šenoino pismo, Frangeš je zapisao: »Bez obzira na moguću 'literaturu' u ovim recima, oni ipak pokazuju dvoje: čvrstoću da se ne popusti, unatoč teškoćama, i iznenađujuću gipkost rečenice: to je sigurno najbolje hrvatsko pisanje u to doba! Suradnik 'Pozora', 'Glasonoš', 'Naše gore lista', pa urednik bečkih 'Slawische Blätter', šenoa je već odabrao put.« Na Novu godinu 1865. izlazi u »Glasonoš« njegov spomenuti članak *Naša književnost*, u kojemu daje »program ne samo svoj nego i cijeloga razdoblja«. Tada upotrebljava doduše široki pojam književnosti kao pisane riječi uopće — u to vrijeme tako radi i Rački! — ali se ipak opredjeljuje za »lijepu književnost«, ne samo zbog muze, nego po svoj prilici i zbog pomanjkanja najviše kvalifikacije na pravu. Premda se šenoa zaista mogao bez ustručavanja ubaciti u krug zagrebačkih intelektualaca i kao historičar, on koji je uvijek bio odličan đak vjerojatno nije htio da mu netko spočitne kako se bavi poslom za koji nije stekao potrebnu kvalifikaciju. Pa ipak, njegove ozbiljne pripreme za historijske romane i pripovijetke, kao i neki kasniji članci — na primjer, njegove *Crtice iz kronike grada Zagreba*¹³⁷ — ne ostavljaju nas u sumnji da je i na tom polju bio u stanju dati djela neprolazne vrijednosti.

B. Historičke pripovijesti i romani

I. Zlatarovo zlato

Možda bi bilo najbolje kad bismo razmišljanja o *Zlatarovu zlatu* počeli riječima koje je šenoa stavio na početak VIII. poglavlja, opisujući Okičku goru. »Kao zelen vijenac vije se velja okićka gora, puna ljepote, puna divote po zemlji Hrvatskoj. Prodol i vrh, šuma i polje zamjenjuju se čarobitom mijenom, nižu se

¹³⁶ I. Frangeš, u: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, str. 340—341.

¹³⁷ *Članci i kritike*, str. 291—329.

skladno kao ogromni talasi pravječnoga mora, da se oko zanešeno divi veličju prirode. A ponikne li zjenica dublje u gorsku krasotu, usplamti duša, tone srce u milju, i nehotice otimlje se ustima klik: 'Lijepa si, divna si, oj majko naša, oj zemljo Hrvatska!'«¹³⁸

Nema nikakve sumnje da je to veliko, iskreno i uzvišeno domoljublje osnovni poticaj koji tada već zreloga pisca tjera da uz ne male napore otrgne zaboravi bar malen isječak burne prošlosti njegove i naše domovine. Zato je I. Frangeš s pravom napisao da se *Zlatarovo zlato* rađa »u najpovoljnijem času Šenoae pojedinca i Šenoae hrvatskog rodoljuba«.¹³⁹

Budući da sam sebi postavila za cilj u ovom prilogu da utvrdim kakva je stvarna historijska pozadina *Zlatarova zlata*, ne namjeravam ni dodirnuti preostalu bogatu problematiku koju ovo Šenoino djelo nudi. Pokušat ću utvrditi da li je zaista Šenoina slika slavonske povijesti sedamdesetih godina XVI. st. vjerna i istinita, kako je tvrdio, ili ga je oskudno poznavanje izvorne građe odvelo na stramputice a da to nije osjetio. O *Zlatarovu zlatu* postoji zaista opsežna literatura, ali nitko dosad nije provjeravao ne samo koje je izvore Šenoa upotrijebio pri pisanju — a koje nije! — nego ni to kako ih je upotrijebio! Poslužit ću se jednim primjerom, tekstom i komentarom XII. i XIII. poglavlja,¹⁴⁰ u kojima se, među ostalim, govori o saboru iz 1577. g. Šenoa se u tom poglavlju zaklinje za »povjesni nacrt«, koji da je sasvim istinit, u što se može, kaže, svatko uvjeriti tko zaviri u neštampane saborske spise. Šenoa će se pozivati ovdje na Kukuljevićeva *Jura*, on će u komentaru reći da su »znamenita mjesta« i »opis cijeloga sabora, pojedinih lica i zaključaka uzeti iz saborskih zapisnika«, uz skromni dodatak: *izuzetak je Draškovićev govor!* A to drugim riječima znači da je središnja točka čitavoga sabora — *Šenoino djelo!* Dakle, rezultat *njegovih nazora o političkom djelovanju biskupa Draškovića*. A valja priznati odavno poznatu činjenicu, da je Šenoa bio posebno nepravedan prema zagrebačkom biskupu. Međutim, komentirajući tekst nije htio priznati da je na sličan način, to jest *svojim riječima*, a *ne izvornim materijalom*, prikazao djelatnost i ostalih osoba na saboru 1577. g. On je stvarno iznio na usta svojih junaka čitav niz osuda, ocjena, političkih misli i tvrdnja koje je, najblaže rečeno, gotovo nemoguće dovesti u skladnu vezu sa stvarnim prilikama u drugoj polovici XVI. st.

Uzet ću još jedan, jasniji primjer piščeva prekrajanja izvornog materijala. Kao što je od Šenoae poznato, on je pošao u istra-

¹³⁸ *Nav. dj.*, str. 106.

¹³⁹ *Stogodišnjica »Zlatareva zlata«*, »Forum«, god. X, knj. XXII, br. 10—11, 1971, str. 534.

¹⁴⁰ *Zlatarevo zlato*, str. 342, 343.

živanje zagrebačke prošlosti upravo zato što ga je zanimalo kako je došlo do sukoba između Gradeca i Stjepka Gregorijanca. Citirali smo sprijeda njegove riječi i priznanje kako je našao tekstove parnice i zaključio je — iako mu izvorni materijal nije takav zaključak dopuštao! — da su se građani sukobili sa Stjepkom zbog *Medvedgrada!* To će Šenoa zato na početku romana izričito reći. Pošto je biranim riječima predstavio čitaocu Medvedgrad, a manje biranim njegova gospodara Stjepka, opisuje i Stjepkove misli pri pogledu na »nišan njegova bijesa«, naime na Zagreb. Jer taj je grad »prokletu krtovo gnijezdo«, »osinjak«, »gamad« itd. Sve to zato što im se tobože »hoće moga Medvedgrada«! Ne samo to, građani mu hoće oteti i Kraljev brod na Savi i Černomerec i neka druga sela, ali on će im »crno mjeriti« i »hudo ih izbiti« ili »ne zvao se više Stjepko Gregorijanec«. ¹⁴¹ Šenoa se, na žalost, ne zadovoljava samo tom netočnom tvrdnjom, već spor medvedgradski — gospodari i građani — proteže na vjekove! Nije ga smetalo da u prilog svojoj tvrdnji može navesti samo priču o »crnoj kraljici« i njezinu tobožnjem ljubavniku V. Stammu. ¹⁴² Ne vodeći računa o činjenici da je građanima bila uistinu strana pomisao na Medvedgrad, podmeće im »vazda prvu misao da zavladaju tvrdim medvedskim kulama«, bilo silom bilo sudom. Ponovno će, ne pozivajući se na ikakvu izvornu građu, napisati da se za utvrdu vodila parnica od Matije Korvina do 1571, što naravno nije točno.

Još teže pogreške čini Šenoa kad opisuje *krajinu i njezine zapovjednike*. Prenoseći *svoju mržnju* na Nijemce, piše o krajiškim zapovjednicima, kao i o Habsburzima koji su krajinu uzdržavali, zaista *nevjerojatne neistine, gluposti i izmišljotine!* Već u II. poglavlju, ne shvaćajući uopće kakav je položaj bana Draškovića i što je njegovo banovanje značilo za hrvatske zemlje, on će ga optužiti zbog toga što tobože ne banuje on, nego nadvojvoda Karlo i njemački generali. Kao da nije imao u rukama saborske akte, na usta Stjepka uzvikuje: »Čemu svi ti Pappendorfi, Halleki i Teuffenbachi, kad znadu hrvatska gospoda sama voditi svoje čete.« ¹⁴³ Ti »žabari i cifraki« su, kako neodgovorno tvrdi, kuka vice i Hrvati tobože zbog njih gube glave, a oni rade samo na tome da »kus po kus naše banovine strpaju pod svoju komandu«. I to i tako piše Šenoa koji ima u rukama Vramčevu *Kroniku* iz koje je — ako već ne iz drugih izvora — mogao doznati tko je po krajinu gubio utvrde, a tko živote u njezinu obranu. Šenoin Gašpar Alapi će govoriti 1576. već veće gluposti o krajinu, kamo su tobože »kršćanska gospoda, čak iz rimskoga carstva«

¹⁴¹ *Nav. dj.*, str. 21.

¹⁴² *Nav. dj.*, str. 54.

¹⁴³ *Nav. dj.*, str. 30.

poslala »svu svoju pljevu« koju moramo hraniti! To, kako nepravedno tvrdi, nisu vojnici nego kukavice kojima »smrdi pušćani prah«. Ne samo to, različiti njemački generali, koji »gospodare«, drže u »krvavom zakupu« povlastice i slobostine našega plemstva i gradova i to, tobože, po volji nadvojvode Karla.¹⁴⁴ Teško da je mogao o tome napisati netko veću glupost.

Kako Šenoa nije u stanju obuzdati svoju mržnju na sve što je njemačko (bez obzira na to da li je riječ o vladaru, generalu ili običnom vojniku), to se neprestano spotiče o njih, ponekad im pripisujući uistinu nevjerojatne poroke, političke akcije ili namjere. Ta ti generali pletu zajedno s nadvojvodom Karlom spletke oko Hrvatske, otkidaju kotar za kotarom od bana da bi sami njom zapovijedali!¹⁴⁵ Štoviše, dvojica carevih stričeva(!) pridobivaju za sebe Draškovića kojega slavičnost tjera u izdaju: on im tobože pomaže da »Hrvatska stara kraljevina bude vojnička naselbina, pokrajina njemačka«.¹⁴⁶ Vrhunac Šenoine nepravedne spletke oko Draškovića jest njegova tvrdnja da se kao ban uklonio u prvom redu zato da nadvojvoda Karlo bude »gubernator cijele kraljevine«! Samo je Šenoina bujna mašta mogla dolazak kraljevskih komisara na sabor 1577. protumačiti kao nastojanje dvora da Hrvatsku pretvori u »generalat rimskoga carstva«!¹⁴⁷ Razumije se, uz Draškovićevu pomoć! Historičar se mora zgroziti kad čita u romanu tobožnji razgovor što ga uoči spomenutoga sabora vode Drašković i komisari. On je — najblaže rečeno — neumjestan.¹⁴⁸ Ništa bolji nije ni popratni tekst oko sabora, bilo onaj prije održavanja bilo za saborovanja. Očito je da pisac takvih tekstova ima samo jedan cilj, naime da u što nepovoljnijem svjetlu prikaže bečki i gradački dvor i, naravno, djelovanje Draškovića. Svima njima tobože nije na pameti drugo nego da unište ostatke Hrvatske i Slavonije. Šenoa zavarava čitaoca na taj način da mu na početku donosi prijevod, a u bilješki originalni tekst¹⁴⁹ početka saborskog zapisnika, kako mitko ne bi mogao prigovoriti da se ne drži teksta izvora. Dakako, glavna snaga Šenoina pera nije u prenošenju građe već u zaista slobodnoj obradi — ako uopće smijemo njegovu rabotu tako nazvati — toga materijala. Jer nije riječ o umjetničkoj slobodi, nego o čistom falsificiranju! Šenoa čini, svjesno, i vjerojatno nesvjesno, neoprostive pogreške na štetu ne samo vladarskih dvorova, nego i Draškovića i G. Alapija. Vjerujemo da su mu se neke pogreške potkrale iz neznanja. On gotovo ništa ne zna o strukturi krajine

¹⁴⁴ *Nav. dj.*, str. 60.

¹⁴⁵ *Nav. dj.*, str. 170.

¹⁴⁶ *Nav. dj.*, str. 171.

¹⁴⁷ *Nav. dj.*, str. 175.

¹⁴⁸ *Nav. dj.*, str. 172—177.

¹⁴⁹ *Nav. dj.*, str. 343.

u XVI. st., a za Bansku krajinu (za koju se dušom i tijelom brine ban Drašković) ni ne zna da postoji. Naravno, o svemu tome je mogao naći na stotine podataka u saborskim zapisnicima i drugim izvorima, ali on ih nije niti tražio. Ta da je znao nešto o stvarnoj Draškovićevoj politici, ne bi ga mogao smatrati zatočenikom bečke politike i protivnikom Alapija. Ne sluteći uopće što je dovelo do Alapijeva odstupanja od banske časti, učinio je upravo njega borcem za domovinska prava. Bilo je daleko od istine kad je napisao da je Gašpar odstupio zato da učini mjesto »cijelom zakonitom banu«. ¹⁵⁰ I Stjepkov je govor pun netočnosti, i svjedok da Šenoa izmišlja. Bespredmetna je i Draškovićeva prijetnja da će ukrotiti hrvatsko plemstvo! Ta Šenoa nije ni sanjao da je *Drašković bio vođa plemstva protiv dvora!*

Izgubivši već posve smisao za historijski izvor kao podlogu za pisanje, Šenoa u prikazu 1578. godine gotovo fabulira. Budući da ne zna, ili neće znati, da je reambulacija gradečkih granica iz 1575. bila povodom novih sukoba s gotovo svim gradečkim susjedima, pripisuje novi sukob između literata Jakopovića i Gregorijanca želji »gospode« da unište gradečke »sloboštine« i stave grad pod »štajersku regulu«. ¹⁵¹ Za poznavaoča tadašnjih prilika zvuči Jakopovićeva izjava »Mi smo Hrvati« gotovo sablasno. Drugi uzrok Gregorijančeva bijesa na Gradec nalazi Šenoa u fabuli (Dora Krupićeva mu otima sina Pavla), što je u redu, jer s pomoću te ideje dovodi radnju do vrhunca, što s pristupačnim izvornim materijalom teško da bi mogao učiniti. Ali, zašto je prije toga morao tako difimirati novoga bana Krištofa Ungnada? Iako je Šenoa po svoj prilici dobro znao da su Ungnadi varaždinski župani, i kao takvi ne samo članovi sabora nego i najodličniji slavonski velikaši, ipak je napisao da je za Krištofa »malo tko čuo«. U negativnom opisivanju ne samo imenovanja Ungnadova nego i kasnijeg banovanja, on se ne zna zaustaviti. Najprije opisuje novoga bana kao poluidiota, koji ne zna drugo nego kockati se, piti vino i loviti ribe, a zatim dodaje zaista nevjerojatnu glupost, naime da se Ungnad ni u snu nije nadao banskoj časti! ¹⁵² Kasnije ćemo pokazati kako su dugo trajala pregovaranja s Ungnadom i kakve je sve uvjete postavljao prije nego što je prihvatio dužnost. Ništa manje nije pretjerao u opisivanju instalacije. Premda je iz kasnije parnice između Gradeca i Gregorijanca jasno da je u kući Selničkog doista došlo do sukoba između Vernića i Stjepka, ipak Šenoa u usta svoga junaka stavlja takve psovke, kakve očito nisu tada upotrebljavale niti piljarice na trgu sv. Marka. Šenoa prečesto zaboravlja da opisuje život, obi-

¹⁵⁰ *Nav. dj.*, str. 192.

¹⁵¹ *Nav. dj.*, str. 210.

¹⁵² *Nav. dj.*, str. 214.

čaje i osjećaje ljudi koji su *prvaci u kraljevstvu*, i to ne samo u političkom nego i u *kulturnom životu zemlje*. Nije doduše teško razumjeti pisca kad piše taj tekst, njemu je stalo da što efektnije stigne do vrhunca, tj. do sukoba glavnih ličnosti, ali to mu doista nije davalo pravo da i zbivanja i historijske ličnosti predešava samo prema svojoj potrebi. Naime, da sukob ispadne što žešći, on bez ustručavanja spaja dva događaja tako kao da su se zbili istoga dana. A da stvar bude još gora, sukob Teletića i Vernića sa Stjepkom, o kojemu nije znao ništa, stavio je u isti dan, dakle 8. veljače 1578, iako se dogodio 1579. A što se samog sukoba pri Kamenitim vratima tiče, jednostavno je prešutio da su kasnije sami građani posvjedočili na sudu da je Stjepko — nevin!

Postavljamo pitanje: je li Šenoa bio svjestan da je odnos između Gradeca i Stjepka prikazao u najmanju ruku — *neljudski!* Ta kako je smio napisati da je Gregorijanec, otkad je postao podbanom, »*zlostavljao građane gore od kmetova!*»¹⁵³ Ako je već htio pokazati sukobe kod Kraljeva broda, onda je morao spomenuti da oni nemaju nikakve veze sa Stjepkovom novom časti niti s novim banom, nego s problemom gradečkih granica, koji se vuče, kako ćemo pokazati, još od 1575. Na kraju, on s toliko pristranosti čita istražene spise o sukobu Krupića i Stjepka kod Kamenih vrata da ne vidi najbitnije: *Krupić nije htio pustiti podbana iz grada nego ga je pustio čekati na zimi pred vratima!* Zato su i građani na kraju morali priznati da je njihov prisežnik učinio nešto što nije bilo u redu. Stoga je bio daleko od istine tada kad je djelovanje Stjepka prikazao jedino u svjetlu tih svojih prebrzih pogleda u historijsku građu. Kakva smisla ima, na primjer, tvrdnja da je Stjepko »junakovao proti Turcima kao lav« zato jer »je htio tim junaštvom pokriti sve grijeha što je kod kuće počinio bio«,¹⁵⁴ ako nam je poznato da je kao kapetan kraljevinske vojske (tj. haramija) imao sasvim određene dužnosti. A haramije ne idu u rat na Turke! Potpuno nepotrebno okrenuta su na glavu i zbivanja u posljednjim godinama Stjepkova života. Kao da nije imao na raspolaganje dosta izvorne građe, izmislio je posljednje godine Gregorijančeva života u svom crnom stilu. Da bi uvjerio čitaoca kako je Stjepku prijetilo da bude osuđen »radi povrede javnoga mira« i kako mu se, tobože, »radilo o glavi«,¹⁵⁵ izvadio je iz dokumenata one rečenice kojima se, kako smo već spomenuli, utvrđuje njegova nevinost u sukobu sa zlatarom Krupićem. Ponovno se moramo zapitati, kako je Šenoa mogao napisati takvu glupost kakva je tobožnja poruka cara

¹⁵³ *Nav. dj.*, str. 247.

¹⁵⁴ *Nav. dj.*, str. 266.

¹⁵⁵ *Nav. dj.*, str. 311.

Rudolfa Gregorijancu: »Neka se u svemu pokori mojim vjernim Zagrepčanima, inače jao po njega«!¹⁵⁶ I on se — tobože — pokorio!

Isto tako ima *vrlo malo istine* u prikazu odnosa ban Ungnad — Gradec. Šenoa toliko pretjeruje oslikavajući ličnost Ungnadovu, da je ona potpuno ispala iz stvarnih historijskih okvira. Točno je da se ne zadovoljava s osnovnom historijskom literaturom te da ponekad lista arhivski materijal, ali to čini manje više sa željom da svoju unaprijed stvorenu sliku o prošlosti upotpuni. Uostalom, veliki je pisac bio svjestan te činjenice i zato je pustio, kako je to već konstatirao Antun Barac, da neka izmišljena i historijski nevažna lica budu glavni nosioci radnje u romanu. No, dok su pokretači radnje Čokolin, Radak ili Jerko, nema velika prigovora Šenoinu peru. I u gradu i na ladanju uvijek je bilo bez dvojbe i zlih ljudi, a nije tako nelogično pretpostavljati da je među haramijama bilo više poštenjaka nego u ostaloj plaćeničkoj pješačkoj vojsci. Napokon, zašto i Gregorijanci ne bi imali nezakonitu djecu?

Međutim, kad razmišljamo o tome kako je prikazan život i djelovanje onih *historijskih ličnosti* kojima je ipak mogao pisac dati sve niti radnje u ruke, onda ne možemo biti zadovoljni. Način na koji Šenoa pokreće te svoje figure, kako im stavlja u usta misli, političke planove, ili kako prikazuje njihove moralne kvalitete, svjedoči o *njegovu nedovoljnom poznavanju prilika u XVI. st.* I to ne samo u Slavoniji, nego i na Gradecu. Čitajući neke Šenoine, doduše usputne, ali njemu ipak važne tvrdnje, ostajemo uistinu u nedoumici: je li taj čovjek, koji je toliko volio i svoj grad i svoju domovinu, svjesno na sebe uzimao grijeh prenapravljanja prošlosti, ili jednostavno nije vidio drugačije nego što je pisao? Pođemo li sa stajališta da je bio odličan poznavalac latinskog jezika i da je vješto upotrebljavao one izvore za koje je bio uvjeren da će potvrđivati njegovu misao, onda je sigurno da se u prekrojavanje hrvatske prošlosti upustio svjesno, namjerno i — zapravo neodgovorno! Teško je povjerovati da je namjerno napisao kako se stoljećima nad Gradecom vijorila samo hrvatska zastava ili kako je K. Ungnad bio stranac u Slavoniji. Nema sumnje da je isto tako namjerno previdio ulogu Habsburgovaca u životu Hrvatske i Slavonske krajine, a potpuno je, isto tako namjerno, izobličio bana i biskupa Jurja Draškovića. Dijelevći svoje figure u romanu na crne i bijele, već se unaprijed odlučio da najviše predstavnike vlasti i crkve — *pocrni*. U toj radi gotovo ne čini izuzetka. Možda tek s mladim banom F. Fran kopanom. Zato nam neće biti teško pokazati da mu zbog spomenutoga načela pocrnjivanja jednih i pobjeljivanja drugih junaka

¹⁵⁶ *Nav. dj.*, str. 312.

ne polazi za rukom ono za čim je toliko težio: prikazati zašto je njegova i naša domovina u drugoj polovici XVI. st. stradavala, i gdje treba tražiti prave krivce njezinu jadu. Lako ćemo se uvjeriti da je Šenoa bio daleko od stvarnoga razvitka kad je prstom pokazivao na uzročnike gradečkih nevolja, bilo u Medvedgradu, na susjednom Kaptolu, ili bečkom odnosno gradačkom dvoru. Uostalom, već je i prije pisanja učinio veliku pogrešku kad je dopustio da njegova neograničena ljubav prema rodnom gradu izbriše sve moguće općinske grijeha, pa grad kao cjelina sjaji u njegovu djelu blistavim sjajem. Zli mogu u tom bezgrešnom gradu biti samo izrodi, a oni, razumije se, nisu odlučni. Predstavnici vlasti su, za razliku od onih preko na Kaptolu, također — anđeli! Šenoa, na primjer, neće znati da su plemeniti gradski oci vadili na Savi granične stupove i gazili hrašćanske usjeve, iako baš nisu bili uvjereni da su u pravu.

Ukratko, mogli bismo navoditi još čitav niz činjenica protiv Šenoina prikaza hrvatske prošlosti u *Zlatarovu zlatu*. Ima ih toliko, da smijemo ustvrditi: Šenoa je doduše s najpoštenijim namjerama, u prvom redu zbog pretjerane, gotovo slijepe ljubavi prema rodnom gradu, pošao u zao čas u njegovu bezrazložnu obranu. Takav odnos prema prošlosti oduzeo mu je mogućnost da svoje suvremenike razveseli prikazom *pravih junaka i istinitoga zbivanja* u »ostacima ostataka nekad slavnoga hrvatskoga kraljevstva«. Osudivši velikaše — banove kao dvorske ulizice ili pokvarene strance koji harače po »regnumu«, zapravo je obezglavio svoju sliku zamijenivši je sitnim, malograđanskim pogledom iz vlaškouličkoga horizonta — koji dakako nije odveć širok! — na hrvatsku prošlost obrađivanoga razdoblja. Prenoseći *građanski prezir* na plemstvo XVI. st. kao tobože društveno i politički negativan element, morao je zabrazditi. Ne spašava ga ni to što je Pavla Gregorijanca učinio anđelom, kad je jasno da je on glavni nosilac fabule. Šenoa sve to čini po svoj prilici zato što mu nedostaje pravi kriterij za ocjenu tadašnjeg položaja Slavonije u cijelosti i njezine prijestolnice, naime Gradeca posebno. Ta kako se može upoznati neka zemlja i njezina stvarna povijest ako se unaprijed, bez opravdana i obrazložena razloga, osude kao nesposobni glavni nosioci političkog života i to zato što su tobože progonili građane? Ili služili vladaru! Šenoa koji psiče na sve što dolazi iz Beča ili Graza nema ni pojma (ili neće znati) da je hrvatski i plemić i velikaš u XVI. st. bio sretan ako ga je vladar uzeo u službu! Hrvatski plemići i prije mohačkog poraza primaju, kako ćemo pokazati, službe u Ferdinandovoj vojsci, te upravo zato i biraju na Cetinu za svoga kralja toga čovjeka koji im je obećao poslati 1.200 vojnika. Osim toga, Šenoa ne nalazi u politici Habsburgovaca prema hrvatskim zemljama ništa pozitivno, ponovno zato što po njegovu uvjerenju vlastodršci ne mogu nikada biti — pozitivni. Nema sumnje da je takvo stanovište, koje

mu nije padalo na pamet opravdavati, nastavak njegove mladenačke političke agitacije protiv vlasti, o kojoj je već sprijeda bila riječ.

Bojim se stoga da je Šenoa u svojoj prvoj historičkoj pripovjetci nastupio ne kao *odgajatelj* puka ili naroda nego kao njegov *zavodnik!* Pogubno je da se takvim svojim pisanjem uvukao tako duboko i daleko u domove i u svijest ljudi, da ga je danas nemoguće odanle istjerati. Zato — premda nisam posve sigurna da će mi poći za rukom uvjeriti javnost da Šenoa nije imao pravo kad se u romanu olako razbacivao osudama i negativnim ocjenama isključivo onih ljudi koji su mu bili nesimpatični — ipak, mislim, vrijedi pokušati. Naravno, ne zato što bi me osobito veselilo da mogu dijeliti packe velikome piscu, koga s užitkom još i danas čitam. Ali, ponavljam, smatram da svaki narod ima pravo doznati kakva mu je bila prošlost, pa niti Hrvati ne smiju u tome biti izuzetak.

Premda ne bi bilo nezanimljivo pozabaviti se cjelovitim prikazom javnoga života ovoga dijela Slavonije od Gupčeve bune do sisačkih ratova, ipak ćemo se zadržati na svega četiri teme koje su usko povezane sa šenoinim *Zlatarovim zlatom*. To su: 1. *Kako i zašto dolazi do prvih nesuglasica između varošana i Stjepka, Gregorijanca;* 2. *Sukob kod Kamenih vrata između Petra Krupića i podbana Stjepka Gregorijanca;* 3. *Uloga bana biskupa Jurja Draškovića u javnom životu Slavonije i na kraju* 4. *Banovanje Krištofa Ungnada.*

1. Kako i zašto dolazi do prvih nesuglasica između varošana i Stjepka Gregorijanca?

Stjepko Gregorijanec¹⁵⁷ pojavljuje se u javnom životu Slavonije prvi put 1558, kad donosi na sabor u Zagreb izvještaj gdje se nalazi novac od dimnice što ju je skupljao još njegov otac Ambroz.¹⁵⁸ Čini se da već tada nije nešto s dimnicom bilo u redu, jer iduće godine je postavljen novi poreznik. Naime, još 1568. ugarska komora tereti Ambroza Gregorijanca zbog ostataka (restancija), tvrdeći da je od poreza iz 1553. i 1554. zadržao veliku svotu od 473 florena.¹⁵⁹ Tek na mnoge pozive da vrati, odnosi

¹⁵⁷ Upotrebljavam oblik prezimena *Gregorijanec* jer je uobičajen, iako nije točan! Stjepko se sam nazivao *Stefan Gregorianci*, kako to svjedoči A. Vramec u svojoj *Kronici*. Vidi V. Klaić, *Antonii Vramecz: Kronika*, MSHSM, SS, Vol. V, 1908, str. 64 (dalje citiram Vramec, *Kronika*).

¹⁵⁸ Vidi F. Šišić, *Acta comitialia regni CDS*, Vol. III, MSHSM, Vol. XXXIX, 1916, str. 45 (dalje citiram AC III).

¹⁵⁹ AC III, str. 223.

1569.¹⁶⁰ sin Stjepko neke račune u Požun, jer je Ambroz u to vrijeme zbog »bitke« pod Susjedom skinut s časti.

Međutim, 1570. g. počinju pred banovima Jurjem Draškovićem i Franjom Frankopanom građani Gradeca na oktavalnom sudu u Zagrebu staru pravdu protiv Ambroza Gregorijanca.¹⁶¹ Pozivajući se na »neke isprave« kralja Matije Korvina i neke druge dokumente, banovi zovu Ambroza na sud, ali on ne dolazi i zato mu prijete *da će biti osuđen iz ogluhe*.¹⁶² Međutim, građani se nisu s ovom banskom odlukom zadovoljili. Obratili su se ponovno 18. siječnja 1571. obojici banova, tražeći od njih svjedočanstvo da su parnicu protiv Gregorijanca pokrenuli na osnovi *dviju isprava*, tj. isprava kralja Vladislava od 10. srpnja 1508. i bana Petra Berislavića od 10. svibnja 1517. Banovi nato obje isprave prepisuju i, dakako, svojim pečatima ovjerovljuju.¹⁶³

Možda ovo prepisivanje starijih isprava ne bi upalo u oči da se *obje isprave tada, tj. 1571, ne pojavljuju prvi put u javnom životu Slavonije!* O čemu je, dakle, riječ i zašto građani tek 1571. traže prijepise? Kakav je uopće sadržaj prepisanih dokumenata?

Da nešto nije u redu pokazuje već početak *Vladislavove isprave*.¹⁶⁴ Kralj javlja zagrebačkom kaptolu da su mu vjerni građani izjavili kako žele biti zakonito uvedeni u posjed *čitavih sela* (in dominium totalium possessionum ipsorum seu villarum) Dedića, Černomerca, Biteka i Novaka kao i prijelaza na Savi zvanog Kraljev brod koja im »po svakom pravu pripadaju« (ipsos exponentes omnis iuris titulo concernentium); neka ih dakle članovi kaptola uvedu, ako ne bude suprotstavljanja susjeda, a bude li, neka »protestantes« pozovu na sud. I kanonici uistinu javljaju kralju da su izvršili njegovu zapovijed te da se uvođenju protivno medvedgradski kaštelan Juraj Benković uime kneza Jurja Brandenburškoga.¹⁶⁵

Budući da kralj nije ni mogao ni smio izdati ispravu slična sadržaja (građani su smjeli biti uvedeni u spomenute posjede samo nakon *redovitog sudskog postupka* na banskom ili kraljevskom sudu), jasno je da su građani dali sastaviti 1570. tobožnju *Vladislavovu ispravu*. Ta kralj tobože određuje statuciju »čitavih sela« na osnovi pričanja samih građana!

Drugu ispravu, potpuno istoga sadržaja, izdao je tobože *ban Petar Berislavić 1517*.¹⁶⁶ I njemu su građani pričali (! dicitur

¹⁶⁰ AC III, str. 242.

¹⁶¹ I. Tkalčić, *Povjesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, Sv. XV, Zagreb 1937, str. 69 (dalje citiram MCZ XV).

¹⁶² MCZ XV, str. 70. On će »in consuetis iudiciis fore conuictum et aggrauatum si se racionabiliter excusare non potuerit«!

¹⁶³ MCZ XV, str. 79—81.

¹⁶⁴ MCZ XV, str. 391—392.

¹⁶⁵ MCZ XV, str. 392—393.

¹⁶⁶ MCZ XV, str. 393—394.

nobis) da bi htjeli biti uvedeni u svoja sela! Kanonici ponovno pišu banu da je statucija izvršena.¹⁶⁷

Stoga nema nikakve sumnje da su građani *negdje u siječnju 1571. dali sastaviti obje isprave.*

Odgovor na to zašto su to baš tada učinili nalazimo vrlo brzo. Naime, već 25. siječnja 1571.¹⁶⁸ pojavljuju se pred kanonicima gradečki sudac Ivan Blažeković i literat Ivan Jakopović da ulože protest protiv Ambroza Gregorijanca i svih onih koji bi na bilo koji način nastojali doći u posjed njihovih sela Černomerca, Dedića, Biteka, Novaka i Kraljeva broda na Savi. Štoviše, oni ne izuzimaju ni »sveto cesarsko i kraljevsko veličanstvo«, smatrajući da nema pravo da raspolaže s njihovim posjedima!

Ovakvi prosvjedi uobičajeni su pravni lijekovi u srednjem vijeku, jer stranci koja ih ima omogućavaju na sudu, kad se povede parnica, ipak prednost pred onima koji nemaju nikakva pismena svjedočanstva. Pogotovu ako sud ne ulazi u pitanje njihove vjerdostojnosti.

Upada dakako u oči da građani nisu obje isprave upotrijebili već 1570, kad su banovi, kako smo spomenuli, pozvali Ambroza Gregorijanca na sud. Drašković i Frankopan se tada, naprotiv, vidjeli smo, pozivaju na neke isprave kralja Matije.

Pogledajmo da li su građani i *Matijinu ispravu 1570. podmetnuli banovima?* Ni to ne bi bilo ništa neobično!

U svakom slučaju, na oprez nas odmah upozorava činjenica da je u gradskom arhivu sačuvano *nekoliko Matijinih isprava od 20. svibnja 1472*, ali neke su originali, a neke prijepisi. Ima li među njima tekstovnih razlika? Sadržajno se dijele na dvije grupe: *jedna za nekadašnje gradečke posjede, koje tada uživa Kaptol, i druga za gore spomenuta sela Černomerec, Dedići, Novaki i Bitek te Kraljev brod.* Razmotrimo najprije sadržaj onih isprava za koje Tkalčić tvrdi da su originali.¹⁶⁹ Obje je kralj uputio stolnobiogradskom kaptolu javljajući mu da je odlučio zbog zasluga koje su mu učinili gradečki građani vratiti im posjede Kraljevec, Cerje, Kobilju, Sviblja, Nart, Petrovinu, Šiljakovinu i Hrašće — za koje tvrde da su ih i ranije posjedovali, ali su im ti posjedi u ova nemirna vremena oduzeti. Ali kralj je oprezan, i nalaže kaptolu da prenese na građane »sve i čitavo naše kraljevsko pravo« (totum et omne jus nostrum regium) *ako ga nad spomenutim selima ima* (si quod in prefatis possessionibus quilibetcumque haberemus)! *Ako to stoji*, tj. ako kralj zaista ima pravo na gornja sela, izdat će posebnu ispravu i građani će biti uvedeni u gornja sela.¹⁷⁰

¹⁶⁷ MCZ XV, str. 394—395.

¹⁶⁸ MCZ XV, str. 81—82.

¹⁶⁹ MCZ II, str. 337 i 339.

¹⁷⁰ MCZ II, str. 337.

Druga Matijina isprava iz istoga datuma¹⁷¹ ima isti uvodni tekst, tiče se Dedića, Černomerca, Novaka i Biteka, sela koja su, kako tvrdi, oteta građanima, pa zato, *ako nad njima ima pravo*, neka se građanima vrate. Nadalje, neka se Kraljev brod, koji »pri-pada našoj medvedgradskoj utvrđi« izdvoji od utvrde i također uz gore navedeni uvjet prenese pravo nad njim gradečkim građanima. I ova je isprava upućena stolnobiogradskim kanonicima.

Nije nemoguće da su obje isprave zaista napisane u kraljevskoj kancelariji. Ima doduše u njima elemenata koji pobuđuju sumnju, ali i kralj Matija je znao biti ponekad nedosljedan u svojim odlukama.

No, kad uzmemo u ruke *treću, tobožnju Matijinu ispravu*,¹⁷² također iz 20. svibnja 1472, na prvi se pogled možemo uvjeriti da nije vjerodostojna. Pisana je kićenim stilom, nepoznatim kratkim službenim ispravama kraljevske kancelarije, u njoj se nadugo i naširoko nabrajaju zasluge gradečkih građana — čuvali su tobože, među ostalim, kraljevske bosanske utvrde! — i kralj bi tobože htio da uzmognu povećati svoj grad i zato im daje Černomerec, Novake, Bitek i Dediće. To su, kaže tobože kralj, i tako sela koja su do nedavno mirno uživali. Najzad, gornjim selima pridružuje i Kraljev brod na Savi, i to također po pravu koje su nad njima nekad imali.

Ova tobožnja Matijina darovnica sačuvana je tobože u prijepisu iz 1505, pa ne treba mnogo razbijati glavu s pitanjem kad je napravljena. Sastavljač se njezin naravno služi autentičnom Matijinom ispravom, samo je proširuje izmišljenim gradečkim zaslugama. S obzirom na postanak toga falsifikata, moguće je dvoje: ili su fingirani prijepisi iz 1505. i 1508, pa je falsifikat sastavljen neposredno prije 1570. — što je vjerojatnije — ili su isprave sastavljene u početku XVI. st.

Međutim, gledali mi na ove falsifikate ovako ili onako, ostaje činjenica da *građani sedamdesetih godina XVI. st. nisu vlasnici spornih sela*, već ih uživaju medvedgradski gospodari onako kako su ih držali i u XV. st. Još jedan razlog za građane više da se s pomoću banova, koji su im, kako se po svemu čini, 1570. skloni, pokušaju boriti za svoje nekadašnje posjede i sela. Sudeći po stilizaciji falsifikata najviše im je stalo do Kraljeva broda na Savi, jednoga od najvažnijih prijelaza preko rijeke (bio je na mjestu staroga kolnog mosta kojim svršava Savska cesta), koji su odavno izgubili u korist medvedgradskih gospodara.

Prema tome, isprave koje je i Senoa imao u rukama kad je pisao o sukobu između građana i Gregorijanaca nisu bile, niti su mogle biti, bilo kakvo svjedočanstvo o nastojanju građana da

¹⁷¹ MCZ II, str. 338—339.

¹⁷² MCZ II, str. 339—340.

dođu do — Medvedgrada! One su značile samo toliko da su građani smatrali kako je došlo vrijeme da od medvedgradskih gospodara dobiju natrag Kraljev brod na Savi jer im je, kako tvrde, taj prijelaz dao još Bela IV. 1242.

Čini se da čitavu stvar pokreću ponajviše zato što je upravo u to vrijeme Sava odnijela stari prijelaz na Savi zvan Gregurića brod, te sredinom 1572. nastaje svađa na saboru između Gašpara Alapija i Stjepka Gregorijanca zbog nove luke ili prijevoza na Savi.¹⁷³ Naime, Stjepko drži desnu, a Gašpar suprotnu lijevu savsku obalu, pa ih na saboru savjetuju neka izgrade zajednički brod i podijele prihode. Ako ni to neće, neka Gregorijanec upotrebljava stari brod, a Gašpar neka sebi sagradi novi.

No, dosljedni u svom zahtjevu za vraćanjem svojih nekadašnjih posjeda na Savi, građani ne napadaju samo Gregorijance, nego i neke *turopoljske plemiće*.¹⁷⁴ Tuže ih podbanu. Već u ožujku 1572. razvijaju građani zamjernu aktivnost: šalju se poslanici ne samo podbanu, nego i gospođi banici (Barbara, udova pokojnog bana Petra Erdeda i sestra Gašpara Alapija), Gašparu Alapiju i poznatom pravniku Matiji Slatinskom.¹⁷⁵ Svima se nose općinske isprave »u poslu protiv Turopoljaca«. Građani se bune zato jer turopoljski plemići prema njihovim tvrdnjama hoće kopati na savskoj obali, koju očito građani smatraju svojom.¹⁷⁶

Konačno, kad su uvidjeli da od pisama nije bilo velike koristi, *gradski oci* odlaze sami na Savu da se na licu mjesta uvjere što to turopoljski plemići, Barbara i Gašpar namjeravaju iskopati na njihovu području. U knjizi gradskih računa čitamo da je na Savu pošlo »gotovo čitavo poglavarstvo« koje je, razumije se, priredilo sebi i — veselicu! Toga se naime dana potrošilo na kruh i vino 2 florena i 25 denara, što baš nije bila mala svota.

Usput se nose, kako čitamo u računima, i darovi »pro reverendissimo«, dakle za Draškovića. Nose se naranče ili citrone, a kad idu i gračanski kmeti po ribu »preko gore« (trans montem).¹⁷⁷ No, ipak su se građani na kraju nagodili s Turopoljcima,¹⁷⁸ dok se iz računa ne vidi kako je svršio spor s ostalim protivnicima.

Jedno je sigurno: građani ne odustaju od svoga zahtjeva što se tiče Kraljeva broda, u čemu im ponovno pomaže ban Drašković. Sredinom 1574.¹⁷⁹ ban obnavlja raniji poziv na sud, sada poziva Ambrozova sina Stjepka Gregorijanca, no rezultat je isti. Stjepko se ne odaziva pozivu, i zbog toga mu ban opet prijeti da

¹⁷³ AC III, str. 346.

¹⁷⁴ MCZ XVI, str. 133.

¹⁷⁵ MCZ XVI, str. 193.

¹⁷⁶ MCZ XVI, str. 195.

¹⁷⁷ MCZ XVI, str. 197.

¹⁷⁸ MCZ XVI, str. 202.

¹⁷⁹ MCZ XV, str. 127.

će platiti globu, ukoliko ne može ispričati svoj nedolazak razumnim razlogom!

Valja istaknuti također da ban spomenute godine zaštićuje građane i na taj način, da upozorava Tahove sinove i Kaptol da ne smiju ubirati pristojbe od gradečkih trgovaca.¹⁸⁰

Ipak, početkom 1575. dolazi do preokreta. Građanima polazi za rukom uvjeriti vladara da je potrebno *ново повлачење њињовињ градских граница*, do kojega zaista i dolazi. Car piše 1. veljače¹⁸¹ čazmanskom kaptolu da je uslišao molbu Gradeca te se iznova povuku stare gradske granice, i to u prvom redu zato što su ih susjedi, kako se građani tuže, pomaknuli i razvukli.

U svibnju odlazi Petar Črnkoci kao »homo regius« s članovima čazmanskog i zagrebačkog kaptola na teren i poziva, kao što je dužan, sve gradečke susjede da budu prisutni kod statucije.¹⁸² Granice je trebalo obnoviti prema tekstu povlastice kralja Bele IV. Ali, komisija doživljava neuspjeh, jer se *na svim dijelovima granične linije pojavljuju žestoki protesti!* Valja posebno naglasiti da nije prosvjedovao samo *Stjepkov čovjek*, nego i *predstavnici* koje je poslao *biskup i ban Drašković!*

Međutim, iako je statucija provedena, ništa se u tom poslu preko dvije godine ne događa! U izvornoj građi nema nikakva dokaza da su susjedi zbog prosvjeda pozvani na sud, što se na prvi pogled čini neobičnim. No tu će neobičnu činjenicu protumačiti pismo cara Rudolfa II. iz 1577, kojim kori članove komisije zbog toga što su još 1575. izdali manjkav i pogrešan tekst ili izvještaj o statuciji.¹⁸³ »Zabuna« se sastojala u tome da su članovi komisije tobože zaboravili pozvati susjede koji su se protivili povlačenju granica na sud! Zato je to *učinjeno tek tada, tj. 1577!*

Tako članovima komisije, prije svega čazmanskim kanonicima, nije preostalo drugo nego da napišu novi izvještaj »u dobrom i pravom obliku«.¹⁸⁴ U krajnjoj liniji ni od toga nije bilo velike koristi za Gradec, jer je tako ispravljeni tekst predan samo gradskom sucu i čitavoj općini! A to drugim riječima znači da nitko od susjeda, počevši od Gašpara Alapija i biskupa Draškovića do Stjepka Gregorijanca, nije pozvan na sud već je *stanje gradečkih granica ostalo onakvo kakvo je bilo u XV. st.*

Iz gradečkih računa za 1577.¹⁸⁵ doznajemo da općina žrtvuje ne malen novac za dvojicu notara — Jakopovića i Kaptolovića —

¹⁸⁰ MCZ XV, str. 136, 137.

¹⁸¹ MCZ XV, str. 141—142 i 145—146.

¹⁸² MCZ XV, str. 147—153.

¹⁸³ MCZ XV, str. 170—172.

¹⁸⁴ MCZ XV, str. 173.

¹⁸⁵ MCZ XVI, str. 209.

koji »in negotio civitatis« putuju u Požun i nose onamo bogate darove, ali ne može se utvrditi kakvi ih poslovi onamo vode.

U svakom slučaju, obnova reambulacijskog izvještaja nije za Gradec bila jeftina. Sudac je u račune zapisao da je kraljeva čovjeka, spomenutoga Črnkocija, kao i čazmanskog svećenika Nikolu Rudinaja dobro pogostio: svećenika doduše manje, a Črnkoci se pet puta dao dvoriti od suca za ručak i večeru, a osim toga se zbog nove isprave na tri dana nastanio kod suca i dobio »pro labore« 1 floren!¹⁸⁶ No, to je bio tek početak. Ljeti odlazi notar Stjepan Ladomer u Kaptol, ondje se dogovara kako će se pogreška ispraviti, tko će pečatiti nove isprave, što je sve stajalo općinu nekoliko florena.¹⁸⁷A ipak, stvarne koristi od »ispravaka« zapravo za općinu nije bilo.

U isto vrijeme sudac je pogostio dvojicu svećenika koji su pošli u kuriju Podotočje Stjepku Gregorijancu zbog mitnice (ratione thelonii).¹⁸⁸ Očito je on od njih tražio u Kraljevu brodu da plate prévozninu, iako su prema prastarim povlasticama iz XIII. st. bili od nje oslobođeni. Gregorijanec, razumije se, nije bio jedini velikaš koji nije priznavao spomenute gradečke povlastice, za koje se oni stoljećima bore protiv slavonske vlastele. Ali, vrlo je karakteristično da gradečki predstavnici *ništa ne zamjeraju Stjepku zbog tobože otegota zemljišta na Savi!* Još jedan dokaz kako građanima nije bila ni dvije godine nakon statucije čista savjest i nisu se usudili niti spomenuti nikome od susjeda bilo što o vraćanju tobože otetih posjeda.

Upravo tih dana tražio je i gradečki sudac način kako da se približi i naravno dodvori *kraljevskom taverniku knezu Jurju Zrinskom*. I Šenoa je upotrijebio taj podatak; tada, naime, Šafaranić i Kaptolović nose u Radgonu, gdje je Zrinski trebao slaviti ženidbu, pozlaćeni vrč ili čašu koju je načinio zlatar Petar Kručić (i dobio za svoj rad 6 florena).¹⁸⁹

Uostalom građani imaju u početku 1577. i drugih briga. Kraljevski dikator Mihajlo Vrnoci oporezovao je, kako se tuže, one građane koji su se nastanili izvan grada »zbog bavljenja poljoprivredom« (qui agriculture exercende gratia extra civitatem in domibus empticiis morarentur),¹⁹⁰ iako to prema starim povlasticama nije smio učiniti. Trebalo je dakle obavijestiti ugarsku komoru, koja nato piše Vrnociju da to ne čini.¹⁹¹ Ugarska se komora ljuti na poreznika utoliko više, što je doznala da je on sa-

¹⁸⁶ MCZ XVI, str. 210.

¹⁸⁷ MCZ XVI, str. 211.

¹⁸⁸ MCZ XVI, str. 210.

¹⁸⁹ MCZ XVI, str. 211.

¹⁹⁰ MCZ XVI, str. 211.

¹⁹¹ MCZ XV, str. 167.

¹⁹¹ AC III, str. 482.

svim drugačije postupio na imanjima banice Barbare i zagrebačkoga kaptola. Ondje nije htio prebrojavati niti sela, a kamoli dimove, već je stavio u registar samo jedan broj! »Propust« Vrnočićev nije, posve razumljivo, slučajan. Ta bansku čast još uvijek drži brat Barbarin Gašpar!

U to se približio i rok održavanja sabora u Zagrebu (1577)¹⁹² na koji ćemo se još kasnije vratiti. Ovdje nas zanima samo kako se građani odnose prema *nadvojvodinim komisarima*, s obzirom na to da ih je Šenoa prikazao u vrlo negativnom svjetlu. U gradskim računima čitamo: »U subotu nakon blagdana sv. Filipa i Jakoba Apostola za dva ždrepcu, koji su poslani na dar gospodi Gallekaru (Vid Halek) i Theufenbachu, komisarima njegova veličanstva i za kruh, što sve zajedno iznosi 1 floren i 61 denar«.¹⁹³

Trebalo je dakle podržavati dobre veze s vladarom i nadvojvodom već i zato što građani *od 1574. vode bitku zbog mitnica* ne samo sa *susjednim velikašima*, nego i *zagrebačkim kaptolom*. A čini se, kako smo ranije spomenuli, i *sa Stjepkom Gregorijancem*. Ali, još 1577. ne nalaze kanonici potrebnim poslušati bansku zapovijed iz 1574, pa je gradski sudac ponovno prisiljen zaigrati u općinsku blagajnu i podmititi čazmanskog kanonika Bartola, koji se vjerojatno s užitkom uputio na Kaptol te svome kolegi Petru Ratkaju pokazao »mandatum suae majestatis«, pozvavši članove Kaptola na odgovornost zbog »neodržavanja iste zapovijedi«.¹⁹⁴ Dakako, Bartol se dao počastiti dobrom večerom. Budući da je isti kanonik putovao s carskim mandatom i u Podotočje, znači da su građani 1577. dva puta slali Stjepku »opomene« zbog mitničke pristojbe, koju je od njih bespravno ubirao. Činjenica je također da su građani još 1576. upozoravali »gospodu i plemiće« da ne namjeravaju plaćati mitničke pristojbe,¹⁹⁵ ali im prijetnja, kako se vidi po zbivanjima 1577, nije mnogo koristila.

Starim brigama koje su građane mučile te godine došla je i nova, zbog jedinoga gradečkog posjeda preko Save, naime, zbog *Hrašća*. Građani se tuže da su susjedi toga posjeda, *turopoljski Lackovići*, prisvojili neke njihove oranice i na njima zasijali ječam i neke druge usjeve. Videći da je pravda odveć spora, gradska uprava stvara zaključak: oni će sami otići preko Save i pogaziti usjeve na otetoj zemlji. U gradskom računu ne piše tko je išao — piše samo »kad se išlo« — ali općina je nagradila za ovaj brzi obračun i svoje ljude i brodare u Klarinskom brodu

¹⁹² AC III, str. 493.

¹⁹³ MCZ XVI, str. 211.

¹⁹⁴ MCZ XVI, str. 211.

¹⁹⁵ AC III, str. 472.

(prijelaz preko Save kod nekadašnjeg sela Sv. Klara) — dobrom pijačom.¹⁹⁶

Namjerno smo se zadržavali na prikazu gradečkih problema uoči instalacije novoga bana Krištofa Ungnada u veljači 1578, da bismo pokazali kako građani nisu imali neki poseban razlog da se ljute na Stjepka Gregorijanca koji će postati Ungnadovim podbanom. Međutim, s obzirom na Šenoine tvrdnje da su građani Gradeca svojatali Gregorijančev Medvedgrad, valja posebno naglasiti da nikada u svojoj bogatoj povijesti (od 1242. do 1850, kad su sve jurisdikcije spojene u jednu općinu) nisu ni pomislili na vlasništvo nad medvedgradskom utvrdom. Izgubivši u XV. st. posjede koje je tokom XIII. i XIV. st. stekla, općina pokušava uzaludno jednom u XV. i dva puta u XVI. st. *vratiti bar neke pogranične zemljišne čestice pod svoju vlast*. Ovi pokušaji u XVI. st. unaprijed su bili osuđeni na neuspjeh jer se općina, kako smo se mogli uvjeriti, služila falsifikatima na koje se nije imala hrabrosti pozivati u javnom životu. Zato i nije nikoga od susjeda uvjerila da je u pravu. Ne samo bana Draškovića, nego, posve razumljivo, ni Stjepka Gregorijanca.

Međutim, neuspjeh nije nimalo obeshrabrio općinske oce. Dijeleći darove — ne prevelike — domaćim i stranim gromovnicima skupljaju simpatije i pristaše na dvorovima izvan zemlje i kod kuće. I novi im je vladar Rudolf II. i te kako potreban, ali i nadvojvode i njihovi komisari, te zato žure pred njih s bogatim darovima. Račun je zagrebačkih kramara bio dobar: novi ih vladar poput staroga uzima u zaštitu, zabranjuje svima u Slavoniji da od građana utjeruju mitničke pristojbe. No to što vladarski mandati ne nalaze poslušno plemstvo i velikaše ne treba odveć dramtizirati. Život ide dalje svojim tokom, jer se i u svakodnevnicima računa sa »šepavom pravdom« i s »rukum jačega«. I nitko — a to treba s obzirom na šenoino dramtiziranje sitnih dnevnih pojava isticati — zbog toga ne diže oružje na susjeda, a još manje misli velikaš na to da građane kazni zbog toga što su pokrenuli parnicu protiv njega. Znajući dobro da građanske parnice nemaju zakonske podloge, velikaši nalaze lijeka protiv njih u ogluhi. Pa i ban traži od Ambroza i Stjepka samo toliko da se ispričaju što nisu došli! Pametni pak građani nose i dalje naranče i citrone, među ostalim, i na biskupski dvor.

Dakako, građani se bez sumnje nisu osobito veselili kad su u svojem gradu morali za saborovanja gostiti i one velikaše koji su od njihovih trgovaca ubirali mitničke pristojbe. Zato nam se čini da je *Petar Krupić* bez krzmanja iskoristio jedinstvenu priliku koja mu se pružila kad ga je *Stjepko Gregorijanec morao 8. veljače 1578. moliti da ga pusti iz grada!*

¹⁹⁶ MCZ XVI, str. 212.

2. Sukob kod Kamenih vrata između Petra Krupića i podbana Stjepka Gregorijanca i njegove posljedice.

Razumije se da nam ne može biti svejedno na koji je način Šenoa prikazao dva glavna junaka svoga romana — to jest *zlatara Petra Krupića* i podbana *Stjepka Gregorijanca!* Oni su prema piščevoj zamisli simboli dviju sredina, i to je još jedan razlog što ćemo ih pokušati osloboditi od onih lažnih maski koje im je navukao veliki pisac.

Prije svega, po načinu na koji radi, djeluje i govori *Šenoin Krupić*, moglo bi se činiti da je pred nama skromna, gotovo polupismena poštenjačina kojemu kći za uspavanku čita Sv. pismo. Krupić doduše obožava svoju jedinicu, ali je ipak kažnjava zbog »nepristojne« (staleški nepodobne) ljubavne veze itd. No, tako dugo dok Šenoa prikazuje *Doru Krupićevu* ne smijemo mu prigovarati. Dora je plod piščeve mašte, i on je smije opisati kako želi. Međutim, nitko od autora koji su se dosad zadržavali na analizi *Zlatarova zlata* nije znao, ili nije htio uzeti u obzir, da je *Dora Krupićeva* ipak *historijsko lice!* Ona je *Petrova žena* i spominje se u dokumentima od 1570. kao Petrova vjerna pratilica. Prije udaje prezivala se *Tomašić*,¹⁹⁷ i nije isključeno da je i ona *plemkinja!* Naime, Šenoa je propustio upozoriti svoje čitaoce da je *Petar Krupić* — *turopoljski plemić!* U prvom poznatom kupoprodajnom ugovoru u kojem se spominje, notar je zapisao da je *Petar plemić* i *stariji prisežnik* (nobili *Petro aurifabro Krwpich*, *seniori iurato et concivi nostro*).¹⁹⁸ Iz toga ugovora valja, prema tome, zapamtiti dvije činjenice koje su odlučne i za Petrovo ponašanje one veljačke noći kod Kamenih vrata kad se našao sa Stjepkom pred unutrašnjim vratima kule: *prva*, on je *plemić i građanin*, ima dakle dvostruki staleški položaj, i *druga*, on je i *stariji prisežnik* i kao takav dužan je u vrijeme održavanja sabora na Gradecu paziti na gradska vrata i čuvati njihove ključeve.¹⁹⁹

Šenoa ne želi voditi računa o tome da je *Petar*, ili, točnije, da su *Krupići* — jer *Petar ima brata Matiju* koji je također *zlatar* i koji je 1576. bio *izabran za suca!*²⁰⁰ — i u varoši zadržali *odličan položaj*, dakle isti koji su imali u svojoj rodnoj Velikoj Mlaci. Drugim riječima, *Krupići su članovi gradskoga patricijata*. Njima polazi za rukom učvrstiti se i u varoši na najvišim položajima, a odabrali su i *najotmjeniju obrtnu struku* i postali su

¹⁹⁷ MCZ XIV, str. 71.

¹⁹⁸ MCZ XV, str. 70—71.

¹⁹⁹ O čuvanju vrata za vrijeme sabora vidi MCZ XVI, str. 240. Sudac je zapisao: »Eodem tempore consiliarii ciuitatis, qui sub eadem congregatione dominorum regnicolarum in portis ciuitatis presentes continue interfuerunt, dati sunt flor. —, den. 50«.

²⁰⁰ MCZ XIV, str. 236.

u gradu — *zlatari!* Štoviše, Petar je i politički jak, tako da je 1589. isposlovaio, zajedno s kolegom Ivanom Milovnićem, u vladara *povlasticu za slobodnu trgovinu*, a to znači izvan nadzora zlatarskoga ceha. Naime, obojica zlatara spomenute godine tuže zlatarski ceh nadvojvodu Ernestu da ih sprečava u trgovanju (in exercenda mercatura), našto nadvojvoda zapovijeda Krupićevim kolegama u cehu da to ne čine. Obojica smiju povećavati svoj porodični imetak na častan i dopušten način.²⁰¹ Petar je po svoj prilici tada već vrlo star i vjerojatno je s kolegom preuzeo neki posao koji nije bio u skladu s pravilima zlatarskog ceha, ali je on nagovorio nadvojvodu da mu je trgovina potrebna »pro comodiore familiae suae sustentacione«!

Daleko nam je i sama pomisao da vrijednom Šenoi prigovrimo zbog toga što navedene dokumente nije uzeo u obzir kad je u svojim bilješkama stvarao lik Petra Krupića. Ali svatko tko o navedenim podacima malo razmisli složiti će se sa mnom da je zlatar Petar zaista *jedan od gradskih prvaka*, kome i *plemičko porijeklo* i *unosni obrt* pomažu da se na takvu položaju održi u gradskom otmjenom društvu sve do svoje smrti.

Kad je dakle takva čovjeka zapala časna dužnost da zajedno s kolegama i članovima carske straže pazi na Kamena vrata u vrijeme održavanja sabora, onda je takva dužnost za njega i ostale bila manje više formalnost, zbog koje nije trebalo da dođe bilo s kim u gradu ili izvana u sukob.

Zašto je, unatoč tome, ipak podban Stjepko Gregorijanec 8. veljače 1578. navečer u 10 sati napao Krupića?

Kad su dvije godine nakon sukoba Gregorijanec — Krupić građani slali tužbu na bana, na njezinu su kraju naveli da ih ban prisiljava »quod tempore huiusmodi congregacionum regni et celebrationis iudiciorum octavalium non saltem die, sed per totam quoque noctem portae civitatis huius in tam periculoso et formidoso tempore in istis confinibus sitae semper apertae esse et patentis manere deberent«.²⁰²

Prema tome, ban je zahtijevao od građana sasvim razumljivu stvar, naime da gradska vrata budu otvorena danju i noću kako bi članovi sabora mogli slobodno ulaziti u grad i izlaziti, a to su građani namjerno interpretirali kao zahtjev da vrata budu baš otvorena! Učinili su to, sasvim razumljivo, zato da bi njihova krivica u sukobu s banom bila manja. Naime, svaki se srednjovjekovni grad na svoj način zaštićivao od lopova i neprijatelja izvana, pa je i Gradec posebnim odredbama o svakodnevnom za-

²⁰¹ MCZ XV, str. 362. Nadvojvoda zapovijeda općini da »eos nequaquam impedire uel damnificare, sed libere honestis et licitis bonis rem suam familiarem augere patiamini. Neque secus feceritis«.

²⁰² MCZ XV, str. 231.

tvaranju svih vrata poslije zvonjave u Lotrščaku poduzimao mjere protiv uljeza. Međutim, nema doduše sačuvanih podataka, ali jedva je vjerojatno da su građani Gradeca provodili takve mjere i za saborovanja u svom gradu. Htjeli to građani ili ne, morali su jednostavno voditi računa o tome da većina članova sabora nema mogućnost prespavati u gradu, pa ih je prema tome trebalo pustiti da iziđu iz grada. Gotovo je isključeno da su i u takve dane najprometnija gradska vrata s kolnim ulazom bila zatvorena. Naprotiv, činjenica da je u te dane — i to *samo u te dane* — prisežnicima i carskoj straži povjeravana brigada i nadzor nad vratima, više nego jasno svjedoči da su se *vrata otvarala i zatvarala čitavu noć*, ali je za njihovo otvaranje i zatvaranje bio odgovoran onaj prisežnik koji je bio na dužnosti. U njega je trebalo tražiti ključ od vrata, ali ne i dopuštenje da li neki regnikola smije izići iz grada! Nijedan prisežnik nije smio niti mogao zadržavati bilo kojeg člana sabora u gradu. Prema tome, ako je Stjepko poslao po majstora Petra da donese ključ od Kamenih vrata, on od njega nije zahtijevao nešto neuobičajeno, nedopušteno ili nezakonito. Naravno, Stjepko nije bio ni prvi ni posljednji velikaš koji je htio poći spavati u svoj dom izvan grada.

Druga činjenica, koja je odlučna za ocjenu krivice u nastaloj tučnjavi, a koja se i u istrazi o sukobu neprestano ističe, jest tzv. *salvus conductus*, rekli bismo današnjim rječnikom *propusnica* ili vladarsko *slobodno pismo*, koje je osiguravalo svim članovima sabora *slobodan boravak i zaštitu osobe bilo gdje za vrijeme održavanja sabora!* Slobodno je pismo vrijedilo kako za regnikole, dakle za članove sabora, tako i za prisežnike ili carsku stražu koji su, kako smo vidjeli, za saborovanja imali poseban posao. Na toj se činjenici gradila Krupićeva obrana, ili bolje optužba, jer je, kako kažu neki svjedoci, Krupić bio »sub salvo conductu«. To naravno ne može značiti drugo nego da je Krupićeva služba na vratima bila određena upravo toga dana kad je Stjepko navečer htio izići iz grada i zato ga je i dao pozvati po svojim ljudima. Sigurno je također da Stjepko ne bi zvao Krupića da nije imao pravo i u to vrijeme služiti se Kamenim vratima. Uostalom, ni Krupićevi svjedoci nisu u istrazi tvrdili da je Stjepko napao Krupića zato što mu ovaj nije htio otvoriti!

Bila je dakle riječ o nečemu drugome! O čemu?

O razlozima zbog kojih je Stjepko čušnuo Krupića svjedočili su u istrazi koja se vodi u lipnju iduće, tj. 1579. godine,²⁰³ u prvom redu članovi *carske posade i straže*, dakle vojnici koji su bili nazočni pri samom sukobu. Najprije vicekapetan Bartol *Pernhart*

²⁰³ MCZ XV, str. 203—211.

(koji je došao za saborovanja iz Ivanića i onamo se nakon sabora vratio). On priča da je za instalacionog sabora 8. veljače prošle godine, kada je podban Stjepan Gregorijanec navečer oko 10 sati (hora fere decima noctis eiusdem diei) *izlazeći iz grada došao do Kamenih vrata* (ex predicta civitate ad portam eiusdem civitatis Kamena vratha vocatam pervenisset) te zahtijevao da mu se otvore (ac eandem sibi ipsi aperiri postulasset), Petar Krupić *odmah* (statim), prema *dužnosti koja mu je bila povjerena* (iuxta et penes officium suum sibi commissum), došao do Kamenih vrata, pristojno pozdravio i htio otvoriti vrata, ali ga je Stjepko napao nepristojnim riječima nazvavši ga kurvinim sinom; zatim ga je čušnuo i povukao za kosu, bacio na pod gazeći ga nogama tako dugo dok je htio; ali kad je neki Stjepkov sluga htio Petra udariti svojom sjekiricom, Stjepko ga je spriječio rekavši mu da je dosta. Pernhart tvrdi da sve te činjenice zna tako točno zato što je u svoj kalendar zapisao bilješku »super predicta verberatione facta sub salvo conductu«.

Drugi je svjedok dodao da je to podban učinio zato što su carski komisari tada još bili u gradu (eo quod adhuc domini commissarii suae majestatis praesentes in eandem civitate fuissent). Njemu — to je Ivan Vurev, zapovjednik straža na Gradecu odnosno u Ivaniću — Petar Krupić pokazuje iščupanu kosu.

Prvih 14 svjedoka bili su carski vojnici na Gradecu koji su došli iz Ivanića.

Zatim su članovi istražne komisije, kanonik Blaž Đurak i kraljev čovjek Ladislav Imprić iz Jamnice, prešli na ispitivanje svjedoka iz Kaptola (istraga se vodila u samostanu sv. Franje). Prvi je ispitan Antun *Vramec*, kanonik i tada arhiđakon bekušinski, koji je ranije bio gradečki župnik! Šenoa je dobro zapazio da Vramec nije bio u dobrim odnosima s građanima. U gradskim je zapisnicima i zapisano zašto je došlo do sukoba među njima. Naime, Vramec je tada, tj. 1572, bio župnik sv. Marka i s gradskim se ocima jednoga dana posvadio — *pri ribarenju!* Zapitan od članova komisije što mu je poznato o sukobu, Vramec izjavljuje: on je *iz vlastitih ustiju*, spomenutoga Stjepana Gregorijanca, podbana rečenih kraljevina, čuo kad je rekao da je *nekog građanina* spomenute gradečke varoši u spomenutim vratima istoga grada zvanim Kamena vrata čušnuo i to je načinio kako je tvrdio, zato »što ga je, dakako, dugo čekao na zimi u vratima«.²⁰⁴

²⁰⁴ MCZ XV, str. 206. »et quod idem testis ex ore proprio praefati Stephani de Gregorianci, vicebani dictorum regnorum audivisset dicendo quod cuidam civi praedictae civitatis Montisgrencensis in porta praedicta eiusdem civitatis Kamena Vrata vocata, alapam dedisset et hoc ideo se fecisse asseruisset, quod scilicet diu in frigore intra ipsam portam idem Stephanus de Gregoryancz, vicebanus, expectasset«.

Međutim, lektor i kantor zagrebačkoga kaptola ništa ne znaju o spomenutom sukobu, dok biskupski predijal Ivan Haynal tvrdi isto što i Vramec. Mihajlo *Vojković* koji je ispitan kao devetnaesti svjedok, zna više od kanonika, jer je spomenute večeri također bio kod Kamenih vrata. On izričito tvrdi da je Gregorijanec poslao po Krupića »*već dva ili tri puta*« i da ga je *upravo zato istukao*.²⁰⁵

Nekoliko svjedoka, sve pripadnici plemstva ili županijski činovnici nisu, razumije se, znali ništa o svemu, dok se *čitav niz turopoljskih plemića* — oko tridesetak! — sjećao da je rečenoga dana Krupić dobio batina od podbana Gregorijanca. Nema sumnje da su svi došli u samostan sv. Franje da pomognu *svom čovjeku*, jer je Krupić, kako smo sprijeda izložili, također bio turopoljski plemić. No, vrlo je karakteristično da se nijedan od tih svjedoka ne upušta u pojedinosti; oni svjedoče o tome što su čuli, a ne i vidjeli!

Odbijemo li dakle od svih svjedočanstava prijateljske usluge tužitelju i tuženom, možemo ipak izdvojiti historijsku jezgru. Prije svega, očito je da je Krupić znao tko je Stjepko, a ovaj nije imao pojma koga je išćuškao. Pođemo li s toga stajališta, nalazimo odgovor na neobičan postupak zlatara: on je vjerojatno s velikim užitkom pustio čekati na zimi »*velikoga čovjeka*« koji bez njegova dopuštenja i dolaska ne može iz grada. Ta kako bi mogao ispustiti tu jedinstvenu priliku! S druge strane, Stjepku se zlatarovo odugovlačenje čini nečuvenom drskošću i zato ga kažnjava žešće nego što bi to u drugačijoj prilici učinio. Vjerojatno je svoj postupak odmah požalio, čim je zabranio svojoj straži da dira oborenoga zlatara.

Istraga koja je pokrenuta tek u lipnju 1579. na tužbu Gradeca dobro dolazi građanima, jer su lakše pokrenuli, kako smo vidjeli ranije, parnicu za granice. Jakopović odlazi na Kaptol, predaje 25. listopada²⁰⁶ izjavu protiv cara i nadvojvode, želeći ih spriječiti da Gregorijancu na bilo koji način podijele, a on na bilo koji način primi vlasništvo nad čitavim medvedgradskim vlastelinstvom. I, naravno, nad Kraljevim brodom. To jasno *ne znači*, kako je nekad mislio Šenoa, da je *zbog gornje izjave došlo do bilo kakvih teritorijalnih promjena u granicama Gradeca i podbana!*

Međutim, ban nije mogao ostati miran na postupak građana. Ta radilo se o njegovu najvažnijem činovniku. I zato prvi put

²⁰⁵ MCZ XV, str. 207. »et quod ibidem tempore verberationis praefati Petri Krupich aurifabri in praedicta porta Kamena vrata praesens fuisset, et iam bis vel ter pro eo praefatus vicebanus misisset, ergo eundem verberasset«.

²⁰⁶ MCZ XV, str. 218.

otvoreno na saboru u Zagrebu potkraj 1579.²⁰⁷ istupa protiv tužitelja. Banu i saboru čini se nečuvenim da su građani »zbog nekoga neznatnog slučaja« (pro quodam exiguo casu) tužakali podbana nadvojvodi Ernestu, mjesto da su se najprije obratili samom banu, dakle njemu i saboru koji su tada bili u varoši. Zato će ih on i članovi sabora zbog te drskosti kazniti: neka oni koliko hoće vladaju u svome gradu, ali neka se ne usude izići na vlastelinstva slavonske gospode, a ne mogu i ne smiju trgovati više niti po kraljevstvu! Osim toga, banovi neće više nikad zakaživati sabore i osmičke sudove na Gradecu, nego će ih održavati u drugim slavonskim gradovima.²⁰⁸

Tako je ban s članovima sabora kaznio građane koji su prema njihovu uvjerenju svojim postupkom kršili slobode i povlastice kraljevstva. Na taj ćemo se zaključak sabora još vratiti.

Neprijateljstva su počela, i mirna su pregovaranja zamijenjena nasiljem. U veljači 1580, dakle oko godišnjice sukoba kod Kamenih vrata, sudac Blažeković je s prisjećnicima i nekim drugim građanima, kako ih tuži Stjepko, za održavanja požunskog sabora (dok je on bio sub salvo conductu) navalio s oružjem i sjekirama na njegovo пристаниšte na Savi kod Kraljeva broda; došli su do prijevoza i povadili stupove za koje se brod vezivao i pobacali ih u Savu.²⁰⁹

Međutim, u »memorialu« koji u svibnju iz varaždinskog sabora šalju vladaru, regnikole opisuju »infamiam« mnogo opširnije. Oni uz zvonjavu su zvona podigli »ustanak« protiv Gregorijanca i navodno, građani, izvukli i topove iz grada! Došli su zatim do Donjih kaptolskih vrata, dobro naoružani, i kako se dalje u tužbi tvrdi, nasilno preorali biskupske organice, počinili još neke »zločine«, i to sve u vrijeme održavanja požunskog sabora. Bila je to, prema tužbi regnikola — gotovo *seljačka pobuna* (quandam rusticam seditionem)!²¹⁰

Prema tome, ovaj prošireni opis »bune« ne ostavlja nas u sumnji što je potaklo građane na obračun sa susjedima. Riječ je o gradečkim granicama, i građani sami »kažnjavaju« *sve susjede* — dakle i *Kaptol i biskupa!* — koji, kako tvrde, drže dijelove njihova nekadašnjeg kotara.

Posve razumljivo da se građani tuže također na zaključak varaždinskog sabora, vidjet ćemo kasnije i kako je čitava stvar završila.

Međutim, sredinom 1581. zahvaljuje se Stjepko na *podbanskoj časti*. Naime, na saboru koji se od 25. srpnja te godine održava u Zagrebu, ban obaviještava članove sabora da se podban

²⁰⁷ AC IV, str. 35—42.

²⁰⁸ AC IV, str. 38.

²⁰⁹ MCZ XV, str. 228.

²¹⁰ AC IV, str. 55—56.

Gregorijanec bez ikakva razumnog razloga odrekao svoje službe, ali ne javno na saboru, dakle ondje gdje je i primio svoju službu, nego izvan njega. A budući da ni sada nije došao na sabor, kako je bio dužan, ban postavlja varaždinskog župana Gašpara Druškocija za novoga podbana.²¹¹

Razlog Stjepkova postupka nije baš tako jasan kako se na prvi pogled čini. Naime, prva misao jest da ga je službe stajao prenagli istup protiv Krupića, ali ima činjenica koje govore protiv takve pretpostavke. To je prije svega zajednički istup Ungnadov i Gregorijančev na spomenutom svibanjskom saboru u Varaždinu. Ondje ban i podban daju svečanu izjavu protiv onih *banskih konjanika* koji neće slušati njihove zapovijedi, »premda su dobro plaćeni«, te ne žele poći na mjesta koja su im određena; posebno se obojica tuže na kapetana i vojvode koji su u Zagrebu *podigli zastave protiv gospodina bana!*²¹²

Postoji dakle mogućnost da se Stjepko odrekao i zbog ove pobune banskih vojnika protiv bana, na koju ćemo se kasnije vratiti. U svakom slučaju, Ungnad je smatrao da Stjepko nema pravoga razloga da se povuče, i zato daje svoju izjavu na saboru. Uostalom, prošle su dvije i pol godine od sukoba s Krupićem, i da je Stjepko zaista *htio sebe kazniti zbog zlatara*, bio to već davno učinio!

No, Stjepko se mnogo ne uzbuđuje što se ban ljuti na njega. Na idućem saboru, koji se 28. listopada održava opet u Zagrebu, nema bana ali se na njemu pojavljuju Stjepkovi poslanici koji u njegovo ime zahtijevaju od viceprotonotara za Gregorijanca *svjedočanstvo* (littere testimoniales) *o protekloj županskoj i podbanskoj službi*. Neka se posvjedoči da je on sve do odstupanja vjerno služio »gospodi članovima sabora«. Ako je slučajno nekome učinio nešto nažao ili je kome nanio neku štetu, spreman je dati zadovoljštinu.²¹³

Regnikole se slažu da je Stjepkova molba pravedna i izdaju mu zatraženo svjedočanstvo, kojemu se protivni jedino novi podban, po svoj prilici po službenoj dužnosti. I to uime odsutnoga bana. Stoga nije isključeno da je nakon varaždinskoga sabora *došlo do sukoba između Stjepka i Ungnada* i da u tom slučaju, naravno, Stjepkov odstup nema nikakve veze sa sukobom kod Kamenih vrata.

Uostalom, članovi sabora računaju sa Stjepkom i ne žele se lišiti njegovih usluga ili njegove pomoći na Pokupskoj (banskoj) krajini. Na saboru koji se 23. srpnja 1583. održava u Zagrebu po-

²¹¹ AC IV, str. 65.

²¹² AC IV, str. 64.

²¹³ AC IV, str. 71.

vjeravaju Stjepku nadzor nad gradnjom i dovršenjem banske utvrde Brest na Kupi.²¹⁴

Ističemo tu činjenicu zato što je još prije održavanja spomenutoga sabora Stjepko primio *pismo od cara Rudolfa II.* iz Beča,²¹⁵ u kojem se nabrajaju njegovi »zločini« onako kako su ih car u posebnoj tužbi prikazali građani Gradeca.

Stjepkovi se »grijesi« nabrajaju ovim redom: 1. on je 31. prosinca 1579. gradečkom kmetu iz Pobrežja, koji je došao napajati svoju stoku na Kraljev brod na Savi, oduzeo 6 volova, 3 krave i bika, i dao ih odvesti u svoju kuriju u Klinča selu. Stoku su oduzeli Stjepkovi *službenici*, koje je bio *postavio kod Kraljeva broda na stražu*; 2. isto je ondje uhvaćen i Mihajlo Kramar, svezan je i zadržavan sve dok nije platio sav novac što ga je imao; 3. isto je prošao Pavao Horvat iz Kerča, gradečki kmet koga su ondje skinuli; 4. četvrta žrtva na istom mjestu jest gradečki veletrgovac Ivan Bigon, komu je oduzeto ulje i konji i odvedeni u Mokrice. To je bilo u ožujku 1580. Kad je Bigon poslao nekoga građanina Kolomana po robu, Stjepko je dao zatvoriti i njega, a idući ga je dan pustio »poluživoga«!

Preostale se *četiri tužbe* odnose na *gradečke kmetove u Gračanima*. *Prva*, Stjepkovi su ljudi (ne kaže se kada) navalili na gračanske žene koje su prale rublje na potoku Topličici, tukli ih i oduzeli im rublje koje nisu vratili; *drugo*, Gregorijanec ne dopušta gračanskim kmetovima upotrebu »brda i šuma« (ab usu montium et sylvarum), premda imaju na njih prema tekstu zlatne povlastice pravo, pa su se i dosad njima služili; kad bi Stjepko našao nekoga kmeta u šumi, dao bi mu oduzeti sjekiru!

Zatim car piše: premda ti je naš brat nadvojvoda Ernest u naše ime već izdao dvije zapovijedi zbog toga nasilja, nisi se na to osvrtao već i dalje sprečavaš upotrebu šuma gračanskim kmetovima. No, nisi se niti gornjim zločinima zadovoljio. Poslao si, *treće*, na gračanske pašnjake dne 16. travnja 1580. g. svoje ljude, dao si oduzeti 8 volova i odvesti ih u Medvedgrad, i ondje si upotrebljavao njihov rad tako dugo dok si htio! Na kraju, *četvrto*, dne 27. svibnja iste godine tvoji su ljudi navalili na Gračane i opljačkali jadne kmetove tako da su tek neki polugoli uspjeli pobjeći, dok su one koje su uhvatili izbili i *oduzeli im koze* s kojima si učinio što si htio!

Car je na kraju pisma Stjepku vrlo oštar, iako je morao razabrati da je po srijedi *neki spor* oko Kraljeva broda na Savi i oko Medvedgrađsko-gračanskih granica. Ako je naime Stjepko postavio kod Kraljeva broda na Savi svoje ljude, onda je to bilo zato što su građani i, naravno, njihovi kmetovi u Pobrežju počeli

²¹⁴ AC IV, str. 106.

²¹⁵ MCZ XV, str. 264—267.

podbanu osporavati pravo na prijevoz kojim su se medvedgradski vlasnici (a to su sada Gregorijanci) stoljećima bez prigovora služili kao svojim pravom. Iz careva je pisma jasno da su Gregorijančevi ljudi reagirali na gradečke podložnike zato što su vodili stoku na napajanje na Gregorijančev dio obale, a gradečkim se trgovcima oduzimala roba, sasvim razumljivo, zato što nisu htjeli platiti prevozninu. Stoga Stjepkovi postupci nisu nikakav zločin nego ostvarenje prava koje je on, poput predšasnika i nasljednika vlasnika Kraljeva broda, uživao. To je *vlastelinsko pravo*, koje je u početku uživao kralj, a kasnije je prešlo na vlastelu, i nikome nije padalo na pamet da ga se odreče.

Sličan je bio spor Stjepkov i s kmetovima u Gračanima. Kmetovi, nahuškani od građana, počinju odjednom i u šumi Medvednici i na potoku Topličici uzurpirati dotadašnje Gregorijančevo pravo. Valja, naime, uzeti u obzir činjenicu da do ovih sukoba o kojima govori carsko pismo dolazi isključivo na onim mjestima na kojima je s Gregorijancem za statucije 1575. došlo do spora.

Kako je građanska tužba caru upućena prije nego što je proradila istražna komisija koja je trebala ispitati spor i sukob pred Kamenim vratima, očito je da su građani bili uvjereni kako će njihove tužbe — srušiti podbana. No Stjepko je ipak, kako smo se mogli uvjeriti, još više od godinu dana nesmetno vršio svoje časti.

Gledamo li s toga stajališta na ove *sitne susjedske sukobe* — koje car nije ni provjeravao! — čini nam se da je carska reakcija bila preoštra. Car doduše nije bio sasvim uvjeren u Stjepkovu krivicu (*et premissis sic uti prefertur stantibus et se habentibus*), ali mu ipak strogo zapovijeda da nadoknadi počinjene štete. Nije teško pogoditi s kakvim je osjećajima Stjepko primio ovo zakašnjelo carsko pismo!

Pa ipak, kad u jesen 1584. dolazi u Šestinama do *izmirenja*, gradski su zahtjevi mnogo skromniji! Na jednoj ceduljici, napisanoj negdje u to vrijeme, stoji da Gradec vodi s Gregorijancem *četiri parnice*: 1. Zbog Petra Krupića, 2. zbog vrijeđanja Matije Vernića, 3. parnicu zbog toga što nije poštovao carske zapovijedi (u kojima se navode štete i nasilja) i 4. parnicu zbog povlačenja granica prema zlatnoj buli.²¹⁶

Bilješka je prilično neodređena, pisao ju je neki gradski ne baš veliki stručnjak u latinštini! Na takav zaključak upućuje i sadržaj *gradečkih zahtjeva*, pripisan na istoj cedulji: neka Gregorijanec dopusti građanima da reambuliraju granice prema zlatnoj buli u kojoj su sadržane, ali »*communibus iuridicis remediis amputandis*«!

²¹⁶ MCZ XV, str. 275.

A što se tiče ostalih šteta i nasilja, građani će od Gregorijanca — sjećajući se velikih zasluga i dobročinstava kaločkog nadbiskupa i kraljeva kancelara Draškovića, svoga gospodara! — zahtijevati 2.000 ugarskih florena i nadoknadu štete počinjene njihovim kmetovima.²¹⁷

Ipak je *tekst za stvarnu nagodbu*²¹⁸ između Gradeca i Gregorijanca, koji u šestinama piše dikator Mihajlo Vrnoci, nešto drugačiji.

Prvo, građani traže od Stjepka slobodnu upotrebu brda Medvednice, našto on nikako ne može pristati tvrdeći da na njega nisu imali pravo ni prema tekstu zlatne bule. Međutim, bude li čitava općina nešto trebala od njega u vezi sa spomenutim brdom, neka se na njega obrati, pogotovu ako je riječ o utvrđivanju ili popravljanju ili o drugim potrebama gradskog bedema, rado će im dozvoliti (misli očito na sječu drva u Medvednici). Štoviše, ustreba li i neki građanin građevno drvo ili grede, neka potraži Gregorijanca ili njegova činovnika i zamoli ih, i tada smije i može voziti drvo bez ikakve smetnje. Vrnoci dodaje i Stjepkovo tumačenje ove odluke: njemu, Gregorijancu, čini se nezgodnim da bi svaki čovjek po svojoj volji i privatnoj želji bez znanja gospodara i njegovih činovnika ovo šumovito brdo svojom sječom — ogolio!

Osim toga, gospodin Gregorjanci dopušta gradskim kmetovima u Gračanima slobodnu pašu bez ikakva plaćanja i podavanja u rečenom brdu Medvednici; zabranjuje jedino da ulaze u hrastove i kostanjeve šume u kojima se niti vlastiti njegovi kmetovi ne usuđuju bez dopuštenja svoga gospodara napasati svoje svinje i koze.

Nadalje, građani i njihovi gore spomenuti kmetovi smiju uvijek uzimati (u Medvednici) suho drvo za ogrjev, također bez ikakve naknade, a smiju i sjeći drvo potrebno za gradnju kuća.

»Nadalje, onih 500 ugarskih florena koje su prošle godine pokojni plemeniti gospodin Gašpar Alapi i časni gospodin Nikola Mikac obećali građanima uime i umjesto osobe istoga gospodina Gregorijanci za troškove, isti će gospodin Gregorijanci istim građanima dati.«

Na kraju, ako bi bilo građani privatno bilo čitava općina imali neke potrebe, pa zbog njih potražili Stjepka, on će rado, zbog dobrog susjedstva, biti građanima posebno i općini u cijelosti zaštitnik i branitelj.

²¹⁷ MCZ XV, str. 275—276.

²¹⁸ MCZ XV, str. 277—279.

Budući da je na kraju ipak postignuta ovako *sretna sloga* (tam felici concordia) građani su se dužni odreći svih parnica protiv Stjepka i oca mu Ambroza Gregorijanca i razriješiti obojicu pred zagrebačkim kaptolom od obaveza prema sebi. Slično će i Stjepko dati građanima »litteras assecutorias«, također pred zagrebačkim kaptolom.

Pa ipak, završna bilješka govori protiv postignute »sretne nagodbe«. Naime, Gregorijanec traži od dikatora da unese u nagodbu i ovu bilješku: ne prihvate li građani bilo koji od gornjih uvjeta, i Stjepko će »protestirati« pred zagrebačkim kaptolom.

Međutim, na poleadini »concordije« gradski je sudac približio: »Eidem contradictum debito tempore infra unius anni revolutione coram capitulo ecclesie Zagrabiensis!«²¹⁹

Uostalom, na takav zaključak upućuje i tekst *prave pogodbe*, koja je 23. listopada 1584. sklopljena pred kanonicima u Zagrebu.²²⁰ Naime, rečenoga dana dolaze na Kaptol tadašnji sudac Ivan *Jakopović* i stariji sudac Ivan *Bigon* s notarom *Cerskim* i dvojicom starijih dekana te s nekoliko prisežnika, koji su predstavljali *čitavu općinu kao tužitelji* (ut actores) s jedne strane, a s druge strane gospodin *Stjepan Gregorijanci*, »nasljedni gospodar Medvedgrada« u svoje ime i u ime svojih sinova *Pavla* i *Nikole kao tuženi* (veluti in causam attractus). U uvodnom se dijelu »konkordije« priznaje da su se tužitelj i tuženi dosad sukobljavali i tjerovali po sudovima zbog dviju stvari: zbog napada Stjepkova na Krupića i zbog upotrebe Medvednice. Sada bi pomiritelji ipak htjeli da obje stranke žive u miru i u kršćanskoj ljubavi i da zaborave sve svađe i zla, pa su ih zato i nagovorili da pred njima sklope takvu nagodbu:

1. Gregorijanec pristaje da se građani služe brdom Medvednicom, ali uz uvjet da ga kao vlasnika prije zamole za sječu; što se tiče pojedinaca, vrijedi ono što je ranije dogovoreno.

2. Druga pogodba tiče se dotadašnjih *obaveza gračanskih kmetova prema medvedgradskoj gospodi*. Naime, kmetovi su već stoljećima nosili svake godine u utvrdu vino, pogače, govedinu i nešto novca, što im Stjepko sada oprašta; štoviše, dopušta im besplatnu i slobodnu pašu i upotrebu šume, ostavljajući za sebe pravo branja koštanja i žirenje. Sve ostalo ostaje kako je bilo dogovoreno u šestinama.

3. Stjepko će građanima isplatiti dogovorenih i obećanih 500 florena.

²¹⁹ MCZ XV, str. 278.

²²⁰ MCZ XV, str. 279—282.

4. Općina zato »quittum fecisset et expeditum« Stjepka i njegove nasljednike, i predat će mu sve parničke spise. Stjepko će dati građanima obećani novac tada kad mu predaju spise.

No, već je u pregovorima bilo jasno da građani krzmaju, i trebalo je očekivati njihov otpor. Nedvojbeno su nagodbu smatrali štetnom po sebe, jer se u krajnjoj liniji ništa na terenu i nije promijenilo, a oni su se nadali iz spora Krupić — Gregorijanec izvući bar neku korist za sebe. Osim toga, u pogodbi nije bilo uopće govora o slobodnom prijelazu na Savi, a to je također gradečkim trgovcima bilo krivo, jer su se isto tako nadali da će im spor sa Stjepkom omogućiti da Gregorijance prisile na poštivanje kraljevskih mandata o oprostima gradečkih trgovaca od plaćanja mitničke pristojbe. S druge strane, gradečkim kramarima ne pada na pamet da Gregorijancu upisuju u dobro to što je njihovim kmetovima oprostio dužna podavanja, iako su ona još u XIV. st. zaista bila velika. Tako je na kraju ispalo da se medvedgradski gospodar odnosi prema gradskim kmetovima ljubeznije od njihovih gospodara.

Kako građani nisu promijenili svoje mišljenje, poduzeli su korake protiv nagodbe već početkom iduće godine. Dne 12. veljače 1585. Stjepko doista isplaćuje obećanu svotu,²²¹ ali već idući dan predstavnici općine, notar i trojica prisežnika u ime svih ostalih, opozivaju sklopljenu nagodbu!²²² Izjavljuju kako su ustanovili da je ta »konkordija« »suprotna i štetna« (esse contrariam et nocivam) ne samo njihovoj zlatnoj buli nego i svim kraljevskim povlasticama, i stoga je u svim njezinim dijelovima i zaključcima jasno i otvoreno opozivaju i poništavaju ovom kaptolskom ispravom.

Isti gradečki predstavnici odlaze i pred članove čazmanskog kaptola, koji im 16. veljače 1585, kao i 19. veljače i. g., izdaju dva nova svjedočanstva o istoj stvari.²²³

Prema tome, građani izabiru svoje gračanske kmetove kao »žrtveno janje« u nadi da će im poći za rukom proširiti kotar na račun medvedgradskoga gospodara. Karakteristično je da ne pokreću novu parnicu za granice, jer su svjesni da bi spor za Medvednicu glatko izgubili. Stjepko ipak ostaje pri pogodbi koja je u svakom slučaju njega više stajala nego građane. Kad su dakle 24. rujna 1585.²²⁴ došli k njemu u šestinski dvor županijski predstavnici zbog nekih podavanja na koje su gradečki gračanski

²²¹ MCZ XV, str. 287—288.

²²² MCZ XV, str. 288—289.

²²³ MCZ XV, str. 292—293.

²²⁴ MCZ XV, str. 299.

kmetovi obvezni prema medvedgradskoj utvrđi, Stjepko se nije zbnurio: on spomenute daće i podavanja uopće ne traži, nego se i sada drži one pogodbe koju je uglavio s općinom kraljevskoga grada. Ni u kojem slučaju ne namjerava od nje odstupiti, nego će je čvrsto i neopozivo obdržavati u svim njezinim dijelovima.

Vrativši se na Gradec, zagrebački podžupan Benedikt Arbanas iz Donje Lomnice i Toma Lackovića iz Male Mlake izdaju građanima svjedočanstvo o gornjoj Stjepkovoju izjavi.

Premda su građani dobro znali uz koje je uvjete Stjepko dozvolio kmetovima upotrebu Medvednice, nahuškali su neke svoje gračanske kmetove da *bez pitanja Stjepka* otjeraju svoju stoku u Stjepkovu šumu i ondje sijeku drvo!

A Stjepko, koji nije prekršio zadanu riječ, nije na ovo novo izazivanje Gradeca mogao ostati skrštenih ruku. O tome svjedoči »solemnis protestatio« notara Cerskog i dekana Plušćeca, koji su tek u ožujku 1588.²²⁵ došli tužiti Stjepka i njegove ljude zbog »nasilja« u 1585. godini! Naime, spomenute su 1585. godine na Matijino, Ivan Safinić i Pavao Bedeković otjerali u medvedsku šumu 4 koze, dok su Stjepan Haramija i Franjo Franc potjerali onamo 6 svinja. Sva četvorica su gračanski kmetovi. Na to su došli, kako se čita u izjavi, Nikola Poturica, Stjepan Vernić, Andrija Kelković, Juraj Pribek, Ivan Keršćenik i Ivan Pervan, »servitores et custodes montis castri Medvewara vocati«, dakle Stjepkovi sluge i činovnici — notar tobože ne zna zašto! — ali svakako drsko su navalili na stoku koja je bila u Medvednici i odveli je sobom.

Osim toga, nedavno su, u veljači 1588, kako se notar dalje tuži, kad su spomenuti Stjepan Haramija i Ivan Sabinić išli po svom poslu (!) u Medvednicu navalili na njih rečeni Gregorijančevi ljudi i oduzeli jednom 3, a drugome 2 velike sjekire, premda nisu ništa bili krivi i morali su ih kasnije otkupiti! Na zahtjev Cerskog kaptola izdaje za građane »litteras protestationales«.

Prema tome, dajući na Kaptolu gornji tekst, gradečki se predstavnicima prave ljudi, jer su naravno dobro znali da su svoje kmetove poslali u Stjepkovu šumu a da prije toga nisu gospodara pitali za dozvolu, kako je bilo dogovoreno.

Gradec je u listopadu iste, 1588. godine, ponovno pokrenuo parnicu zbog granica protiv zagrebačkoga kaptola i Gregorijančeva,²²⁶ godinu dana zatim i protiv zagrebačkoga biskupa.²²⁷

Međutim, Stjepko je početkom 1589.²²⁸ zatražio od zagrebačkog kaptola novo svjedočanstvo da je još 1585. isplatio građa-

²²⁵ MCZ XV, str. 312—313.

²²⁶ MCZ XV, str. 323—325.

²²⁷ MCZ XV, str. 352—353.

²²⁸ MCZ XV, str. 341—342.

nima obećanu odštetnu svotu, što je namjeravao upotrijebiti bez sumnje kao dokaz da se s građanima nagodio. Ipak je car i njega i kaptol zbog ogluhe osudio na globu.²²⁹

Priča s formalnim osudama iz ogluhe nastavlja se i 1591. Ovaj put osuđen je biskup Gašpar Stankovački.²³⁰ Ova osuda doводи po svoj prilici do *nove nagodbe između varoši i Gregorijanaca*.

Ali ovaj put, opet 24. veljače,²³¹ sastaju se pred zagrebačkim kaptolom Stjepko i brojni gradečki predstavnici, međutim ne kao tuženi i tužitelji, nego *kao stranke!*

Obje stranke najprije priznaju da su dosad vodile dvije parnice, *prvu* protiv Stjepka zbog Krupića i *drugu* protiv istoga zbog Vernića. Dok je druga parnica zbog Vernićeve smrti ostala neriješena (adhuc indecisa), prva je nedavno, točnije *na požunskom kraljevskom sudu* na Lukino 1590. završila *zakletvom građana*. Tužitelji su se zakleli da je Stjepko u slučaju Krupić — *nevin* (quoddam iuramentum per annotatos cives actores, in solam personam ipsius domini Stephani de Gregoryanc, *super indemnitate atque innocentia eiusdem* ratione praemissae verberationis praetensae, submissum extitisset). Uostalom, i sam se Stjepko bio spreman zakleti zbog iste optužbe.

Riješen tako prokletstva koje ga je tako dugo pratilo u javnom i privatnom životu, stari je kraljevinski kapetan mnogo sretljiviji i prema građanima. On *žrtvuje* njima za volju *jedan dio svoga vlastelinstva!* Poklanja im oranice (u veličini od 4 jutra) kod Išćeca, koje tada uživaju njegovi kmetovi Lovro Poničar i Nikola Horvat. Neka te oranice služe kao zajednička »gmajna« njegovim kraljevečkim i gradečkim gračanskim kmetovima. U ovoj nagodbi određuje također mnogo veće šumsko područje za zajedničku upotrebu, naime, za sječu drva, za pripremanje cementa za gradske bedeme i kuće, kao i za gračansku svakovrsnu stoku. Dodao je, ukoliko na ustupljenom području ne bi bilo moguće peći cement (pro comburendo cemento), neka mu se tada prijateljski obrate, i on će im dati neko drugo mjesto u istu svrhu i dat će im i mjesto za kamenolom. Na kraju, sada se pred kaptolom obvezuje, da će još iste godine isplatiti građanima 1.000 florena u tri određena roka.

Čvrstoću je ovoj novoj pogodbi dalo Stjepkovo obećanje da će je obojica njegovih sinova pred vjerodostojnim mjestom potvrditi, a građani za uzvrat obećavaju da će poništiti i proglasiti ništavnima sve spise o sporovima s Gregorijancima. Na kraju, opraštaju Stjepku zakletvu koju je htio položiti (o svojoj nevi-

²²⁹ MCZ XV, str. 353—355.

²³⁰ MCZ XVI, str. 43.

²³¹ MCZ XVI, str. 7—11.

nosti u sukobu s Krupićem) i oslobađaju ga, ali uz jedan uvjet: *ostaje važećom između njih i dalje parnica zbog granica!*

Još prije nego što je istekao rok isplate, točnije 9. lipnja, *Pavao Gregorijanec* daje zaista u kaptolu svečanu izjavu. Za veću čvrstoću i sigurnost (naravno građana!) *Pavao* daje očevoj nagodbi »suum benevolum consensum pariter et assensum«,²³² primivši do znanja i potvrdivši na taj način sve odluke pogodbe.

Koliko je u ovoj konačnoj nagodbi došla do izražaja trgovačka narav gradečkih građana! Za višu cijenu — a 500 florena su već dobili! — zaboravili su sve uvrede od starca koga su dotad napadali kao zločinca. Zaboravljeni su Gregorijančevi vojnici i stražari, ne traži se nikakva odšteta niti za ranije »zločine« za koje su ga tužakali pred carem. Pobijedio je dakle trgovački duh zagrebačkih kramara, koji su na kraju vječnim tužakanjem i parničanjem postigli što su htjeli. Kao dobri trgovci ostavili su pitanje granica prema zlatnoj buli otvorenim, jer to bi mogao biti i dalje »kamen temeljac« za uspješnu borbu protiv svih susjedâ. Ta biskup i Kaptol su već osuđeni! A tko je krajem XVI st. mogao znati istinu o granicama varoškim iz 1242, kad one ni tada nisu bile detaljno opisane, a vjerojatno ni povučene.

Tako su građani na kraju pobijedili starca Stjepka, koji je, po svoj prilici sretan da je završilo dugo natezanje, do 29. rujna isplatio obećanu svotu od 1.000 florena. Tražio je samo jednom odgodu za plaćanje. Drugu ratu donosi 13. lipnja Stjepkov servitor Mihajlo Vojković (građani je podižu tek 14. srpnja jer očito još uvijek krzmaju), dok je 29. rujna predana i posljednja rata, tj. »333 florena, 33 denara i jedan beč« računajući kao i dotad floren po 100 denara.²³³

Međutim, nova izjava koju *Pavao Gregorijanec* daje 11. listopada 1591.²³⁴ pred kaptolom novo je svjedočanstvo *građanskog trgovačkog morala*. *Pavao* se tuži: premda je otac do posljednjeg denara isplatio dogovorenu svotu, građani *odgudaju predaju dokumenata*, dakako, na štetu njegova oca.

Nije, naravno, teško pogoditi zašto to čine. Prije svega, pokazalo se da je car na njihovoj strani. Osudio je nedavno i biskupa zbog toga što nije pristupio sudu. Iako su svi znali da je osuda formalna, carski je postupak ipak podigao samosvijest građana.

Možda su se građani izgovarali da nemaju izjavu drugoga Stjepkova sina, naime, *Nikole*. I to je učinjeno 14. prosinca u

²³² MCZ XVI, str. 31—32.

²³³ MCZ XVI, str. 12, 17, 27, 33.

²³⁴ MCZ XVI, str. 40—41.

Požunu. Ondašnji kaptol izdaje svjedočanstvo o Nikolinoj potvrdi očeve nagodbe.²³⁵

Nema sumnje da građani računaju i na *Stjepkovu bolest*. Približila se i 1592, godina u kojoj je zaprijetila turska opasnost jače nego ikada dotad. Već u početku godine sabor konstatira da vojnici velikaša i nekih plemića jednostavno ne slušaju bana i njegove činovnike, a njih ima premalo da bi u ovo doba općega ustanka mogli svladati njihovu neposlušnost.²³⁶ Kako, međutim, *kapetan kraljevstva Stjepko Gregorijanec* pobolijeva, staleži će poslati k njemu trojicu članova koji će mu izložiti opasnost i predložiti mu da se odreče kapetanske časti. Pošto dobiju od njega odgovor, obavijestit će bana, kojemu sabor daje pravo da zajedno s vicebanom i protonotarom izabere novoga kapetana kraljevstva.

To je posljednja danas poznata i zabilježena vijest o Stjepku, koji je vjerojatno ubrzo zatim umro.

U saborskim zapisnicima iz 1592. i polovice 1593. g. nema vijesti o izboru novoga kapetana kraljevstva, ali su na saboru u Zagrebu, koji se održao 12. travnja 1593, imenovani *capitanei regni* koji će zapovijedati s 200 konjanika i 250 pješaka (koje je obećao prošli ugarski sabor).²³⁷ To su: na prvom mjestu Nikola *Ištvanfi* (50 konjanika), zatim Ivan *Ratkaj* (50 konjanika i 50 pješaka), dok je na trećem mjestu *Pavao Gregorijanec*, koji će dobiti zapovjedništvo nad 50 konjanika i 50 pješaka, dakle isto kao i *Ratkaj*. Na istom je saboru odlučeno da će podbanu biti dodijeljeno 25 konjanika i isto toliko pješaka, isto i protonotar, dok je zagrebački biskup za kaštele topuske opatije dobio 50 konjanika; ban je za Hrastelnicu (koja tada pripada Erdedima) imao dobiti samo 25 konjanika, koliko se određuje i kanonicima za Sisak i Drenčinu.

Ova podjela vojnika vrlo je jasno svjedočanstvo koliko veliki ugled uživa tada *Pavao* među kapetanima kraljevstva, što je nov dokaz što znači ta velikaška porodica u javnom životu Slavonije potkraj XVI st.

Prema tome, nije teško razabrati da *Šenoa* sebi dopušta veliku slobodu u prikazivanju odnosa između Gregorijanca i *Gradeca*. Naravno, nitko mu ne bi smio zamjeriti da je svoju umjetničku slobodu iskoristio u *postojećim historijskim okvirima*! Ali, veliki je pisac, kad je riječ o Gregorijancima, vadio o njima podatke samo toliko koliko ih je mogao uskladiti sa svojom unaprijed stvorenom ocjenom porodice u cijelosti. A ona je bila *izrazito negativna*! *Pavao* postaje uzor i neki izuzetak samo zato

²³⁵ MCZ XVI, str. 49—51.

²³⁶ AC IV, str. 280.

²³⁷ AC IV, str. 394—395.

da Šenoina fabula bolje uspije. I to također nije u redu. Stjepko je prikazan kao moralna nakaza samo na osnovi prekrojenih tužbi gračanskih kmetova! Vidjeli smo da se kmetovi nisu tužili na Stjepka, nego na njegove službenike. Zaljubljen u svoj Zagreb, ili točnije, u gornjogradske purgare, Šenoa ne želi vidjeti da ima pred sobom proračunane, podmitljive, vjerolomne i tužakave babe, koje u isto vrijeme nose slavonskim velikašima darove i caru tužbe na njih! I dok se građani ne ustručavaju utjerati od staroga kapetana kraljevstva i posljednji beč, sami se otimaju domovinskoj dužnosti. Odbijaju plaćati taksu. Na prijetnje i požurnicu ugarske komore početkom 1591. odgovaraju da će kraljevsku taksu utjerati čim budu mogli i da će odmah nakon toga isplatiti gospodinu porezniku — 100 florena!²³⁸ Svega mjesec dana kasnije plemeniti Lucije Calcinel, gradečki trgovac, izjavljuje pred zagrebačkim kaptolom (po svom predstavniku) da je mletačkim trgovcima Troilu i Sertoriju de Altanis dužan za neku trgovačku robu ništa manje nego 1.000 dukata, ali ih nema odakle vratiti i zato daje vjerovnicima obveznicu Stjepana Taha, koji mu je dužan i više od gornje svote.²³⁹

Prema tome, gradečki i kaptolski trgovci posluju s velikim kapitalom i dosta su zaduženi, ali jedva su kada u stoljetnom razvitku bili spremni pridonositi žrtve za dobro općine. Stoljećima su građani smatrali da su vladar i velikaši odnosno plemstvo dužni braniti domovinu od neprijatelja. Građanski egoizam počiva bez sumnje i na sigurnosti gradečkih bedema. Kad se 1592. spremao veliki obračun s Turcima, građani rado primaju od štajerskih staleža dva topa,²⁴⁰ ali kad je nadvojvoda Ernest poslao vojnike, odbijaju pružiti im pomoć u hrani.²⁴¹ Nadvojvoda je morao posebno zapovijediti da se u gradu ispeče kruh koji će platiti. Štoviše, Ernest je nakon godine dana prekorio Gradec zbog toga što sprečava svoje kmetove u trgovini s vojnicima.²⁴² Zatim, građani nisu navodno htjeli dati vojsci drvo za ogrjev itd. U takvim prilikama ne iznenađuje da se carska vojska u Zagrebu pobunila.

Sve su to samo neke *sitne iskrice* iz gradskoga života, koje jasno upućuju na *Šenoinu nedopustivo pojednostavnjenu sliku tadašnjega života u gradu i izvan njega*. I to ne samo u društvenom i gospodarskom pogledu. Šenoa osobito griješi u opisivaju političkih prilika, pogotovu »nacionalnih« odnosa, što osobito dolazi do izražaja u posve iskrivljenoj slici bana i biskupa Jurja Draškovića.

²³⁸ MCZ XV, str. 363.

²³⁹ MCZ XV, str. 364—365.

²⁴⁰ MCZ XVI, str. 67, 241. MCZ XVI, str. 70.

²⁴² MCZ XVI, str. 85—86.

3. Uloga bana i biskupa Jurja Draškovića u javnom životu zemlje.

Svoje XII. poglavlje *Zlatova zlata* počinje Šenoa opisom »tužne i crne« 1577. godine. To je bilo tobože doba kad su *sami Hrvati* stajali »kao gvozden zid na pragu kršćanskoga svijeta proti nečovjeku«, naravno jaki, siloviti, pošteni, puni domovinske ljubavi, bez pomoći cara koji »u Pragu broji zvijezde« i »njemačkog sabora« koji »cincari«. ²⁴³ Umjesto da se šalje u Hrvatsku pomoć, oko nje se pletu spletke i kotar se za kotarom tobože otima banskoj vlasti i prelazi u vlast njemačkih generala.

Upravo u tu i takvu, kako ćemo se lako uvjeriti, *potpuno iskrivljenu sliku političkih odnosa*, uklapa i Šenoa *banovanje biskupa Jurja Draškovića*, koga bez ikakve potrebe prikazuje u negativnom svjetlu. Zaista je nemoguće pronaći izvorne podatke na osnovi kojih je Šenoa smio napisati da zagrebački biskup pomaže nadvojvodi Karlu da se Hrvatska pretvori u vojničku naselbinu i bude pokrajina njemačka! Kao da nije imao u saborskim aktima dovoljno *dokaza* što je Drašković činio za svoga mukotrpnog banovanja, optužuje ga zbog častohleplja i slavohleplja! Htjelo mu se tobože nadbiskupije i kancelarske časti, a ujedno se maknuo kako bi nadvojvoda Karlo mogao biti u Hrvatskoj — gubernator. U skladu s takvim naopakim nazorima, Šenoa historijski potpuno iskrivljeno prikazuje sabor 1577, bilo da piše o Draškoviću, Alapiju ili kraljevskim komisarima. Budući da ništa ne zna o pregovaranjima Ungnada oko banstva, upušta se u nepojmljive brbljarije o banovoj obitelji ili o njegovu položaju u Slavoniji. Samo je Šenoina nesuzdržavana mržnja na strance ili, točnije, na ljude za koje je mislio da su stranci, mogla o Ungnadovu životu u Ugarskoj napisati: »Tu je sjedio i dangubio loveći ribe i tukući šljuke.« Napamet je također napisao da se Ungnad »ni u snu nije nadao takvoj časti!« ²⁴⁴ Pišući pod pritiskom takvih shvaćanja Šenoa, posve razumljivo, nije u stanju opisati sabor 1577, a još manje banovanje Ungnadovo. Osim toga, potpuno prešućuje ulogu krajine i njezinih zapovjednika u to vrijeme u hrvatskim zemljama uopće, a u Slavoniji posebno. Neupućen, kakav je bio, zadovoljivši se s nekoliko bilježaka povadenih iz arhivskih spisa, Šenoa uopće ne vidi da postoje posebni problemi *Banske krajine*, tj. teritorija od Siska do Karlovca s tridesetak utvrda po kupskoj obali. A upravo Banska krajina i njezini vođe, kako ćemo pokazati, dižu u Ungnadovo vrijeme prvu poznatu bunu. To je, čini se, bio i jedan od glavnih razloga zašto je Ungnad napustio banstvo. Zbog nepoznavanja problematike, ne pogađa prave uzroke »sukoba« varo-

²⁴³ *Zlatarevo zlato*, str. 170.

²⁴⁴ *Nav. dj.*, str. 214.

šana s banom i zato ponovno dramtizira, dajući toj epizodi sasvim krivi smisao. Zbog istih razloga ne vidi da u to vrijeme dolazi do prvoga rascjepa sabora na »gornji« i »donji« dom, kako hrvatski plemići neće plaćati diku i davati novac za haramije itd. Dakle, »domoljublje« hrvatskih velikaša je drugačije nego što ga Šenoa prikazuje ili zamišlja. Staleška zavist i suparništvo, koje ne poznaje jezičnih granica, razdire zemlju kao i dotad, pa su ponekad i najveći Šenoini »domoljubi«, da upotrijebim njegovu riječ, i najveći — zločinci. Dakako, ni Ungnad nije bio sasvim bez grijeha, ali Šenoa prave krivce ne vidi. Promaklo mu je jednostavno da je Ungnad pozivom na insurekciju htio pružiti slavonskom plemstvu priliku da pod svojim banom, po starom običaju, ide u rat, ali nije našao razumijevanja. Vidjet ćemo i zašto.

Pokušajmo zato u *kratkim crtama* prikazati javni život od smrti bana Petra Erdeda i imenovanja novih banova *Jurja Draškovića* i *Franje Frankopana Slunjskog* do dolaska novoga bana *Krištofa Ungnada*.

U trenutku kad je car Maksimilijan II. odlučio postaviti zagrebačkoga biskupa *Jurja Draškovića* za bana, on je već bio »dvorski čovjek«. Tada je bio, kako bi kroničar *Vramec* rekao — »cesarove svetlosti tanačnik«. Drašković dolazi 1564. s pečujške na zagrebačku biskupsku stolicu. *Vramec* je pod godinom 1567. zapisao: »Gospodin Juraj Drašković zagrebački biskup i Ferenc Slunski horvatskim i slovenskim banom postasta ovo leto.«²⁴⁵ Sve do 1573. obojica vrše zajedno bansku službu, a tada Franjo Frankapan iznenada umire, a Drašković koji postaje »jeršek kalački« ostaje ipak ban i dobiva 1574. zapravo novoga druga u *Gašparu Alapiju*.

Međutim, da bismo mogli pokazati u čemu je Šenoa opisujući javni život u Slavoniji sedamdesetih godina XVI. st. pogriješio, osvrnut ćemo se samo na *najosnovnije probleme* koji muče »ostatke ostataka« Hrvatske i Slavonije od mohačke bitke dalje.

S obzirom na to da Šenoa napada i Draškovića i Ungnada kao vladarove ljude, nije suvišno pogledati u kakvom su odnosu banovi prema vladarima do dolaska Ungnada.

Počnemo li s trinaestogodišnjim banovanjem poznatoga sigetskeg junaka *Nikole Zrinskog*, lako ćemo se uvjeriti koliko je i najodličniji velikaš u zemlji imao i neprilika i materijalnih žrtava upravo zbog toga što je pristao da bude ban. Bilo je dogovoreno da će primiti banstvo uz plaću od 4.000 florena (za 600 lakih konjanika i 400 pješaka), ali mu je vladar nakon dugogodišnje službe za *dug od 40.000 florena* dao Čakovec, koji je k to-

²⁴⁵ *Kronika*, str. 62.

me morao osvajati od Petra Keglevića.²⁴⁶ Iako sâm uspješno ratuje protiv Turaka, postavljen je »na paklenske muke« jer mora gledati kako Turci osvajaju grad za gradom, i zato moli vladara neka prihvati njegovu ostavku, ali vladar to, razumije se, ne želi učiniti.²⁴⁷ Nakon pada Kostajnice 1556. Nikola više neće ni čuti o banskoj časti, povlači se kao meštar kraljevskih tavernika u Ugarsku, gdje preuzima sigetsku kapetaniju.²⁴⁸ Braneći Siget pogiba, kao što je opće poznato, 1566. g.

Ni njegovu nasljedniku *Petru Erdedu* (1557—1567) nije ništa lakše. On je nemoćan prema turskim osvajanjima i pustošenjima, ali osim toga, ima protiv sebe i slavonske velikaše. Kad 1565. saziva opći ustanak ili insurekciju, gotovo nitko mu se ne odayiva, tako da je njegova pobjeda kod Obreške 1566. — gdje se »z malimi, ali dobrimi vitezmi« suprotstavlja Turcima — više slučajnost negoli nadmoć.

Ali, valja demantirati Šenou kad tvrdi da su samo banovi branili zemlju od Turaka. God. 1557, na primjer, kako ponovno zapisuje Vramec, »*Ivan Lenković*, general dobroga spomenutja vitez Turke s *Alpi Janušem* poleg Svete Jelene pri Rakovcu na Slovenjeh razbij, pobi i rastira. A Turkov bilo je četiri jezera ali tisuć, Lenkovićevih ne već nego četiri sto junakov dobrih bilo«.²⁴⁹ Prema tome, *borba je krajiških generala i banova zajednička!* I to kako do 1578. tako i kasnije! Razlika je jedino u tome što nakon imenovanja nadvojvode Karla vrhovnim upraviteljem u ratnim poslovima, slavonski sabor i *sâm ban* traže načina, u zao čas po sebe, da se oslobode nadvojvodine vlasti, iako nisu u stanju sami se braniti, a još manje skupiti i plaćati banske čete. Šenoa ili nije znao ili nije htio znati da »narodna vojska«, koju, kako ćemo vidjeti, Ungnad poziva u Turopolje, uopće nije došla. »Smotra« je pod Zagrebom doduše obavljena — u njezino vrijeme dolazi do sukoba s varošanima — ali to je bilo gotovo sve što je ban tada mogao učiniti. Plemstvo koje s jedne strane napada vladara zbog toga što tobože ograničava bansku vojničku vlast, s druge strane odlazi u službu tom istom vladaru jer bez plaće ne može živjeti! Još prije izbora na Cetinu 1526. Ferdinandu se obraćaju hrvatski velikaši kao »vjerni službenici prejasnog veličanstva« ili kao »preponizni sluge« (servi humillimi) zahvaljujući se vladaru što ih je primio u svoju službu (suscepit pro suis seruatoribus). Jasno, obećao im je plaće u visini od 1.000 rajnskih florena, pa se plemići obraćaju vladaru s molbom neka im pošalje taj novac jer su se istrošili i prije nego što su došli njegovi

²⁴⁶ Vidi N. Klaić, »*Ostaci ostataka*« *Hrvatske i Slavonije u XVI. st.*, Arhivski vjesnik XVI, 1973, str. 257.

²⁴⁷ *Nav. dj.*, str. 258.

²⁴⁸ *Nav. dj.*, str. 259.

²⁴⁹ *Kronika*, str. 60.

kapetani.²⁵⁰ Upravo ovo pismo Ferdinandovih plemića-plaćenika odražava *osnovni problem*, koji će čitavo stoljeće ostati karakterističan za odnos vladara prema hrvatskom i slavonskom plemstvu. To je *pogađanje oko visine i načina isplaćivanja vojničkih plaća!* Dakako, za one *velikaše* i *plemiće* kojima je pošlo za rukom ugurati se u kraljevsku i carsku službu! Neprestano se događalo isto: velikaši bi, pouzdajući se u vladarska obećanja i pismene dekrete o plaći, primali bansku službu, a ona bi ih kasnije dovodila do prosjačkog štapa. Pogotovu to vrijedi za velikaše koji su prije izgradnje Karlovca, dakle prije 1579, vršili bansku čast. Na primjer, prihvaćajući u službu Tomu *Nadažda* (1537) kao bana, vladar mu obećaje plaću za 200 konjanika i 2.000 florena »za njegov stol« kao i 500 florena za doušnike, ali su već iduće godine i Nadaždi i njegov kolega Petar *Keglević* prisiljeni otpustiti neplaćene vojnike. Banovanje Petra Erdeda, tada najbogatijega slavonskog velikaša, prolazi s nešto manje neprilika, ali slijedi ponovno nagađanje s dvojicom njegovih nasljednika, tj. s Draškovićem i Slunjskim. Budući da se *ban Juraj Drašković postavlja na čelo otpornog plemstva* koje caru ne plaća diku ili ratni porez,²⁵¹ vladar kažnjava bana *uskraćivanjem banske plaće*.²⁵² Situacija se najviše zaoštrava 1571, kad Maksimilijan II. povjerava svome stricu nadvojvodu Karlu brigu oko nasljednih, ugarskih i hrvatskih zemalja, a on strogošću novoga »oca domovine« namjerava silom utjerati zaostale poreze. Koliko je *napamet* i *bez traga historijske istine* pisao Šenoa o ulozi J. Draškovića u tom, za hrvatske zemlje vrlo odsudnom trenutku! Razumije se da je Drašković zajedno s kolegom sazvao sabor u Zagreb²⁵³ jer se jedino na saboru i mogu rješavati takva pitanja. Ali, plemstvo je *pod njegovim vodstvom* zaključilo da priznaje nadvojvodu Karla »u onoj vlasti u kojoj im presveto veličanstvo nalaže«, ali da se »namjeravaju pribjeći njegovoj jasnosti uvijek kad to potreba bude zahtijevala«!²⁵⁴ Prema tome, *nema bezuvjetnog pokoravanja novom vladaru*, nego samo *potreba i nužda*. Nimalo slučajno, odmah nakon ovoga zaključka izglasan je sljedeći kojim obećavaju ratni porez, ali je to bila, kao i neka ranija saborska obećanja, samo formalna odluka. Naime, bitka se s vladarom zbog ratnoga poreza vodi već nekoliko godina. Najprije su reg-

²⁵⁰ N. Klaić, *nav. dj.*, str. 261.

²⁵¹ *Nav. dj.*, str. 297 i d.

²⁵² *Nav. dj.*, str. 264.

²⁵³ AC III, str. 309.

²⁵⁴ AC III, str. 309. »Imprimis praefati domini regnicole serenissimum principem dominum *dominum Carolum archiducem* Austriae etc., iuxta mandatum sacratissimae caesareae et regiae maiestatis in ea auctoritate, prout sua sacratissima maiestas iubet, recognoscunt, ad suamque serenitatem semper, dum necessitas postulauerit, confugere volunt«.

nikole, pod vodstvom obojice banova, u siječnju 1570. obećali platiti dvogodišnje zaostatke. Štoviše izlaze — tobože — vladaru toliko ususret da pristaju na novu konumeraciju, tj. nov način oporezivanja kmetova, ali se nakon toga dižu na tako jak otpor protiv poreza uopće, da je vladar prisiljen pozvati banove u pomoć.²⁵⁵ U zao čas po sebe! Banovi nalaze načina da potpomognu plemstvo — u varanju! I kad vladar šalje nove poreznike tražeći istragu (zbog loše prijavljenih poreznih jedinica), Drašković se opire, i unatoč naporima i vladara i ugarske komore porezno se pitanje zavlači i prebacuje na iduću godinu. Drugim riječima, *spretnom politikom ban i biskup Drašković čuva slavonsko plemstvo i velikaše od carskog poreza*, ali uspijeva nagovoriti svoje drugove na saboru da *sami uvedu — kraljevinski porez za domaće potrebe!* U početku 1569. taj je porez određen za popravak i uređenje *Hrastovice* (biskupske utvrde na kasnijoj Banskoj krajini), a 1574, kad je povećan, uvedena je na njegov račun i *domaća vojska*, pješaci nazvani *haramije!* U isto doba Drašković je nagovorio članove sabora da iz svojih novčarka žrtvuju svotu koja je potrebna za kraljevinskog činovnika, naime, za *viceprototara* Petričevića. Tad je na saboru skupljeno 92 florena.²⁵⁶ God. 1571. velikaši su i plemići odlučili sami plaćati *kapetana* u Brestu (također utvrda na kasnijoj Banskoj krajini).

Kad su dakle članovi sabora u listopadu 1571.²⁵⁷ davali upute svojim drugovima, poslanicima za požunski sabor, onda su sa svim iskreno *hvaliti obojicu banova!* Obojica su s najvećom brigom, uz mnogo prolijevanja krvi (cum copiosa sanguinis effusione) te uz zarobljavanje svojih vojnika branili svoju krajinu, tako da nijedna, pa ni neznatna utvrda ili kaštel, nije pala za njihova banovanja u turske ruke.²⁵⁸ Posve razumljivo da su to obojica radila većinom na vlastiti trošak ili trošeći biskupska dobra i prihode topuske opatije. Drašković je sam na krajini podizao utvrde (kasnije doznajemo da je jedan od njegovih kaštela *Mazin*), a Franjo Frankapan, komu su nasljedna imanja ležala na »ljutoj krajini«, toliko se istrošio u banskoj službi da ima,

²⁵⁵ N. Klaić, *nav. dj.*, str. 299.

²⁵⁶ *Nav. dj.*, str. 312.

²⁵⁷ AC III, str. 331.

²⁵⁸ AC III, str. 331. »... cum maiestas sua caesarea et regia iam a certis annis postquam officium banatus horum afflictorum regnorum in reverendissimum dominum *Georgium Draskowych*, episcopum ecclesiae Zagrabienensis et spectabilem ac magnificum dominum *Franciscum Zlwny de Frangepanibus* clementer imposuerit, qui domini bani summa cura et diligentia etiam cum copiosa sanguinis effusione et captiuitate per Thurcas multorum militum eorundem *confinia praefatorum regnorum quasi intacta custodierint*, neque ab ipso tempore *banatus illorum vicum castellum seu aliquod vile fortalitium per Thurcas, fidei christianae hostes, intercipi permiserint* ...«

kako se sabor tuži, još samo 20 kmetova (vix iam viginti colonos habet). On »s malo vojnika danju i noću bdijući na krajnjoj granici vodi vrlo bijedan život«. ²⁵⁹ Neka dakle car za nadoknadu tolike vjernosti i požrtvornosti preda biskupu i banu u nasljedno dobro, bez godišnje zakupnine, kastrum Trakošćan, a za Slunjskoga neka se nađe neka druga utvrda i preda mu se, također u nasljedstvo. Molbu završavaju članovi sabora ovim riječima: »ne bude li na vrijeme obojici banova pomognuto, obojica će biti prisiljena, iz gore spomenutih razloga i zbog prevelikoga siromaštva, da se, *pošto se odreknu banske službe*, upute iz ovih jadrnih krajeva u druge zemlje«. Pod banovim vodstvom i na njegov nagovor upućena je sa sabora i tužba na *koprivničkoga kapetana koji ima gotovo 200 kmetova* koje isključivo upotrebljava za obrađivanje *vlastitih polja*, dok su kmetovi slavonskih velikaša toliko opterećeni *javnom tlakom* (za izgradnju krajiških utvrda, dovoz živeža itd.) da ne stižu obraditi niti vlastita polja.

No, Maksimilijanu nije bilo ni na kraj pameti da otpusti iz službe takve ljude, koji su bez njegovih materijalnih žrtava ipak štitili najvažnije prijelaze preko Kupe do njegovih zemalja. Ne samo to! Car neće ispuniti ni želju sabora i Draškovića u vezi s Trakošćanom! Tek 1584. Gašpar Drašković će za vjernu službu, svoju i svoga brata, dobiti utvrdu i čitavo vlastelinstvo u nasljedstvo (dotad su Draškovići držali Trakošćan uz godišnju zakupninu u visini od 20.000 florena).

Međutim, ni prijetnja banova da će napustiti službu zbog nemogućih uvjeta nije nova. Zahvaljujući šenoinom lošem tekstu o Draškoviću, njega se i danas zamišlja samo kao svećenika, i vrlo rijetko netko od šenoinih čitalaca zna da je biskup Juraj — kao i nekada vrijedni Petar Berislavić, koji je poginuo 1520. u Piješivici — bio *jednako dobar vojnik* kao i *orator!* Poznat je njegov govor na tridentskom koncilu 1563. Drašković je već u prvoj godini svoje teške banske službe prisiljen sa znatno mlađim Slunjskim — njega je smatrao svojim sinom ²⁶⁰ — stajati na krajini, pa je u kolovozu 1568. došao u priliku da se istakne u borbi s Turcima kod Hrastovice. Međutim, u Beču se nije vjerovalo u njegovu hrabrost i vojničku vještinu, pa mu je Antun Vrančić, inače prijatelj, pisao neka pazi da ga ne zadesi ista sudbina kao Berislavića. Drašković nije ostao dužan odgovor zajedljivom prijatelju: on nije Turcima okrenuo leđa, nego čelo; uostalom, nada se »*da će se riješiti banovanja, čim se ispuni godina dana*«. ²⁶¹

Ali, na opetovane Draškovićeve molbe da ga se riješi banske službe, on u travnju 1572. dobiva od vladara *negativan odgovor!*

²⁵⁹ AC III, str. 332.

²⁶⁰ Vidi V. Klaić, *Povjest Hrvata* 5, str. 266.

²⁶¹ *Nav. dj.*, str. 271.

Drašković je već tada molio vladara da mu dodijeli neku službu u Ugarskoj, no tek u rujnu, za krunidbenoga sabora najzad podjeljuje Draškoviću *kaločku nadbiskupiju!* Već je V. Klaić upozorio da je to »u ono vrijeme bila puka čast, jer je čitava biskupija bila u truskoj vlasti«. ²⁶² Bila je to stoga titula koja nije donosila nikakvih prihoda. Činjenica koja ponovno upozorava koliko je nepravde učinio šenoa svojim neodgovornim pisanjem o Draškoviću, koga je prikazao kao častohlepna čovjeka koji je težio tobože za tim da se popne »na više«.

Kako zbog nespretnosti liječnika mladi Slunjski već 2. prosinca 1572. umire, Draškoviću ne preostaje drugo nego da ostane na banskoj stolici, premda su teškoće bile teže nego ranije. Dika se nije plaćala, Draškovićevoj vojsci nisu isplaćene već tri godine vojničke plaće. Osobito su velike poteškoće u varaždinskoj županiji, gdje velikaši uopće ne plaćaju porez. Drašković posvećuje sve svoje snage Pokuplju (postavlja dvojicu hrastovičkih kapetana itd.) i na njegov zahtjev vrhovni kapetan Herbart Auerperg uređuje razvaljeni Zrin. ²⁶³ Svjestan da je ta briga za njega prevelika, Drašković *ponavlja svoje molbe za odstup* ili moli da mu daju bar kolegu svjetovnjaka, koji bi mogao voditi vojničke banske poslove. Počinju i pregovori sa slavonskim velikašima koji bi mogli i htjeli preuzeti tešku dužnost. Ugarski kraljevski savjetnici, kojima vladar povjerava posao da nađu novoga bana, nisu odviše sretne ruke. Oni misle da bi bio zgodan knez *Juraj Zrinski* ili *Franjo Nadaždi*, ali *obojica su odbila* tako odlučno njihov prijedlog, da ih je i vladar »otpuštio«. Treći kandidat *Baltazar Baćan* (Bathyan) ima doduše prostrane posjede u Slavoniji i Ugarskoj, k tomu je mudar, plemenit i bogat, ali on se pred nama, kažu kraljevi savjetnici, toliko izgovarao i opravdavao da je bilo jasno da neće prihvatiti ponudu. Razmišljajući dakle koga bi vladaru mogli predložiti, savjetnici razgovaraju o trojici mladih velikaša: *Mihajlu Sekelu*, *Petru Ratkaju* i *Šimunu Kegleviću*. ²⁶⁴ Oni bi mogli doći u obzir jer su vješti oružju, a upravo takva druga traži i Drašković. Neka dakle vladar sam izabere između ovih kandidata koji se njemu čini najzgodnijim za bansku čast. Poslani prijedlog potpisuju devetorica kraljevskih savjetnika.

Na saboru što ga je zakazao za 30. prosinca 1573. ²⁶⁵ Drašković misli samo na obranu Pokuplja. Najprije zahtijeva od svih regnika zaostalul dimnicu (pecunije fuales), a zatim iznosi prijedlog za *gradnju stalnoga boravišta za banske konjanike!* Neka to bude — *Brest*. Ali, i staru utvrdu u Topuskom (Toplici) treba ta-

²⁶² *Nav. dj.*, str. 280.

²⁶³ *Nav. dj.*, str. 302.

²⁶⁴ AC III, str. 390.

²⁶⁵ AC III, str. 391.

kođer iznova izgraditi.²⁶⁶ Na saboru se zatim točno utvrđuje tko će i kada graditi spomenute banske utvrde, pa je to jedan od najboljih popisa posjeda i imanja s obje strane Kupe u XVI. st.²⁶⁷ Drašković brani također na tom saboru *slobodnu kmetsku trgovinu!*

Želeći ubrzati imenovanje svoga druga, Drašković se 21. ožujka obraća vladaru s novim prijedlogom: on je čuo da se dosadašnji jegarski kapetan *Krištof Ungnad* zahvalio na časti, pa kako se odlikuje iskustvom u ratovanju (*rei militaris peritia*), moli kralja »najpokornije da se udostoji njega uzvisiti na bansku čast«.

No, i na dvoru u Beču je bilo jasno da »die sachen in Krabatten und derselben enden so übl versehen, der jetzige ban auch als ein geistlicher der defension der gräniz also nit abwarten kann, ime auch auf alle und so weitschichtig ort verhuetzung zu tuen unmuglich«,²⁶⁸ to treba vidjeti da ga se što prije zamijeni u časti ili da mu se dodijeli bez oklijevanja »suban« (ainer mitban).

Kad se potkraj ožujka ponovno u Požunu raspravljalo o kandidatima, većina je članova vijeća bila za one koji su odbili kandidaturu, a tek su dva prijedloga postavljena za — *Gašpara Alapija*. On je tada bio zapovjednik kaniške tvrđave, valja ga dakle odanle pozvati, a na njegovo mjesto poslati Jurja Zrinskoga (koji je već ranije to odbio).²⁶⁹

Međutim, Drašković ne može čekati dok se dvor odluči koga će mu poslati za kolegu. On saziva sabor za 16. svibnja u Zagreb,²⁷⁰ na kojemu se obnavljaju zaključci: o radnicima i kolima za banske utvrde, ali iznosi se i jedan posve *nov prijedlog*: budući da je regnikolama teško dovoditi vojnike u banov tabor, predloženo je da se *mjesto vojnika* sa svih velikaških i plemićkih imanja *ubire — dimnica!*²⁷¹ Tako bi kraljevina dobila 200 *dobrih pješaka* za čuvanje Pokuplja, koje bi vodio *podban*, dok bi preostalih 40 *vojnika* postavili za čuvanje Ivančice i Medvednice. *Haramije*, kako se ovi *kraljevinski pješaci* zovu, služiti će svake godine 4 mjeseca, a zapovijedat će im *vojvode* i *desetnici*. Međutim, budući da je Šenoa prikazao *haramije* kao poštenjake koji nisu bili u stanju ni muhi učiniti našao, valja podsjetiti da se na saboru sasvim ozbiljno računalo i na *plijen* do kojega bi ti *kraljevinski vojnici* mogli doći. Naime, »ako bi ti *haramije* s božjom pomoći oteli *plijen Turcima* i *Vlasima*, razdijelit će se *ugrabljeno*

²⁶⁶ AC III, str. 392.

²⁶⁷ AC III, str. 394—395.

²⁶⁸ AC III, str. 403.

²⁶⁹ AC III, str. 404—405.

²⁷⁰ AC III, str. 408—414.

²⁷¹ Pecunie fumales jer se plaćaju po »dimu« (fumus), koji je tada porezna jedinica.

blago na tri dijela: dva dijela zapasti će haramije, a treći dio zadržat će banovac na korist kraljevstva!²⁷²

Tako je zahvaljujući upravo Draškoviću slavonsko plemstvo bar u načelu pristalo na to da uzdržava *vlastite vojnike*.

Turska osvajanja ljeti 1574. dovode strpljivoga Draškovića u očajan položaj, i on se obraća ponovno kralju *da ga riješi banske časti*. Pišući mu 11. rujna upozorava kralja da će mu njegovi, banovi poslanici, donijeti natrag — *bansku zastavu!* Već dvije godine nosi sam tu tešku čast, i peče ga savjest što zbog njega i njegove nemoći narod na krajini toliko trpi. »Jer da sam ja osobno sa vojnicima mogao na krajini na straži stajati i naokolo jahati, bez dvojbe bi manje tih nevoljnika poginulo. Stoga sam već prošloga mjeseca veljače i poslije često vaše veličanstvo molio, da mi do svršetka ove moje godine pridijeli druga, ili da izvjesno kojega vrstnoga namjesti u tom kraljevstvu za bana, ali to sve dosad po nekoj nedaći svojoj nisam mogao postići. Budući da se pak sada na blagdan svetoga Mihajla *ispunja moja godina, i to već sedma*, to se bacam na koljena pred vaše veličanstvo te vas u ime milosrđa Kristova prepokorno molim da se napokon meni smilujete te me milostivo od te banske službe odriješiti udostojite.« On je već čuo, kako nastavlja u pismu, da je *Gašpar Alapi* određen za nasljednika knezu Slunjskom, i zato predlaže da se njemu, Alapiju, kao kolega imenuje ili *Krištof Ungnad*, zatim *knez Blagajski* ili *knez Tržački*, od kojih bi osobito Ungnad »kud i kamo korisnije mogao obavljati tu službu, nego on sam«. Završava pismo gotovo plačući. »Dakle, opet i opet, pa i sa suzama prepokorno molim vaše veličanstvo da me milostivo usliša, i bez daljega odlaganja te službe riješiti dostoji.«²⁷³

Vijest o Alapijevu imenovanju bila je samo djelomično točna. Naime, kaniški se kapetan — kao i nekada Franjo Tah — tako zadužio uzdržavajući utvrdu na svoj trošak, da je imenovanje za bana pismeno otklonio. Na kraju je ipak Alapi 15. listopada privolio primiti banstvo, našto je Drašković ponovno zatražio otpust. Ipak je na dvoru prevladalo mišljenje da ga svakako treba zadržati »nam neque Alapi neque ceteri videntur eius esse autoritatis vel experencie, vt officio huic rite gerendo pares esse possint.«²⁷⁴ I *Colocensis*, tj. *Kaločki*, kako se sada Drašković potpisuje — *ostaje!*

Prvi novi zajednički sabor održava se 20. prosinca 1574.²⁷⁵ Dva posebna poslanika — jedan je vrijedni i zaslužni *Vid Halek*, vrhovni zapovjednik Slavonske krajine — dolaze da Alapija uvedu u čast. Vladar ga »in banum et defensorem patriae elegerit«.

²⁷² V. Klaić, *nav. dj.*, str. 306.

²⁷³ *Nav. mj.*

²⁷⁴ AC III, str. 425.

²⁷⁵ AC III, str. 427.

Ali, u dvorskoj kancelariji dolazi do slučajne (kako tvrde) pogreške — iz »vjerodajnice« je ispio tekst o instalaciji — i zato Drašković dobiva od regnika punomoć da on uvede kolegu u čast.

Sabor se najviše zadržava na javnim radovima. Vrlo se posebno upisuju obaveze velikaša i plemića i njihovih podložnika. Prvi put je nakon dugo vremena stvoren i zaključak da treba plaćati i ratni porez, ali i to tek na kraju saborovanja. Sa sabora se obraća vladaru *universitas dominorum magnatum et nobilium regnorum Croatiae et Slavoniae*, dakle svi regnikole i u ime plemstva i velikaša iz prekokupskih krajeva (trans Colapim residentes) prikazuje njihovo jadno stanje i mole obećanu pomoć.²⁷⁶

Da je stvar bila ozbiljnija nego što bi se po pismu moglo zaključivati otkriva Draškovićevo pismo pisano nekoliko dana nakon održanoga sabora. Drašković posve jasno i otvoreno upozorava vladara da je plemstvo spremno pokoriti se Turcima. Kasnije je prekokupsko plemstvo održalo u Sisku poseban sabor koji je vladar proglasio — izdajom!²⁷⁷

Iako s idućega sabora (održava se 23. ožujka 1575²⁷⁸) pokupski plemići šalju vladaru točan popis svojih potreba, ni to nije ništa koristilo.

Dva dana nakon Jurjeva 1575, kad mu je dvor obećao primiti ostavku, Drašković piše nadvojvodi Karlu ne samo da ga otpusti, nego neka se pobrine i za hrastovičku utvrdu,²⁷⁹ ali sve je bilo uzalud.

Dok su se Drašković i Alapi brinuli za Bansku krajinu, Hrvatska i Slavonska krajina imaju svoje posebne zapovjednike: prva iskusnog Vida Haleka, druga Herbarta Auersperga.

Međutim, nadvojvoda Karlo još 5. svibnja 1575. nije htio ništa odlučiti o Draškovićevoj molbi, već je u pismu bratu caru Maksimilijanu zamolio da on odluči »wegen erlassung des banamts«. Uostalom, on, Karlo mu je i tako pisao da će kralj odlučiti kad će biskupa otpustiti i koga će staviti na njegovo mjesto.²⁸⁰

Drugi ban, Gašpar Alapi, ima već u početku problema s obećanom plaćom za uhode (300 florena). I Drašković traži od Karla dopuštenje da dikator isplati njemu i kolegi 1.000 florena, kako bi mogao isplatiti vojnike.²⁸¹ No još u rujnu nisu dobili ništa, i zato obojica ponizno mole »pro sua militumque suorum solu-

²⁷⁶ AC III, str. 432—433.

²⁷⁷ V. Klaić, *nav. dj.*, str. 311.

²⁷⁸ AC III, str. 440.

²⁷⁹ AC III, str. 446—447.

²⁸⁰ AC III, str. 448.

²⁸¹ AC III, str. 449.

tiona».²⁸² Iz obračuna koji dikator šalje na dvor doznajemo da je »gospodin Kaločki« dobio za svoju vojničku plaću 1.000 florena, a Alapi 120 florena, također »pro stipendio suo militari«. To drugim riječima znači da je Drašković zadržao zapovjedništvo nad banskom vojskom, dok je njegov kolega dobivao mnogo manju plaću, očito zato što dvor još nema dovoljno povjerenja u Alapija.

Međutim 21. rujna dolazi na Hrvatskoj krajini do *strašnoga poraza krajiške vojske* kod Budačkog. Vramec je zapisao: »1575. Bosanski beg razbi i pobi gospodina Herbarta Auerspergara na Horvateh pri Budačkom i glavu vćini odseći i caru v Carigrad na čast posla, a sina njegova gospodina Bolffa živa vhitise, i vnogo porobiše i popleniše i veliko keršćanska robja v Bosnu jeta odpelaše.«²⁸³

Ova *tragična Auerspergova pogibija*, za koju je Šenoa morao znati jer je imao u rukama Vramčevu *Kroniku*, još jednom svjedoči kako su u romanu nepravedno prikazani krajiški zapovjednici kao kukavice. Oni su tobože pred neprijateljem bježali i okretali mu leđa! A što se stvarno dogodilo kod Budačkog, pokazuju imena kapetana koji su onamo požurili kad su čuli da se približavaju Turci. Naime, onamo je pohitio *hrastovički kapetan Julije Zadraniin* (koji je spadao pod Draškovićevo zapovjedništvo), zatim *kapetan Zrina*, nekoliko *hrvatskih plemića*, na primjer, *Ivan Vojković*, *Baltazar Gušić*, *Vid Kleković* i drugi, a *uskočki kapetan Turn* šalje također Auerspergu malu pomoć.²⁸⁴

Uostalom, da Šenou nije toliko odbijala mržnja na sve što je njemačko, u toj bi bitci njegovo izvanredno pero moglo naći prekrasan materijal. Naime, Auersperg je zajedno sa sinom i 60 konjanika izjahao zato da vidi zašto je straža pucala (to je bio znak da se približavaju Turci). Poslao je u izvide i četvoricu hrvatskih plemića, da razvide gdje su neprijatelji. V. Klaić je tok bitke opisao ovako: »On sam (tj. Auersperg) s četom od 60 konjanika odjaha k stražama, koje bijaše u večer postavio, da od njih dozna za uzrok, zašto je puška pukla. Uz put sreće malu hrpu nepoznatih mu Turaka, koji mu javiše, da se iza njih kreće veća četa turska. Bijaše to prednja četa turska od 1000 momaka, koju bijaše Ferhatpaša unapred poslao, dok se je on s druge strane s glavnom vojskom pokrajnim putovima približavao da ga kršćanske straže ne spaze. Budi od želje, da rasprši prednju četv tursku, budi da nije znao za glavnu vojsku, oborio se Herbert Auersperg sa svojom malenom družinom na Turke, nadajući se, da će u to za njim stići zaostala vojska njegova. Tri put

²⁸² AC III, str. 451.

²⁸³ *Kronika*, str. 63.

²⁸⁴ V. Klaić, *nav. dj.*, str. 312.

potisnuo je Herbart sa svojim konjanicima prednju četu tursku, udarajući na nju iz bliza kopljima, a iz daleka puškama. Ali u to primakla se je i glavna vojska turska, dok kršćanskih četa sveđ još nije bilo. I tako se je malena družba Auerspergova morala boriti s čitavom turskom vojskom. *Kad je on vidio, da su Turci zarobili plemića Ivana Vojkovića, oborio se on na središte neprijateljsko.* U jednoj je ruci držao crvenu zastavu sa slikom Kristovom, a drugom je sjekao neprijatelje, koji su ga po nalogu Ferhatbegovu htjeli živa uhvatiti. Dva turska časnika, koja se bijahu primakli, Auersperg je sasjekao, kad mu na jednom neki delija bosanskoga paše ubije konja. Herbart smaknu deliju, ali na to ga sluga toga delije s kopljem obori na zemlju, te mu glavu odrubi i u slavlju odnese Ferhatbegu.«²⁸⁵

Tada je na bojnopolju ostalo 200 junaka, a zarobljeno je 2.000 vojnika. Prema V. Klaiću Drašković je u posebnom pismu opisao nadvojvodi tragediju kod Budačkog, ali je njegov izvještaj izgubljen. Svakako po Draškovićevoj želji, imenovan je za vrhovnog kapetana Hrvatske krajine Ivan *Auersperg*, dok je za novoga hrastovičkoga kapetana imenovan Splitsanin Nikola *Alberti*.

Na početku 1576. pristupa se, nešto zbog Alapijeve bolesti a nešto zbog Draškovićevih zaklinjanja, raspravljanju o novom banu. Ugarski kraljevski savjetnici su se složili da se banom imenuje tadašnji jegarski kapetan *Krištof Ungnad*. Sredinom ožujka²⁸⁶ zna se već na dvoru kakve uvjete postavlja novi kandidat. *Prvo:* Ungnad misli da bi lakše banovao sam negoli s kolegom koji neprestano pobolijeva. Ugarski mu savjetnici daju u tome pravo i upozoravaju vladara da bi doista iz dvostrukoga zapovjedništva u vojničkim i sudskim poslovima mogle nastati samo neprilike. Pogotovu ako bi se podizao opći ustanak (*insurrectio*). Zato smatraju da bi bilo najbolje pisati Draškoviću neka on nagovori Alapija da se odreče, jer je i tako slaba zdravlja. *Drugo:* Ako Ungnad zahtjeva da mu se podijeli banstvo s istom vlašću i pravima koja su imali prijašnji banovi, onda pravo traži. *Treće:* Isto je tako osnovano i pravedno što traži da ga uvedu u službu posebni komisari. To je uvijek i bio običaj. Čini se također da mu treba dati plaću da može plaćati uz vojnike i *bansku glazbu!* *Četvrto:* Zahtijeva da mu se označi i osigura *određeno mjesto* (*certum locum*) u koje bi smjestio 300 konjanika i 200 pješaka, koje bi trebalo plaćati, jer se vojnici u Hrvatskoj ne mogu držati na opskrbi po selima kao što to biva u Ugarskoj. Savjetnici vjeruju da će vladar naći načina da i taj Ungnadov zahtjev ispuni. Čini im se naime da će ban bez plaće teško moći služiti! *Peto:* za pregledavanje krajine traži 50 ili najmanje 32

²⁸⁵ *Nav. dj.*, str. 314.

²⁸⁶ *AC III*, str. 463—465.

konjanika, što mu također treba dati. Ostali će vojnici i tako biti razdijeljeni po krajini. *Šesto:* Pravedno je što traži da ga regnikole slušaju u svim poslovima koji pripadaju banstvu ili obrani zemlje kao i to da poput svojih predšasnika saziva sabore. *Sedmo:* Ungnad želi da sam smije i može poslati vojnike na naj-ugroženija mjesta, što je u redu, ali mora prije obavijestiti o tome vladara. *Osmo:* Neka car napiše »gospodinu Kaločkom« (Draškoviću) da pregovara sa Stjepkom Gregorijancem zbog samoborske utvrde, i neka Drašković javi da li može tu stvar urediti. *Deveto:* Car može zasad ustupiti Ungnadu kaštel Letovanić i utvrdu Goru. Spomenuti posjedi ne samo da nemaju nikakve prihode, nego se niti bez velike štete po cara, kako kažu, ne mogu uzdržavati! U njih bi trebalo smjestiti i vojnike da drže stalne straže u Pokuplju. Bilo bi zgodno da ban ima i u Hrvatskoj neko mjesto u koje bi mogao otići i ondje boraviti (onako kako je Forgač dobio u Ugarskoj). *Deseto:* Bilo bi dobro kad bi i dvorska komora kao i ratno vijeće što prije uredili Ungnadove poslove, kako bi on što prije mogao napustiti Ugarsku i posvetiti se banstvu. Naime, dokle god nema bana stoje i sudački poslovi, ali ne plaća se ni ratni porez.

Kraljevske ugarske vijećnike koji raspravljaju o Ungnadu u Beču predvodi *Drašković*, koji se na prijedlogu dvoru potpisuje kao *Dominus banus!*

Ubrzo nakon Spomenutog vijećanja Draškoviću polazi za rukom nagovoriti Alapija da se odreće časti, što su »u Beču jedva dočekali te su ga 23. travnja 1576. u milosti otpustili.«²⁸⁷ Ipak, malo zatim, »kao da se predomislio jer se već 14. svibnja tuži, što je kralj nalog radi saziva hrvatskoga sabora upravio na banovca Vladislava Bukovačkoga, a ne na njega«. Tako se dogodilo da »hrvatsko kraljevstvo u drugoj četvrti 1576. nije imalo pravoga bana!« Maksimilijan oslovljava doduše 15. svibnja 1576. Gašpara Alapija kao bana,²⁸⁸ ali tvrdi da je upravo on glavni krivac da ratni porez još uvijek nije plaćen. Nije li to bila osveta boležljivoga bana? I ugarska komora moli Alapija neka se obrine za diku.²⁸⁹ Sada ni vladar nema više povjerenja u njega i zato piše Mihajlu Vrnociju neka on preuzme imanja pokojnoga bana Franje Slunjskoga.²⁹⁰ I o sazivu novoga sabora raspravlja se s Vrnocijem, a ne s Gašparom.²⁹¹ Štoviše, o saboru se razgovara s Draškovićem, koji i predlaže rok za njegovo održavanje.

²⁸⁷ V. Klaić, *nav. dj.*, str. 315.

²⁸⁸ AC III, str. 466.

²⁸⁹ AC III, str. 462.

²⁹⁰ AC III, str. 467.

²⁹¹ AC III, str. 469.

Tako je sabor za 8. srpnja sazvan »ex mandato sacrae caesareae et regiae majestatis«. ²⁹²

Sabor se sastao najviše zbog poreza i određivanja radnika za Koprivnicu i Ivanić. Ali, na saboru *nema bana!* Iako regnikole smatraju Alapija još uvijek banom i zato stvaraju zaključak o *obrani Pokuplja!* Naime, »sva gospoda velikaši i plemići i drugi svi posjednici u kotaru Blaža Pogledića, plemićkoga suca zagrebačke županije, koji imaju posjede između Save i Kupe, *dužni su za četiri dana doći na posjed Goricu u Turopolju* k gospodinu banu, bilo lično ili po svojim opunomoćenim poslanicima; s njima će gospodin ban raspravljati o čuvanju spomenutih kaštela i gazeva, i najopasnijih prijelaza kao i o drugim potrebama oko Hrastovice i oni će zaključiti što treba održavati«. ²⁹³

Teško je reći da li je Gašpar Alapi uopće bio voljan razgovarati s regnikolama o obrani krajine. Sigurno je, međutim, da je sabor, vjerojatno po kraljevskom napatku, zauzeo vrlo oštar stav prema Gašparovoj sestri Barbari, koju poziva da se dođe opravdati zbog neplaćenoga ratnog poreza. ²⁹⁴

Nesređene prilike u Slavoniji idu na ruku Turcima, i oni u drugoj polovici 1576. napadaju *bansku Hrastovicu*. Ona je dođe obranjena, ali u lipnju pada u turske ruke *Keglevićev Bužim*, i to ne u junačkoj borbi, nego zbog nemara vlasnika! Naime, Keglevića su kasnije optuživali da u spomenutome svome kaštelu nije držao ni one vojnike za koje je od cara primio plaću! ²⁹⁵ Premda je u kaštelu bilo samo 25 vojnika, zauzet je tek na prijevaru. Još u kolovozu se na dvoru pomišljalo da se Keglević kazni zbog gubitka kao izdajnik (nota perpetuae infidelitatis), no bez sabora se i tako nije moglo ništa učiniti. ²⁹⁶

U svakom slučaju, nakon pada Bužima Ferhatbeg nastoji zauzeti i *Gvozdansko*, ali se grad dobro obranio. Za upoznavanje tadašnjih prilika na krajinama pogledajmo kako je sastavljena posada u tome gradu. Ondje je Turke dočekala posada od 130

²⁹² AC III, str. 470—471.

²⁹³ AC III, str. 472. »Quantum vero ad custodiam castellorum in decursu fluminis Colapis exstructorum et vadorum quoque ac periculosorum transituum ipsius Colapis attinet, vniversi domini magnates et nobiles ac alii quibus possessionati in processu Blasii Pogledych, iudicis nobilium comitatus Zagrabiensis, inter fluumium Zawi et Colapis bona habentes, ad feriam quartam proximam ad possessionem Gorycza vocatam in campo Thwropolya habitam ad dominum banum personaliter vel per speciales illorum nuntios cum pleno mandato conuenire debeant, cum quibus dominus banus de custodia praefatorum castellorum vadorumque et transituum periculosorum ac aliorum necessitatum circa Hrazthowyczam decerneret et concludent firmiter obseruanda.«

²⁹⁴ AC III, str. 471.

²⁹⁵ V. Klaić, *nav. dj.*, str. 316.

²⁹⁶ AC III, str. 475.

ljudi »i to 80 Hrvata, 30 rudara i 20 kranjskih puškara«, a kad je grad već dijelom bio razrušen topovima, dolazi mu u pomoć *vrhovni zapovjednik Hrvatske krajine Ivan Auersperg s banovcem Vladislavom Bukovačkim i zagrebačkim kanonikom Jurjem Mindzentijem!*²⁹⁷ Svi oni zajednički brane grad i odbijaju tursku navalu. *Može li biti većega dokaza o »bratstvu i jedinstvu« na ugroženoj krajini?*

Uto dolazi 12. listopada do promjene na prijestolju. Umire car Maksimilijan II, pa ta smrt neposredno utječe i na odgodu Ungnadova imenovanja za bana. Naime, još je za Maksimilijanova života Ungnadau s dvora poručeno da je nemoguće ispuniti njegove zahtjeve — pogotovu onaj koji se tiče *banske čete!* — i neka se vrati u Ugarsku.²⁹⁸

A novi je vladar Rudolf II. već 13. listopada i zatim još 22. i. mj. *zamolio Draškovića neka ostane banom* i neka se zajedno s Alapijem pobrine za ugroženu krajinu. Drašković od jeseni boravi u domovini i još je u rujnu slao dvoru izvještaje o turskim kretanjima. Zato se njemu još 3. listopada obratio car Maksimilijan javljajući mu da će biti potrebna najmanje dva mjeseca da se uredi Ungnadove stvari i zato neka zajedno sa svojim kolegom pazi na krajinu i svakako zadrži banske vojnike u službi.²⁹⁹

Ipak se nesređeno stanje što se banova tiče prenosi i u iduću godinu. Zato nije sve do svibnja sazvan ni sabor. G. Alapi doduše zahtjeva od dvora da mu slavonski dikator isplati jednomojesečnu plaću za banske vojnike u visini od 2.495 florena,³⁰⁰ ali dvor ga oslovljava s »gospodin Alapi«! Ugarska ga komora ipak naziva banom.³⁰¹

Na kraju se sve riješilo tako da su Drašković, Halek i Teufenbach bili Ernestovi komisari, a Gašpar je *kao ban* sazvao sabor. On saziva i idući sabor (za 1. listopada),³⁰² iako, čini se, na njega uopće ne dolazi. Tako je jedino moguće razumjeti tvrdnju regnikola da trenutno, dakle na saboru, »nullum pro praesenti in regno habeant legitimum magistratum, nempe dominum banum plenaria autoritate banali fungentem« te zato odbijaju stvarati zaključke o javnim radovima. Ipak sabor daje G. Alapiju i njegovu banovcu *privatnu vlast* (! priuatum auctoritatem) da natjera kmetove na posao!³⁰³

Oba se listopadska sabora bave uobičajenim poslovima, tako da sadržajem odskače od ostalih samo predstavka »svih vojvoda

²⁹⁷ V. Klaić, *nav. dj.*, str. 316.

²⁹⁸ *Nav. dj.*, str. 317.

²⁹⁹ AC III, str. 476—477.

³⁰⁰ AC III, str. 489.

³⁰¹ AC III, str. 490.

³⁰² AC III, str. 499.

³⁰³ AC III, str. 453.

i haramija gospode regnikola« u Pokuplju, o kojoj je ranije bilo riječi. Haramije namjeravaju doći do bar jednoga dijela svojih plaća na taj način da se odreknu trećine duga (tj. neisplaćenih plaća); neka im Vrnoci isplati bar dvije trećine od zasluženih plaća.

S tim i takvim teretom ulazi slavonski sabor u iduću 1578. godinu kad se najzad pojavljuje novi, dugo očekivani ban.

4. Banovanje Krištofa Ungnada

Antun Vramec će svoju *Kroniku* završiti upravo vijestima iz 1578. Najprije će napisati da Turci »Gvozdansko grad zavješe na začetke ovoga leta«, a zatim nastavlja: »Gospodin Krištof Ungnad, slobodni gospodin i baro v Soneku, špan i knez varošdinske i zagorske međe, večnik i tonačnik cezarove svetlosti *dalmatinskim, horvatskim i slovenskim banom*, Bogu vsamogoćemu na diku i hvalu, *posta*«.

Pošto je nadalje zapisao da su »štajerska, korotanska i krainska gosda z Karolom hercegom ... v Pruku varaše poleg Mure v spravišče i tonače bili«, nadodaje: »Gospodin *Juraj Drašković kalački eršek*,³⁰⁴ ostavi zagrebačku biskupiu, be mu dana od cezarove svetlosti *đurska biskupia i vogerskoga orsaga kancelaria*.« Njegov nasljednik »*Iuanus Monozloi* ki se imenuje pridevkom *Krančić*, pečujski biškup i zagrebečki prepušt, *zagrebečkim biškupom posta*«. ³⁰⁵

Instalacioni sabor, koji je počeo radom 6. veljače u Zagrebu,³⁰⁶ pozabavio se najprije problemom opskrbe krajiške vojske, a zatim i radnicima za krajiške utvrde. Međutim, staleži su zamolili vladara da on posređuje kako bi se do krajiških utvrda dovezlo potrebno oružje i pušćami prah.

Međutim, »na ljubezan i očinski prijedlog gospodina bana«, regnikole su i sami uvidjeli da je nešto potrebno poduzeti protiv čestih turskih napadaja, osobito protiv onih u Pokuplje, i zato će, odmah i stvarno, čim to *ban zapovijedi, plemići poslati petinu svo-*

³⁰⁴ Kaločki nadbiskup.

³⁰⁵ *Kronika*, str. 64.

³⁰⁶ AC IV, str. 3—6.

³⁰⁷ AC IV, str. 4. »Quantum vero ad propositiones pias et paternas domini bani, praefati domini regnicolae videntes summe necessarium pro praesenti tempore creberrimis insultibus et excursionibus Turcicis, potissimum in partibus Colapinis, obviari debere, *iuxta continentiam literarum praeceptoriarum domini bani*, iudicibus nobilium regni praesentiarum, *quintam partem colonorum, statim et de facto*, similiter vt et *nobiles vnius sessionis armati insurgant ad custodienda vada et periculosos transitus ipsius fluvii Colapis statim quam primum fieri poterit, sese praestituros obtulerunt*«.

jih kmetova, a plemići jednoselci će s oružjem doći na pokupske prijelaze da ih čuvaju! Ne samo to. »Svi velikaši i plemići« dužni su prema starijim odredbama (koje su donijete još za bana Petra Erdeda) »ustati i poći pod banskom kraljevskom zastavom onamo kamo gospodin ban unutar kraljevstva zapovijedi«. ³⁰⁷

Na kraju, *pokupski vitezovi* (nobiles milites) zajedno sa svojim kmetovima poručuju vladaru: ako ih blagonaklono ne oslobodi od plaćanja ratnoga poreza još ovoga proljeća, oni će se zajedno sa svojim kmetovima — *iseliti!* Otići će u sigurnije krajeve, pa će »ostaci ostataka kraljevstva«, ali i susjedne provincije, biti otvorene za tursku pljačku. ³⁰⁸

Kako nema dokaza da je ban podupro njihovu molbu — koja uostalom nije uslišana ³⁰⁹ — to bi moglo značiti da je već zavlada la neka napetost između bana i njegovih vojnika. Uostalom, nema dokaza da su pokupski vitezovi i junaci dobili i onaj zaostatak duga o kojemu smo sprijeda pisali.

Budući da je sabor stvorio zaključak da će se svi u slučaju potrebe dići na ustanak, »svi staleži« su dodali da gospodin ban nije dužan ratovati izvan granica kraljevstva. On i tako ima kod kuće i previše posla s napadima neprijatelja.

Ipak je jedan zaključak na saboru izazvao buru. To je *izvanredna vlast* koju dobivaju ban i njegovi činovnici da na tužbu oštećenih (tj. takvih vlasnika kojima su nasilno oduzeta imanja) oružjem natrag vrate njihova imanja bez obzira na ikakve »pravne lijekove« ili parnice i druga uobičajena sredstva. ³¹⁰ Nema sumnje da su ovim zaključkom bili pogođeni neki slavonski velikaši, pogotovu Matija Keglević, koji je sa Sekelima vodio rat za krapinsko vlastelinstvo, a kasnije je bio i osuđen. Dvojica magnata se već na saboru nisu složila s takvim »preotimanjem« otetih dobara. Uostalom, nije isključeno da se ni novi ban nije oduševljeno priključio raspravi na saboru. Ta njega je nedavno tužio Gruber da mu je nasilno oteo Samobor, a po saborskom zaključku smjelo se tražiti natrag posjede koji su bili oteti i pred više od deset godina. U svakom slučaju, na idućem je saboru ublažen postupak prema »nasilnicima«: ban će ih pismeno najprije opomenuti da vrate oduzeta imanja. ³¹¹

Međutim, veliki sabor svih austrijskih pokrajina koji se ljeti 1577. održavao u Brucku na Muri, uvidio je potrebu da se krajiški teritorij bolje opskrbi vojskom i oružjem. Iako su podaci o krajinama s toga sabora bez sumnje pretjerani, ipak su vrlo zanimljivi. Naime, predračuni su za uzdržavanje krajina upravo fantastični: Slavonska krajina trebala bi trošiti 13.804 florena na mjesec ili

³⁰⁸ AC IV, str. 6.

³⁰⁹ AC IV, str. 7.

³¹⁰ AC IV, str. 5.

³¹¹ AC IV, str. 12.

165.648 florena na godinu, a Hrvatska krajina još veću svotu, naime, 20.014 na mjesec ili 240.168 florena na godinu, što ukupno čini 33.818 florena mjesečno odnosno 405.816 florena godišnje.³¹²

Budući da će jedan od razloga pobuni banskih vojnika 1580—1581. biti i pitanje njihovih plaća, valja zapamtiti da je ban *Ungnad* primio *uime plaće za svoje vojnike* od 28. veljače 1578. do 15. veljače 1581, dakle za *tri godine službe, svega 7563 florena!*³¹³ S tom svotom dakako nije mogao namiriti sve vojnike!

Premda je, kako smo se mogli uvjeriti, do sukoba između podbana i građana Gradeca došlo već za održavanja prvoga Ungnadowa sabora, ipak na drugom saboru, koji se održava u srpnju, nema nekih vijesti iz kojih bi se moglo zaključivati da su građani nešto poduzeli protiv bana ili podbana. Naprotiv, članovi su sabora očito zabrinuti kako će dočekati vojsku koju je najavio nadvojvoda Karlo, i zato *sabor zajedno s banom* stvara zaključak o *insurekciji!* Četiri dana prije, tj. 6. kolovoza, naći će se svi članovi sabora dobro naoružani uz bana pod kraljevskom zastavom!³¹⁴

Očito se dakle na saboru javlja bojazan da nadvojvoda Karlo, komu je Rudolf dva mjeseca ranije povjerio upravu nad krajinama, ne okrnji ili ošteti bansku vojničku vlast. Odatle odjednom tolika žurba plemstva u Turopolje, kao i želja izražena na saboru da »prejasni nadvojvoda Karlo« surađuje s banom tako složno da se ne ošteti »vječna sloboda kraljevstva«! Ban se, razumije se, neće pokoravati nijednom vojničkom zapovjedniku. Zato se još jednom na kraju toga srpanjskog sabora točno utvrđuje »*ustanak*«: pod banskom će se zastavom naći s brašnom za dva mjeseca ne samo svi članovi sabora, nego će i svako čitavo selište poslati po jednoga pješaka, a po 20 dimova po jednoga konjanika. U banski su tabor dužni poslati svoje konjanike i pješake i »*potiores nobiles in confiniis et stipendio militantes*«, dakle plaćeni plemići u službi na krajini.³¹⁵

Ali, već se na tom saboru osjeća da će doći do nesuglasica između nadvojvode i staleža, točnije između »domaćih« i očekivanih nadvojvodinih ljudi. Nadvojvoda naime očekuje da će njegova vojska čim stigne u Slavoniju naći opskrbu, no članovi sabora je obećavaju — nakon žetve. Ipak će banski tabor opskrbiti gradečki mesari i pekari.³¹⁶

Dok na prosinačkom saboru 1578.³¹⁷ nije bilo bana, veljački 1579.³¹⁸ pun je brige za Bansku krajinu. Zato je taj sabor izvan-

³¹² N. Klaić, *nav. dj.*, str. 281.

³¹³ AC IV, str. 68.

³¹⁴ AC IV, str. 9.

³¹⁵ AC IV, str. 12.

³¹⁶ AC IV, str. 12—13.

³¹⁷ AC IV, str. 15—19.

³¹⁸ AC IV, str. 19—28.

redno svjedočanstvo o strukturi Pokupske krajine, ali i o velikoj zabrinutosti sabora, kojemu je jasno da je zbog početka izgradnje Karlovca (a gradnja se posebno zaštićuje) Pokuplje ostalo otvorenije nego ikada ranije. Valja istaknuti činjenicu da članovi sabora surađuju s banom, štoviše da se zajedno s njim ljute na zagrebačkoga biskupa, koji neće banu ustupiti Topusku da je pretvori u svoje stalno sjedište.

Premda plemstvo na saboru ne radi protiv bana, ova je sloga izraz mišljenja tek jednoga dijela slavonskoga plemstva i velikaša. Naime, ban se na jednom saboru, održavanom 1579, tuži da velikaši uopće ne dolaze na sabore, a njihovi zamjenici nemaju punomoći.³¹⁹ Zato se ban Ungnad našao u taboru gotovo sam sa svojim vojnicima! Naravno, nikome u regnumu nije bilo teško otkriti kakako je do toga došlo. Članovi su sabora prebacivali krivicu na tobože *preveliki broj vrhovnih zapovjednika* — ban i obojica generala — iako je svatko na krajini dobro znao da će biti bolje plaćen u službi bilo kojega generala nego bana!

Stoga je ban Ungnad uzalud s vjernim plemstvom dozivao u pomoć domovinsku ljubav, kad je ona tražila od plemstva prevelike žrtve. Razumije se da u takvoj situaciji nije bana ni njegov ugled pred generalima mogla uzdići nikakva »libertas regni«, a niti nikakvi saborski zaključci.

Tako se i dogodilo da je Ungnad mjesto priznanja da se brine zdušno za domovinu koja mu je povjerena na čuvanje dočekao *pobunu banskih vojnika!* Banski vojnik, koji ne zna i ne može znati koliko je novaca ban primio za njegovu plaću, prebacuje krivicu za sve nevolje samo na bana. Ne iznenađuje nas dakle kad su se 1. svibnja na saboru u Varaždinu čule prve pritužbe na nepokorne *banske vojnike* koji su se *usudili u Zagrebu podići zastavu protiv bana!* Ne samo to! Oni su, kako je banu javljeno, jednostavno pustili Topusku i Hrastovicu, dakle dvije najvažnije utvrde, bez zaštite!³²⁰

Pogledajmo kako buntovnici opravdavaju svoj korak:

Ispod »*poteščica*« (gravamina)³²¹ koje predaju nadvojvodi Ernestu potpisuju se ovako: »*Universitas militum in Sclauonicis confinibus sub ducatu domini bani degentes*«. Dakle svi *vitezovi pod gospodinom banom na Slavonskoj krajini!*

Svoje su tužbe na »nepodnošljive nepravde« koje im nanosi ban formulirali ovako:

Prvo, ban ne boravi, kao što bi trebao, na krajini, niti se za njih brine, tako da se u slučaju potrebe nemaju komu obratiti. A njihova će svjetlost znati, poručuju nadvojvodi, da su Ungnadovi

³¹⁹ AC IV, str. 36

³²⁰ AC IV, str. 64.

³²¹ AC IV, str. 548—551.

predšasnici lično išli u ustanak i štitili granice, što sadašnji ban ne čini. *Drugo*, ban nije dao izgraditi nijednu utvrdu na krajini iz koje bi se oni mogli braniti; štoviše, i oni kašteli i utvrde koji su izgrađeni, leže razrušeni. *Treće*, otkad je počeo plaćati vojnike, to jest otkad je načinio smotru, »nikad nije vojnicima jednako isplaćivao plaće«. Za posljednje je smotre obećao da će im platiti za 15 mjeseci ako se odreknu 9-mjesečne plaće, i to je od njih tražio da učine u carsko ime, iako nije tako i postupio. Naime, vojnike je različito plaćao bilo u novcu bilo u platnu, a nekima je obećao dati plaću u žitu. Ipak i sada još čekaju plaće. »A mi, budući da se gospodin ban ne drži obećanja svojih, nećemo mu otpustiti plaću za one mjesece; budemo li je ipak htjeli otpustiti, učinit ćemo to samo na zahtjev vašega veličanstva i vaše prejasnosti, ali ne i za volju bilo koga drugoga. *Četvrto*, tužimo se također svi jedno-dušno gorko vašoj prejasnosti da je spomenuti ban u posljednjoj smotri gospodinu Ladislavu *Bukovačkom*, koga sa svojom molbom šaljemo vašoj prejasnosti, i koji je uvijek vjerno i korisno služio vašoj prejasnosti, ne znamo zbog kakve sitnice, bez ikakve njegove krivice, odbio dati zasluženu plaću; a tako se događa i drugim vojnicima kojima na sličan način ne plaća. A plaće onih koje su Turci u službi vašega veličanstva ubili ili su umrli, ne daje niti udovicama ni siročadi niti njihovim nasljednicima. Zadržava također plaće onih koje su kapetani i vojvode postavili na mjesto umrlih. Tvrdi da su primljeni bez njegova znanja i da se njihova imena ne nalaze na popisu; a da njihova mjesta nisu kapetani i vojvode popunili za njegove odsutnosti, bilo bi štete za krajinu. *Peto*, one pak vojnike koji više neće ili ne mogu služiti pod njegovim vodstvom, kad odlaze (a bilo je vojnicima uvijek slobodno otići) naziva izdajnicima i drugim nas prijekorima sramoti. *Šesto*, u kaštelima, utvrdama i tvrđavama koje su pod njegovim zapovjedništvom — kao što su *Topuska*, *Gora*, *Brest*, *Perčeno* i druge — ne može se naći nikakvo ratno oružje kao što su puške, puščani prah, olovo ili slično, kojim bi za neprijateljske navale vojnici mogli braniti sebe i ona mjesta.

A ovo je *posljednja i najteža naša tužba*, koju više ni na jedan način ne možemo trpjeti. Naime, rečeni gospodin ban bez ikakva poštovanja napada gospodu kapetane, potkapetane, vojvode i odlične vojnike nepristojnim riječima i pogrdama i bez njihove krivice običava ponižavati njihove časti i vojničke vrline, a ipak su prijašnja gospoda banovi časno s nama postupali.

Budući da nam je sve ovo nepodnosivo, ponizno molimo presveto carsko i kraljevsko veličanstvo, svoga preblagog gospodara i vašu prejasnost, da nas oslobodi od nepravda rečenoga gospodina bana i neka zato ili na njegovo mjesto postavi drugoga bana i zamijeni ga i pošalje među nas ili neka se udostoji poslati i odrediti na naše mjesto druga vojna lica da štite krajinu.

Mi više ne možemo i nećemo služiti plaću pod njegovim vodstvom. O svemu smo vašu prejasnost natjerani krajnjom nevoljom preponizno htjeli i morali obavijestiti, pa se utječemo vašoj milosti i blagosti i čekamo o tome milostivi odgovor.

Nato Drašković putuje po carskoj zapovijedi u Varaždin i ondje prima vođe pobunjenika. Od njih doznaje da je u Beč nosio molbu osim bivšeg banskog kapetana *Bukovačkoga* i *vojvoda Matija*. Drašković piše vladaru da su svi oni za posljednje smotre ustali protiv bana i pred njim su ponovili svoju izjavu da više ne žele i ne mogu služiti pod Ungnadom. Drašković je imena pobunjenih banskih vojnika i njihovih vođa koji su došli pred njega u Varaždin zapisao ovako: Kapetan *Nikola Ugrinović* je zakletvom potvrdio sve što slijedi u molbi. Tako su učinili i niže popisani: Nikola Jurjev *Gregurički* (kapetan) i Juraj *Hrvujić*, potkapetan gospodina bana. Zatim Mihajlo *Vojković*, Mihajlo *Babonožić*, Gabrijel *Strizoje*, Ivan *Farkašić*, Nikola *Veliki*, Ivan *Marić*, Mihajlo *Vidković*, Juraj *Rapac*, Melkior *Tompa*, Gašpar *Antolović*, Ivan *Farkašić*, Toma *Pavlič*, Nikola *Ivanković*, Matija *Dianković*, Juraj *Mišlenović*, Matija *Kormečić*, Ivan *Oršić* i Petar *Bojanić*.

Pošto je upisao kapetana i konjanike (bilo ih je prema popisu samo osamnaest), Drašković je upisao i imena *vojvoda* koji su zapovijedali pješacima. To su: vojvode Matija *Gvozdrenović*, Juraj *Medak*, Martin *Škedac*, Matija *Antolović*, Mihajlo *Pavličić*, Blaž *Vukčević* i Petar *Vlah*.

I vojvode su zajedno s vojnicima koji su pod njihovim zapovjedništvom potvrdili da je molba koju su Bukovački i vojvoda Matija Dubravački nosili nadvojvodi poslana u ime svih, te da je napisana i pokazana uz njihov pristanak i po njihovoj volji.³²²

Zaista je sreća da ovaj prekrasan materijal nije došao Šeni pod ruku! On bi još više iznakazio Ungnadov lik! Pa ipak, kritičkom historičaru nije teško protumačiti *uzroke* ove *prve poznate pobune banskih vojnika na krajini*.

Naime, jedva što se pokazala na ostalim krajinama velika vojska i sigurniji smještaj za vojnike u novosagrađenom Karlovcu, banski vojnik gleda u susjedstvo, i žao mu je što nema iste životne uvjete kao njegovi kolege. Nema nikakve sumnje da su banski vojnici vrlo dobro znali kako njihov zapovjednik ne snosi krivicu za neimaštinu na Banskoj krajini. Ta vidjeli smo da je dolazeći u Zagreb upravo on postavljao neke uvjete (stalno mjesto za vojsku i stalne plaće), ali oni nisu bili ispunjeni. Osim vladara i nadvojvode banu pravi velike smetnje i hrvatsko-slavonski sabor. Posve razumljivo da nije bila riječ o borbi protiv stranca, jer Kristof Ungnad je bio isto tako naš kao Erdedi, Zrinski ili Blagaji ili ostali

³²² AC IV, str. 550—551.

velikaši. Kad bismo pokušali potražiti stvarnu Ungnadovu krivicu, vjerojatno bismo je našli u nekom zajedničkom bansko-podban-skom švercu s vojničkim žitom! Još 1585. g.³²³ pokazuju gradečki građani na saboru u Zagrebu neke račune prema kojima je navodno ban uzimao vojničko žito u privatne svrhe, a ipak to žito nije platio opskrbniku vojske. Zato se na saboru stvara zaključak, neka ban i njegov podban Gregorijanec polože račune i neka ih novi ban na to prisili.

Međutim Ungnad, koji se u vrijeme varaždinske istrage nalazi u Beču, lako se pred nadvojvodom mogao oprati od krivice. Bečkom i gradačkom dvoru nije bila tajna što se u Slavoniji događa i koliko su velikaši i plemstvo spremni zaista žrtvovati za domovinu. Osim toga, i sami su pobunjenici u »potešćicama« najvažnije mjesto dali *skinutom banovcu* Bukovačkom i tako olakšali put istražnoj komisiji u traženju pravih krivaca. Uvrijeđeni je podban toliko ispunjen mržnjom na bana da se bez oklijevanja ponudio vojvodi Matiji da s njim ide u Beč. Premda u saborskim spisima ima podataka o tome da je Draškovićev i Alapijev podban vodio sporove s Barbarom Erdedi,³²⁴ udovicom bana Petra, to bez sumnje nije bio razlog zašto ga Ungnad nije htio zadržati u službi. Ta Gregorijanec je ne samo ugledniji i bogatiji, nego je Ungnadu prepustio Samobor, a za uzvrat je vrlo vjerojatno tražio da bude postavljen za podbana. Skinuti podban nalazi vrlo brzo način da se osveti, jer su se i bez Ungnadove krivice od odlaska Draškovića na Banskoj krajini gomilale neprilike. Najzad, što se tiče priče s vojničkim žitom, teško je reći da li je optužba istinita dok nema podataka o tome tko se tom preprodajom obogatio.

No, vratimo se na *prikaz odnosa bana Ungnada prema Gradeću*. Premda bismo čitajući Šenou morali zaključivati da je odmah nakon sukoba Gregorijanca s Krupićem došlo i do obračuna između Ungnada i varošana, ipak nas izvori razuvjeravaju u takvu pretpostavku.

O prvim *nesuglasticama* odnosno *optužbama Gradeća na bana* doznajemo početkom 1579, kad je Ungnad 13. veljače³²⁵ riješio od sudske globe *turopoljske Lackoviće*, koji su vodili spor s općinom zbog granica. Ungnad je bio bez sumnje uvjeren da građani nisu u pravu i zato je idućega dana, 14. veljače dao da se prepíše u zagrebačkom kaptolu gradečka povlastica iz 1395.³²⁶ Banov je postupak vjerojatno odgovor na nezakoniti ispad gradskog magistra-

³²³ AC IV, str. 171.

³²⁴ AC III, str. 503.

³²⁵ MCZ XV, str. 194.

³²⁶ MCZ XV, str. 195.

ta još iz 1577, o kojem smo već govorili. Tada su građani, ne čekajući odluku suda, pogazili usjeve Lackovića tvrdeći da su njihovi.³²⁷

Budući da su građani pošli i dalje te tužili bana nadvojvodi Ernestu, slijedila je na saboru u Zagrebu (2. prosinca 1579)³²⁸ — *kazna*. I o njoj smo ranije pisali. Ban je naime zajedno s regnikolama zabranio građanima trgovanje po slavonskim vlastelinstvima i odlučio je da više ne drži sabore u njihovu gradu.

Istoga dana kad je donesena ova odluka poslana je i *tužba sabora kralju Rudolfu*,³²⁹ u kojoj je ponovno riječ o sporu bana s građanima. Građani su, piše u tužbi, izmislili neko svoje pravo, tobože novo, prema kojem se opiru sudskoj vlasti bana i sabora, štoviši i kraljevstva. Usudili su se također uputiti vašem svetom veličanstvu *nepravedne tužbe* (iniustas querimonias), iako je ban bio spreman da im odgovara na saboru kamo su i oni bili pozvani. Na saboru bi lako međusobno riješili čitav spor. Naime, ako su građanima učinili nešto carski vojnici kojima gospodin ban zapovjeda, da su od bana to zahtijevali on bi im sigurno dao zadovoljštinu, kao što je to i inače radio. Uostalom, da građani ne bi i dalje oštećivali kraljevinska prava, a s druge strane, u današnje teško doba sada ovdje a sada ondje dolazi do nestašice žita i hrane, odredili smo, pišu regnikole vladaru, i vaše veličanstvo ponizno obavještavamo, da ćemo odsad sabore i oktavalne sudove držati ondje gdje bude htio gospodin ban.

Ovako prestilizirana tužba na građane poslana je vladaru zato, što se ni građani nisu tužili na Gregorijanca nego samo na bana.

Unatoč tvrdnjama u pismu na cara, sabor baš nije bio posve uvjeren da su građani radili nešto što je bilo protiv kraljevinskih povlastica. Zato daju još na saboru zadatak nekolicini odličnika (među njima je i Stjepko Gregorijanec),³³⁰ da pođu u katedralu i ondje pregledaju »privilegia regni«. Neka ustanove smije li slavonski plemić biti pozvan na kraljevski sud prije nego što mu sudi — ban! Nađu li nešto o tome u dokumentima, neka prepisu, a povlastice spremne natrag »in ladulam regni«.

A što je sadržavala *gradečka tužba*³³¹ vladaru? Tužba počinje dobro proračunatom samopreporukom. Preblagi vladar dobro zna da su oni, siromašni i ponizni njegovi podložnici, uvijek čuvali vjernost ugarskim kraljevima, posebno njegovu djedu Ferdinandu (čak i u doba rebelije vojvode Ivana), i nikad nisu ni za dlaku od-

³²⁷ MCZ XVI, str. 212.

³²⁸ AC IV, str. 35—42.

³²⁹ AC IV, str. 42—46.

³³⁰ AC IV, str. 26.

³³¹ MCZ XV, str. 229—232.

stupili od te vjernosti i stalnosti. Takvima namjeravaju, kako obećavaju, i ostati. Međutim, sada su evo, care i gospodaru naš preblagi, uz sve dosadašnje nevolje upali, bez svoje krivice, u najtežu sramotu, kad su na prošlom saboru — proskribirani! Naime, na saboru je pod vodstvom bana stvoren nečuven zaključak koji nije samo neljudski, nego i protiv božje pravde, po kojem smo zaključku prokleti i isključeni iz kršćanske zajednice. Članovi sabora su vikali na nas da nismo niti članovi kraljevstva. Oni, građani, zato šalju vladaru tekst toga nečuvenoga zaključka i neka se udostoji svojim preblagim okom preletjeti ga, ali neka ga ne potvrdi jer se protivi božanskim i ljudskim zakonima i njihovim povlasticama. Zatim, neka im pošalje nekoga drugoga zaštitnika koji će ih braniti, a ne im samo smetati kao što to čini gospodin ban od dolaska na bansku stolicu.

Zatim se u tužbi nastavlja: snujući samo zlo protiv njih, siromašnih i neznatnih građana, gospodin ban je u vrijeme *spomenu-toga sabora*, ondje u podgrađu, pod zidom i nedaleko bedema, na našu sramotu i ruglo, *osam dana provodio smotru svojih banskih konjanika i pješaka*. A što je još gore, ti banski vojnici nisu dobili plaću kao za ranijih banova, nego su se ondje u podgrađu, nasilno nastanili u našim hambarima (podrumima) i vrtovima, odakle su tokom osam dana razvlačili sijeno i slamu tamo onamo, zatim rušili plotove i odnosili oruđe pa ga spaljivali. Ne samo to, opustošili su vrtove naših kmetova i otišli kad se gospodinu banu sviđelo. Zbog njihova će postupka naši konji i stoka poumirati od gladi.

Morali su, kažu, dalje, od bana pretrpjati i mnoge druge nepravde i uvrede, prijetnje i nasilja, tako od bana kao i od njegovih ljudi. Što je najgore, gospodin ban se ne postavlja pred nas samo kao ban, nego tvrdi da je naš kapetan, dapače i naš kralj. Zato nam zapovjeda da u vrijeme održavanja kraljevinskih sabora i banskih sudova ne samo danju nego i tokom čitave noći gradska vrata budu otvorena. Car dakle može sam lako razabrati kakve sve opasnosti mogu u ovo teško doba nastati ne samo za nas nego i za čitavo kraljevstvo. Ako je vladar, prijete hrabri građani kralju, doista dao banu takvu moć i vlast koju on sebi prisvaja, njima neće ostati drugo nego raseliti se i ostaviti prazan grad! Dakako, i dalje će ostati vjerni građani njegova veličanstva.

Bude li gospodin ban slučajno odbio našu tužbu kao nepravednu i neopravdanu — kao što je to već jednom načinio na saboru i pred zagrebačkim kaptolom — neka se udostoji njegovo presveto veličanstvo poslati svoje vjerne komisare, dvojicu ili više njih k nama, i oni mogu spoznati i vidjeti pravu istinu.

Pošto su cara obavijestili da mu šalju i *popis šteta*, mole ga još jednom da ih ostavi u starim povlasticama.

Pogledajmo o kakvim je štetama riječ:

Štete su počinjene, kako pišu vladaru, *ljeti za sudovanja i u prosincu za održavanja sabora*. Što vojnici, a što kmetovi koje je Ungnad doveo sobom, uzeli su prema tvrdnji građana, oko *tridesetak stogova sijena i šest slame!* Tu i tamo su u podgrađu vojnici porušili plotove ili izgubili brave od vrtnih vrata, a za zagrijavanje banova stana za saborovanja planulo je 12 kola nacijepanih drva. Građani upisuju banu u zlo najviše to što je pred održavanje prosinačkoga sabora poslao svog viteza Melkiora Tompu sucu i javio mu da je, kad je ban u varoši, potrebno za njegov stol dosta vina, kruha, govedine i svijeca, što sve banovim slugama građani trebaju davati *na vjeresiju ili na rovaš* (credito et ad tesseram vulgo rawara),³³² i to u kopiji. Dodaju da je ban strašno prijetio, ne učine li kako od njih traži, izvlačit će ih iz njihovih domova i dati ih bičevati, što bi sigurno i učinio da nije došla carska zapovijed!

Odgovor na pitanje tko je u ovom sukobu pretjerao nije teško naći! Dovoljno je usporediti način na koji su građani pred godinu dana, dakle u veljači 1578, primili bana i njegove ljude. Ne računajući vola kojega su morali ispeći, oni su nabavili za bana kruha za 78 denara. A kad je sudac Teletić išao 13. ožujka 1578. po općinskom poslu do bana u Samobor zajedno s Andrijom Šafranićem, kupio mu je za poklon (ei pro munere) 25 libra riba i za to platio 80 denara.³³³ Za dva se mjeseca kupuju za darove ždrepci i govede meso, što sve iznosi oko 2 florena i tridesetak denara.

Pratimo li dalje općinske račune, ne malo ćemo se iznenaditi kad nađemo da je 16. srpnja sudac kupio od Matije Barinkina, po volji općine, ništa manje ni više nego govedine za 1 floren i 40 denara. Na banski se stol istoga dana nosi i vina za više od 33 denara, dok su Vida Haleka, generala, obradovali kupivši za njega govedine za 1 floren i 26 denara.³³⁴ Halek (on je tada komisar) dobiva vina isto koliko i ban. Sprijeda je već bilo riječi o daru Gregorijancu, s kojim su tobože nekoliko mjeseci u zavadi. Najbolje prolazi ban u početku kolovoza, kad mu sudac, ponovno po volji općine, nosi dvije glave šećera na dar u vrijednosti od gotovo 2 florena. Taj su mu dar odnijeli u Samobor.

A onda odjednom nestaju darovi za bana, a rastu troškovi, i to veliki, za *požunske mogućnike*. Tek 1584. raznježili se građani te obdarili Ungnada — s kojim su se tada opraštali — jednim ždrepcem, 2 kozlicima, 6 pinta vina, zobi za konje. Međutim, jednako su darove dali i novom banu, Krištofovu zetu Tomi Erdedu i kraljev-

³³² MCZ XV, str. 233.

³³³ MCZ XVI, str. 224, 225.

³³⁴ MCZ XVI, str. 227.

skim komisarima.³³⁵ Bio je to opet jednom instalacioni sabor, i građani su gotovo polomili noge da se dodvore novome banu i njegovim činovnicima. Sudac je zapisao: »U to sam vrijeme onima koji su za saborovanja čitavo vrijeme bili uz gospodu članove sabora zajedno sa mnomo kao sucem, to jest gospodin dekan, notar i jedan prisežnik, kao i onima koji su nas posluživali, izdao za ručak za kruh, vino, meso i druge potrebe, dva puta, u svemu 1 floren i 60 denara«. ³³⁶

Ovi su podaci neobično zanimljivi jer bacaju pravo svijetlo na ovu sitnu, malu, često dosta podmuklu, ali uvijek proračunanu politiku gradečkih kramarčića. Sve je izračunato do posljednjeg denara, i ništa se od općinskih denara (a to su najčešće privatni sučevi denari koje posuđuje općini!) ne baca u vjetar. Građani su predobro znali da ban nije zahtijevao od njih nešto što i inače nisu radili, ali su iskoristili Gregorijančevu naglost i njegov opravdani gnjev da se riješe troškova za čašćenje i darivanje nemiloga gosta. Bio je to, razumije se, dvosjekli mač, jer je ban bio dosljedan. Ako ovi sitni kramarčići neće dati jelo za njegov stol niti »na rovaš«, onda on i članovi sabora nemaju više što u njihovom gradu tražiti. Za građane je u krajnjoj liniji bilo dobro što se ban u svojoj naglosti također zaletio. Sabor i on nisu imali stvarnu vlast da građane zatvore unutar njihovih bedema. Stoga se na kraju sve sleglo bez posljedica, i građani su po svoj prilici ostali kratkih rukava.

Uostalom, nije isključeno da je način na koji su mali građani tužakali na dvoru velikoga čovjeka zbog nekoliko stogova sijena i slame ozlojedili i vladara. Ne valja zaboraviti da je Ungnad vladarev dvorjanik. Ta mora da je s negodovanjem odbio gradečke tužbe u doba kad je bio spreman žrtvovati ogromna sredstva za uzdržavanje krajina, o čemu smo sprijeda pisali.

Stoga bi u zaključku trebalo još jednom požaliti što je Šenoa tom zanimljivom razdoblju hrvatske prošlosti udario svoj pečat i gledao na njega isključivo kroz prizmu svojih shvaćanja. *Zato vrijedni pisac nije razumio nikoga!* Građane je idealizirao a velikaše ocrnjivao, i tako oduzeo najprije sebi, a zatim i nama, mogućnost da upoznamo *tko smo i što bili!* Odrubivši bez ikakve potrebe glave velikašima i plemstvu, dakle *političkom narodu*, on je bezuspješno pokušavao na njihovo mjesto staviti *građane!* I na kraju su mu ostale samo *svađe i kletva*, i to na svim stranama!

Šetnja ovim izvorima, koje je i Šenoa imao u ruci, pokazala je da nismo bili porobljeni niti izrabljivani, da se griješilo i oprastalo s jedne i druge strane i da su svi, od bečkoga dvora do slavonskoga kmeta, pokušavali, tu pred vratima turskoga carstva, izvući

³³⁵ MCZ XVI, str. 239.

³³⁶ MCZ XVI, str. 240.

neku korist za sebe. Dakako, dnevni je život donosio i brige i radosti, borbu i mir, ali je ipak ta *raznobojna družina u XVI. st. živjela skladno*, doduše s razumljivim staleškim antagonizmima koji su svršavali ili protestacijom u kaptolu ili pijačom na Savi. *A život je mirno tekao dalje!*

Sve u svemu, prekrasan materijal za *novi mali roman iz dnevnoga života slavonske prijestolnice* u godinama između Gregorićeve i Gupčeve bune i sisачkih ratova.

(nastavit će se)